

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Навчально-науковий інститут права

Кафедра екологічного права

Кафедра земельного та аграрного права

Кафедра трудового права та права соціального забезпечення

Національна академія правових наук України

Відділення екологічного, господарського та аграрного права

ЗБІРНИК

**тез наукових доповідей учасників
Всеукраїнської науково-практичної конференції**

***«Чорнобильська катастрофа: філософсько-правовий
та соціально-економічний дискурс»***

м. Київ

2026 р.

УДК 502:34

К64

Рекомендовано до друку Вченою радою

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(протокол № 24 від 14 травня 2026 року)

За достовірність, якість та академічну доброчесність відповідальність несуть учасники конференції.

Упорядник: к.ю.н, доц. О.В. Бевз

Чорнобильська катастрофа: філософсько-правовий та соціально-економічний дискурс: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 24 квітня 2026 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г.І. Балюк, к.ю.н., доц. Т.Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. Е.В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2026. 133 с.

Збірник містить тези наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції **«Чорнобильська катастрофа: філософсько-правовий та соціально-економічний дискурс»**, яка відбулася на базі Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка 24 квітня 2026 року.

Для науковців-правників, викладачів, аспірантів, студентів вищих юридичних закладів, юристів-практиків, фахівців у сфері екологічного, земельного, ядерного, аграрного, трудового права та права соціального забезпечення.

УДК 502:34

К64

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

ДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ

Анісімова Г.В., Донець О.В. ВПЛИВ МІЛІТАРИЗАЦІЇ ЯДЕРНОГО РИЗИКУ НА ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	6
Балюк Г.І., Позняк Е.В. ЧОРНОБІЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕФОРМАЦІЙ КУЛЬТУРИ І ПРАВА.....	10
Башурин Н.Я. ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ: ВІД ПОСТЧОРНОБІЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ ДО ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ.....	13
Ващишин М.Я. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧОРНОБІЛЬСЬКОГО РАДІАЦІЙНО-ЕКОЛОГІЧНОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА.....	16
Власенко Ю.Л. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ: УРОКИ ЧОРНОБІЛЯ ТА СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПАРАДИГМИ.....	19
Гафурова О.В., Новак Т.С. ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	24
Григор'єва Х.А. ЯДЕРНА ЕНЕРГЕТИКА ТА АГРОВОЛЬТАІКА: ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ	27
Данілік Д.М. ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЧОРНОБІЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	29
Заєць О. І., Коваленко Т. О. ПРОЦЕДУРНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ.....	31
Кірін Р.С. РОЗВИТОК НАДРОВОГО ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА В ПОСТЧОРНОБІЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....	34
Ковальчук Т.Г., Бевз О.В. НАСЛІДКИ КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБІЛЬСЬКІЙ АЕС ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЯДЕРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	39
Ковтун О.М. ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБІЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ – ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ: КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....	43
Коломійцева Д.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В ПОСТЧОРНОБІЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД.....	46
Кондратюк Т.М. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВІДНОВЛЮВАДЬНИХ ТЕРИТОРІЙ У ЧОРНОБІЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ.....	48
Костяшкін І.О. ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	50

Кулинич П.Ф. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АТОМНІЙ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ: ПИТАННЯ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ.....	52
Лісова Т.В. ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ПІСЛЯ РАДІАЦІЙНОГО ВПЛИВУ.....	55
Малишева Н.Р. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ЯДЕРНІ РИЗИКИ І КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ: МЕЖІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	57
Малохліб О. С., Туліна Е. Є. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ.....	61
Марченко С.І., Сюйва І.С. ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ЗА НАСЛІДКАМИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	64
Матвійчук А.О. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЯДЕРНИХ І РАДІАЦІЙНИХ РИЗИКІВ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ.....	67
Носік В.В. ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЛІ ЯК ОСНОВНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ ДЛЯ ПРИРОДИ, ЕКОНОМІКИ, СУСПІЛЬСТВА.....	69
Суєтнов Є.П., Лозо О.В. ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ.....	72
Тищенко О.В. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ.....	75
Черноус С.М. ПРО ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ.....	79
Чумаченко І.С. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	81
Шараєвська Т.А., Сіньова Л.М. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС: ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....	84
Шарапова С.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЛІСІВ НА ЗЕМЛЯХ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ	87
Шомпол О.А. ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	90
Шульга М.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ОБОРОНИ.....	94

Яремак З.В. ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ПРАВОМІРНОСТІ ВИКОНАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ.....	96
---	----

Трибуна Молодого Науковця

Бредіхін Ю.Ю. ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ ТА НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ	99
Ващишин Я.М. Туризм в Чорнобильській зоні відчуження крізь призму часу.....	102
Герасименко А.В. Державна політика щодо відновлення територій, постраждалих після Чорнобильської катастрофи: сучасні проблеми та механізми реалізації.....	106
Ковтун Д.С. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІСІВ, ЗНИЩЕНИХ АБО ПОШКОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК ОКУПАЦІЇ ВІЙСЬКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ.....	109
Лазовська Ю.В. ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ШКОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	111
Лебега П.В. ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ.....	114
Петруха М.О. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ «ЧОРНОБИЛЬЦІВ» В УМОВАХ ДЕФЦИТУ БЮДЖЕТУ ВОЄНОГО СТАНУ.....	117
Пивоваров Я.В. СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	119
Подколзіна С.С. КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС.....	122
Сірик А.І. ЗАКОНОДАВЧІ ВИМОГИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	125
Таранович А.-М. Б. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗМІНУВАННЯ ЛІСІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ ОХОРОНИ, ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ.....	130

Анісімова Ганна Валеріївна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
професорка кафедри екологічного права
докторка юридичних наук, професорка

Донець Ольга Володимирівна
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри екологічного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

ВПЛИВ МІЛІТАРИЗАЦІЇ ЯДЕРНОГО РИЗИКУ НА ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Постійні атаки на ядерну інфраструктуру України, які мають місце з самого початку збройного конфлікту, зумовлюють необхідність переосмислення класичних підходів до міжнародної безпеки та її складової екологічної, що тривалий час формувалися на концептах ядерного стримування, контролю над озброєннями й нерозповсюдження ядерної зброї та ін., притаманних здебільшого умовам мірного співіснування. У традиційній моделі, закріпленій, зокрема, у положеннях Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [1], акцентовано на запобіганні використанню ядерної зброї як засобу ведення війни. Водночас останні події свідчать про те, що джерелом глобальної небезпеки стає не лише потенційне застосування ядерної зброї, а й уразливість цивільної ядерної інфраструктури, яка в умовах збройної агресії з боку РФ перетворюється на об'єкт воєнного впливу.

Усе наведене не узгоджується з нормами міжнародного гуманітарного права, в яких закріплено спеціальний підвищений режим захисту об'єктів від «небезпечних сил», а саме енергії, яка може бути вивільнена внаслідок нападу на атомні електростанції, дослідницькі реактори, сховища радіоактивних відходів тощо. Відтак, прагнучи створити відповідний охоронний правовий статус наведених об'єктів, зазначимо, що захист поєднує як загальні правові гарантії недоторканності цивільних об'єктів, закріплені у статті 52(1) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, так і передбачені статтею 56 цього ж Протоколу спеціальні заборони нападів на них, оскільки це здатне спричинити вивільнення небезпечних сил і масштабні втрати серед цивільного населення [2]. Водночас наведений режим не є абсолютним, оскільки допускається можливість втрати такого захисту у разі використання відповідних об'єктів для безпосередньої підтримки військових операцій, що створює суттєві прогалини у їх правовому статусі. На підтвердження наявності реальних викликів і загроз нагадаємо події, що мали місце упродовж повномасштабного вторгнення з боку РФ, йдеться про: а) 35-денну окупацію (з 24 лютого до 31 березня) Чорнобильської атомної станції; б) облаштування позиції на радіоактивно забруднених землях і у славнозвісному «Рудому лісі»; в) окупацію Запорізької АЕС, територія якої використовується як військова база; г)

ракетні удари по території Харківського фізико-технічного інституту, де розташований ядерний дослідницький реактор «Джерело нейтронів»; д) постійні ракетні обстріли території України з боку РФ, яка, ігноруючи можливі ризики і катастрофічні наслідки, спрямовує їх у напрямку атомних електростанцій [3, с. 23-24]. Безумовно, це не вичерпний перелік. Однак щоденні обстріли чи їх ймовірність становлять підвищену небезпеку для об'єктів ядерної генерації (ЗАЕС, РАЕС, ПАЕС, ХАЕС).

Наведені приклади свідчать про якісно новітній рівень загроз, пов'язаних із функціонуванням національної ядерної інфраструктури в умовах збройного конфлікту. Показовим у цьому контексті є ризик пошкодження захисних конструкцій об'єкта «Укриття» над 4-м енергоблоком Чорнобильської АЕС. Зокрема, за даними нового звіту Greenpeace Україна, без термінового ремонту конфайнменту ризик обвалу саркофага суттєво зростає [4], що в умовах воєнного впливу набуває не лише технічного, а й глобального екологічного значення.

Усе сказане підтверджує, що навіть за відсутності негайного радіаційного викиду мілітарний вплив на ядерну інфраструктуру підвищує ймовірність заподіяння масштабної екологічної шкоди. Маємо констатувати, що нині з'являється новітня правова конструкція «мілітаризація ядерного ризику», яка використовується для позначення потенційної небезпеки ядерних об'єктів як інструменту впливу без фактичного застосування ядерної зброї. Такий підхід відображає трансформацію природи загроз у сфері ядерної безпеки: від прямого застосування ядерної зброї до створення умов підвищеного ризику техногенної або екологічної катастрофи. Відповідно, у площину правового регулювання поряд з ранжуванням ризиків, компенсацією заподіяної шкоди та ін. потрапляє й безпосередньо ризик її настання.

Доцільно звернути увагу на те, що в міжнародному екологічному праві вже створено нормативні й доктринальні передумови для запровадження підходу щодо визнання юридично значущим не лише факту заподіяння шкоди, а й провокування її настання. Ключове значення у цьому сенсі має принцип запобігання транскордонній шкоді, який сформувався як норма звичаєвого міжнародного права й отримав легалізацію у принципі 2 Декларації Ріо з навколишнього середовища і розвитку [5]. У сучасному тлумаченні цей принцип поєднується з обов'язком належної обачності (*due diligence*), що передбачає утримання від дій, які створюють передбачуваний ризик значної шкоди. Поряд із наведеним доцільно враховувати також приписи: (а) Конвенції про ядерну безпеку [6], в якій закріплено зобов'язання держави створювати належну систему регулювання ядерної безпеки; (б) Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду [7] щодо визначення правових механізмів відповідальності за її наслідки. Водночас наведені акти зосереджені переважно на наслідках шкоди, а не на ризиках її виникнення, що свідчить про наявність нормативної прогалини.

Сучасний розвиток національного законодавства зорієнтований на управління ризиками, пов'язаними з можливим ураженням ядерної інфраструктури, а не лише на реагування на вже заподіяну шкоду. Саме під

таким кутом слід розглядати наказ Держатомрегулювання України від 27 вересня 2024 року № 1071 [8], яким затверджено «Загальні положення захищеності ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання». У ньому закріплено основи й загальні принципи забезпечення захищеності відповідних об'єктів, заходи забезпечення надійності й підготовки персоналу, фізичного захисту, інформаційної безпеки й кібербезпеки, а також унормовані правовідносини у сфері національної оцінки загроз. Вважаємо позитивним, що до терміносистеми нормативного акта включені поняття «загрози» і «заходів захищеності», а це підтверджує застосування на законодавчому рівні саме ризико-орієнтованого підходу до ядерної безпеки. До речі, даний підхід набуває особливої ваги в умовах війни, оскільки дозволяє розглядати ядерну безпеку не лише як технічний або експлуатаційний стандарт мирного часу, а й як елемент національної безпеки, тісно пов'язаний із трансформацією сучасних воєнних загроз. У цьому сенсі, бачення національних механізмів правового регулювання безпекової складової поступово змінюється від вузького розуміння фізичного захисту до ширшої моделі захищеності, яка охоплює зовнішні загрози, порушення критичних інфраструктурних зв'язків, вплив на персонал, кіберризик і необхідність міжвідомчої координації. Це особливо важливо з огляду на те, що атаки на енергетичну інфраструктуру вже прямо впливають на ядерну безпеку. Підтвердженням можна вважати той факт, що МАГАТЕ у своїх звітах щодо ситуації в Україні наголошує на критичній залежності безпечної експлуатації атомних електростанцій від стабільного зовнішнього електропостачання й підкреслює, що його порушення внаслідок бойових дій створює безпосередню загрозу ядерній та радіаційній безпеці [9].

Крім того, Агентство послідовно виходить з того, що війна в Україні стала першим випадком в історії, коли масштабний збройний конфлікт відбувається безпосередньо на території, де розміщено декілька об'єктів великої ядерної енергетичної програми, а отже, класичні підходи до nuclear safety і nuclear security вже не можуть існувати окремо від воєнно-безпекового аналізу. Саме тому МАГАТЕ сформулювало спочатку сім незамінних стовпів ядерної безпеки й захищеності [9, с. 5-6], а згодом – п'ять конкретних принципів захисту Запорізької АЕС [10], які передбачають неприпустимість атак на станцію або з її території, заборону використання об'єкта як бази для важкого озброєння чи військового персоналу, захист зовнішнього електропостачання, недоторканність систем і компонентів, важливих для безпечної експлуатації, а також утримання від будь-яких дій, що підривають ці принципи. Проте такі механізми мають обмежений характер і не забезпечують повного правового захисту.

Таким чином, сучасна практика свідчить про формування нової моделі міжнародної безпеки, у якій центральне місце відведено управлінню ризиками, пов'язаними з критичною інфраструктурою. У цьому контексті доцільно обґрунтувати можливість визнання атак на ядерні об'єкти міжнародно-протиправними діями особливого характеру (*sui generis*), що поєднують риси порушення норм міжнародного гуманітарного й екологічного права. Крім

того, актуалізується необхідність перегляду класичних підходів до відповідальності з метою їх розширення у напрямі включення створення передбачуваного ризику ядерної шкоди як самостійної підстави для правової оцінки, навіть за відсутності фактичних наслідків.

У підсумку можна констатувати, що атаки на ядерну інфраструктуру виступають каталізатором трансформації концепції міжнародної безпеки, яка поступово набуває ознак ризик-орієнтованої та еколого-орієнтованої моделі, заснованої на превенції, міжгалузевій інтеграції та управлінні загрозами глобального масштабу. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність формування нових нормативних підходів до забезпечення належного рівня захисту ядерних об'єктів як елементів глобальної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р. (Про приєднання до Договору та застереження до нього див. Закон № 248/94-ВР від 16.11.1994.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 18.04.2026).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977> (дата звернення: 18.04.2026).
3. Анісімова Г. В., Донець О. В. Сучасні детермінанти формування еколого-правової політики у сфері забезпечення екологічної безпеки (розділ 1). *Безпекове довкілля України: доктринально-правові та прикладні аспекти* : монографія / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, І. В. Яковюк та ін. Харків : Юрайт, 2024. 452 с.
4. Шміман Е. Попередня оцінка наслідків атаки росіян безпілотниками на новий безпечний конфайнмент Чорнобильської АЕС / Greenpeace Україна. Київ, 2026. URL: <https://www.greenpeace.org/static/planet4-ukraine-stateless/2026/04/186a9b4c-ukr-chornobyl-attack-report2.pdf> (дата звернення: 19.04.2026).
5. Декларація Ріо з навколишнього середовища і розвитку (Rio Declaration on Environment and Development) від 14.06.1992. URL: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (дата звернення: 18.04.2026).
6. Конвенція про ядерну безпеку від 17.06.1994. (Конвенцію ратифіковано із заявою і застереженням Законом № 736/97-ВР (736/97-ВР) від 17.12.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text (дата звернення: 19.04.2026).
7. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21.05.1963. (Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage). United Nations Treaty Series. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201063/volume-1063-I-16197-English.pdf> (дата звернення: 19.04.2026).

8. Про затвердження Загальних положень захищеності ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 27.09.2024 № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1696-24#Text> (дата звернення: 19.04.2026).

9. International Atomic Energy Agency (IAEA). Nuclear Safety, Security and Safeguards in Ukraine: Report by the Director General. Vienna, 2022. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/ukraine-report.pdf> (дата звернення: 19.04.2026).

10. UN News. UN nuclear watchdog chief outlines five principles to prevent ‘catastrophic’ accident at Zaporizhzhia plant. United Nations, 30 May 2023. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/05/1137172> (дата звернення: 19.04.2026).

Балюк Галина Іванівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри екологічного права ННІ права,
докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка Національної академії
правових наук України, Заслужений юрист України*

Позняк Еліна Владиславівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка, психологиня*

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ДЕФОРМАЦІЙ КУЛЬТУРИ І ПРАВА

40 років...

Саме 4 десятиліття відділяють людство від тієї страшної ночі 26 квітня 1986 року, коли сталася Чорнобильська катастрофа, і саме 40 років триває пошук відповіді на запитання: у чому причина цієї катастрофи? Мета зазначених пошуків полягає в одному – не допустити подібних катастроф у майбутньому. Для України, яка постраждала від мирного атома, цілком зрозумілим є прагнення убезпечити себе на майбутнє від подібної катастрофи, не нехтуючи при цьому ні науковими доробками, ні нормами написаних чорнобильською бідою законів, інструкцій, правил тощо, а також міжнародним досвідом [1, с. 6].

За період, який минув із часу Чорнобильської катастрофи, і до сьогоднішніх днів було знайдено не одного «стрілочника», на якого покладалася відповідальність за лихо, яке увірвалося у життя людей. Однак, «синдром Чорнобиля» переслідує нас і сьогодні, продовжуючи впливати на

суспільну свідомість. Якщо уважно проаналізувати усі нестандартні ситуації, які трапилися за цей час – у постчорнобильський період розвитку України, – можна помітити закономірність: практично скрізь мали місце злочинна безвідповідальність, некомпетентність, злісне нехтування технологічною дисципліною, байдужість, брак елементарного людського обов'язку, порушення правових засад використання ядерної енергії та забезпечення ядерної і радіаційної безпеки. Тож стає зрозумілим, що це не випадковості.

Як уже зазначалося, знаходити «стрілочників» – невдячне заняття. Потрібно усувати головні причини, однією із яких, загалом, є наша культурна відсталість. Вважаємо, що подолавши її, Україна зуміє здійснити радикальну економічну реформу, бо саме через істотний брак цивілізованості виникає низка проблем світоглядного характеру. «Прорватися» у ХХІ столітті вперед на нинішній культурно-технічній «колимазі» з такою соціально-економічною «тягловою силою», яку на сьогодні має Україна, доволі складно та й ризиковано. Не можна проаналізувати і майбутнє за допомогою старих методів аналізу. Їх треба створювати, інакше Україна і далі буде запізнюватися з прийняттям перспективних рішень. Ігнорування досвіду минулого приводить до того, що все доводиться починати з початку. Україна навчиться перемагати тільки тоді, коли ми не будемо боятися визнавати свої поразки і хиби, коли ми будемо дивитися істині, хоч і найсумнішій, прямо в очі.

Отже, Чорнобиль, зрозуміло, не випадковість. Просто почали рватися ланки системи, в якій культурі була відведена роль «попелюшки». Адміністративно-командна система зруйнувала моральні основи суспільства, а моральність і духовність відновлюється значно повільніше, ніж економіка. Людям потрібно повернути гідність. На нашій рідній землі повинні панувати розум, гідність, честь. Адміністративними методами прищепити людині внутрішню дисципліну неможливо.

Отже, без культури в суспільстві немає моральності. Без елементарної моральності не діють і соціальні та економічні закони, не виконуються конституційні та законодавчі норми, правові приписи підзаконних актів, не може існувати сучасна наука, зокрема юридична. Низька культура нашої країни негативно відбивається на нашому суспільному житті, проявляється у трудових відносинах на підприємствах, в установах та організаціях, позначається на наших міжнаціональних стосунках. Сьогодні в Україні як ніколи потрібна чітка система для аналізу тих чи інших суспільних явищ, – щоб виробити дієві концепції, принципи взаємостосунків різних політичних і громадських інститутів. Одним із таких кроків має стати крок до справді інтелігентного суспільства, яке усвідомлює суть тих бід, що тягнуть за собою забруднення навколишнього середовища, втрати біологічного різноманіття та інші численні наслідки науково-технічного прогресу, та яке спроможне сприйняти нові принципи моралі. На практиці важливим кроком до відтворення радіаційно

забруднених екосистем Чорнобильської зони стало її природне заповідання зі створенням Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника та формування еколого-правової культури природного заповідання [2, с. 62].

Інтелігентність... це своєрідне явище в культурі будь-якого народу. Це вміння переступити через власні часто егоїстичні інтереси, національну нетерпимість і поглянути на навколишній світ широко розкритими очима. Інтелігенції завжди є діло до того, що її, здавалося б, безпосередньо не торкається. Саме тому інтелігенцію не любили сильні світу цього, бо справжній інтелігент – це перш за все людина думача. А коли людина замислюється, то вона обов'язково починає сумніватися, висловлювати невдоволення, відтак – неминуче приходить до нового, попервах несподіваного світосприйняття, тим самим підриваючи авторитет догм. Ті, хто в нашій країні знищували інтелігенцію, не замислювалися над тим, що, по суті справи, рубали голову нації. Чого гріха таїти – ще й сьогодні у нас не навчилися цінувати інтелігенцію. Всі вади нашого суспільного життя – невірство, хабарництво тощо – саме від дефіциту культури інтелігентності.

Ось чому не можна звести трагедію Чорнобиля до рівня окремих виконавців. Ще раз підкреслимо, що все це результат злочинних деформацій різноманітних аспектів культури: моральних, історичних, політичних, інформаційних, економічних, побутових тощо.

Як це не дивно звучить, але сталося так, що культуру замінили загальною грамотністю, а культура ж – не просто сума знань, а прагнення пізнати себе і світ. Сьогодні більш ніж актуальним, на нашу думку, є необхідність створення спеціального комітету вчених – радників, які користувалися б абсолютним довір'ям, незалежно від уряду і незалежних організацій, до думки якого мало б прислухатися керівництво держави.

Сьогодні Україна переживає не найкращі часи. І це все нам добре відомо.

Після повномасштабного вторгнення РФ з'явилися періодичні погрози зі сторони РФ щодо застосування «військового атому» на території України. Крім того, військові дії можуть пошкодити критичні для безпеки частини атомних станцій, в тому числі захопленої найбільшої в Європі Запорізької АЕС, яка має і басейни-охолоджувачі з відпрацьованим паливом, і сухе сховище для його зберігання [3, с. 15].

Як захистити інтереси України? Добробут нації та обороноздатність країни зараз визначаються зовсім не сировиною, не мінеральними та іншими природними ресурсами (хоча й вони мають важливе значення), і навіть не капіталом. Вирішальним джерелом росту дедалі більше стають знання, а також індивідуальна та суспільна здатність їх використання, носії і генератори нових знань – вчені, конструктори, інженери, педагоги та інші спеціалісти. Саме тому, на наш погляд, центр ваги в політичному, воєнному та економічному протистоянні держав дедалі сильніше зміщується у сферу вищої освіти. Країна,

яка не володіє системою освіти, не здатна підготувати кадри вищої кваліфікації, неминуче відстане в техніці і технології, не матиме шансів на успіх у політичному суперництві. Ставши своєрідним явищем у свідомості та культурі Українського народу, Чорнобильська катастрофа продовжує впливати на розвиток конституційного, екологічного, земельного, ядерного, медичного права та законодавства, права соціального забезпечення і законодавчих його засад.

Список використаних джерел:

1. Балюк Г.І. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду: навчальний посібник / Балюк Г.І., Кронда О.Ю., Сушик О.В.; за ред. Балюк Г.І. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2012. 144 с.
2. Позняк Е.В. Еколого-правова культура природного заповідання в Україні (на прикладі створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* – 2019. – Вип. 4 (111). – С. 55 – 62. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2019/4.111-11>. URL: <http://www.center-social-law.com/bitstream/123456789/334/1/11.pdf>.
3. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Чорнобильська катастрофа: еколого-правові проблеми та шляхи вирішення. *Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС: збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2025 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г.І. Балюк, к.ю.н., доц. Т.Г. Ковальчук та к.ю.н., доц. Е.В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2025. С. 13 – 17 (134 с.).*

Башурин Наталія Ярославівна

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника,

доцентка кафедри трудового, екологічного

та аграрного права Навчально-наукового

юридичного інституту, докторка філософії

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В УКРАЇНІ: ВІД ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ ДО ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ

Правовий захист об'єктів природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) України формувався під впливом трагічних подій та глобальних інституційних перетворень. Чорнобильська катастрофа 1986 року стала не лише гуманітарною трагедією, а й потужним каталізатором розвитку вітчизняного екологічного права. Водночас повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації,

розпочате 24 лютого 2022 року, поставило під загрозу знищення унікальні екосистеми та об'єкти ПЗФ на всій території України. Паралельно міжнародні зобов'язання держави, закріплені міжнародними договорами та конвенціями, ратифікованими Україною, вимагають комплексного підходу до реалізації їх норм в складних безпекових умовах.

Аварія на ЧАЕС 1986 року показала системну неспроможність радянського екологічного регулювання, і реакцією на неї стало прийняття базового Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991) [1] та Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (1992) [2], які сформували першу системну правову основу охорони природного середовища. Саме у постчорнобильський період з'явилися ключові правові механізми: державна екологічна експертиза, нормування гранично допустимих концентрацій, принцип пріоритетності заповідної охорони. Також було встановлено особливий режим зони відчуження, де всупереч первісній меті виникла унікальна екологічна ситуація: ізоляція від людської діяльності сприяла відновленню біорізноманіття, і чисельність великих ссавців у зоні відчуження порівнялась або перевищила показники незабруднених природних заповідників регіону. Цей парадокс потребує переосмислення з правової точки зору в контексті доцільності та механізму надання зоні відчуження або її частинам статусу об'єкта ПЗФ після завершення збройного конфлікту.

За час незалежності Україна сформувала розгалужену систему об'єктів ПЗФ: відтак станом на початок 2022 року до складу ПЗФ входило понад 8 300 об'єктів та територій загальною площею близько 4 млн га, що становить приблизно 6,5% площі держави [3]. В той же час правовий режим кожної з 6-ти категорій ПЗФ зазнавав фрагментарних змін без чіткої системної логіки. Критичним недоліком залишалась слабка фінансова база: хронічне недофінансування об'єктів ПЗФ із державного бюджету не дозволяло забезпечити належне управління ними.

Збройна агресія РФ завдала безпрецедентної шкоди об'єктам ПЗФ України. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, щонайменше 30% площі заповідних територій перебувало в зонах бойових дій або під окупацією [4]. Особливо постраждали Луганський природний заповідник, Національний природний парк «Святі гори», об'єкти ПЗФ Херсонської та Запорізької областей. Підлив Каховської ГЕС у червні 2023 року спричинив катастрофічне затоплення заплавних екосистем Нижнього Дніпра. Оцінка UNEP підтвердила, що значна частина шкоди є незворотною і матиме наслідки для екосистем і здоров'я людей протягом десятиліть [5]. У правовому вимірі введення воєнного стану в Україні спричинило системну колізію між режимом воєнного стану та охоронним режимом об'єктів ПЗФ. Нормативна база передбачала можливість використання природних ресурсів заповідних територій для потреб оборони, однак чітких правових меж такого використання закріплено не було. Відповідно вважаємо, що Україна потребує законодавчого закріплення концепції «мінімально необхідного втручання» у заповідні об'єкти в умовах збройного конфлікту з одночасним встановленням обов'язкових механізмів екологічної реституції у повоєнний період.

Конвенція про біологічне різноманіття 1992 року, ратифікована Україною, зобов'язує держави до охорони біорізноманіття навіть в умовах збройних конфліктів [6]. Проте міжнародне гуманітарне право у цій сфері залишається недостатньо розвиненим: ані Женевські конвенції, ані Додаткові протоколи до них не містять прямого заборонного припису щодо умисного знищення природних заповідників як методу ведення війни. Попередній огляд UNEP, підготовлений за запитом Уряду України, зафіксував численні випадки навмисного спалення лісів, забруднення водойм нафтопродуктами та мінування угідь на заповідних територіях [7]. За критеріями Римського статуту Міжнародного кримінального суду такі діяння можуть кваліфікуватися як воєнний злочин проти довілля. Для України принципово важливим є залучення доказової бази екологічної шкоди до майбутніх механізмів міжнародної відповідальності РФ, зокрема у рамках Реєстру збитків Ради Європи, створеного резолюцією CM/Res(2023)3 [8] на Саміті в Рейк'явіку у травні 2023 року.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі **висновки**. По-перше, правовий захист ПЗФ України пройшов складний еволюційний шлях від реактивного (постчорнобильського) до проактивного (євроінтеграційного і в умовах війни) правового регулювання, однак не завершив цей перехід. По-друге, збройна агресія РФ розкрила критичну прогалину вітчизняного законодавства, а саме: відсутність спеціального правового регулювання охорони ПЗФ в умовах збройного конфлікту. По-третє, масштаб екологічної шкоди, заподіяної агресором, вимагає закріплення механізмів екологічної реституції у повоєнному законодавстві та їх відображення у міжнародно-правових інструментах притягнення РФ до відповідальності. Ефективна правова охорона ПЗФ в умовах сучасних викликів потребує не формального оновлення чинного Закону 1992 року, а прийняття нового кодифікованого акта, побудованого на засадах права ЄС, міжнародного права та адаптованого до реалій повоєнної відбудови України.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII (в редакції станом на 2026 рік). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII (остання редакція від 10.02.2026 № 4777-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
3. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Щорічна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. Київ, 2022. 308 с. URL: <https://mepr.gov.ua>
4. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Загрози природно-заповідному фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : аналітичний звіт. Київ, 2023. URL: <https://mepr.gov.ua>
5. UNEP. Rapid Environmental Assessment of Kakhovka Dam Breach Ukraine, 2023. Nairobi : United Nations Environment Programme, 2023. URL:

<https://www.unep.org/resources/report/rapid-environmental-assessment-kakhovka-dam-breach-ukraine-2023>

6. Convention on Biological Diversity (1992). United Nations Treaty Series. Vol. 1760. P. 79. URL: <https://www.cbd.int/convention/text/>

7. UNEP. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. Nairobi : United Nations Environment Programme / GRID-Arendal, 2022. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review>

8. Council of Europe. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation Against Ukraine. Adopted 12 May 2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/register-of-damage-for-ukraine>

Ващишин Марія Ярославівна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
професорка кафедри соціального права,
докторка юридичних наук, професорка*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО РАДІАЦІЙНО- ЕКОЛОГІЧНОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

На тридцяті роковини після аварії планетарного масштабу на Чорнобильській АЕС і відселення мешканців Чорнобильської зони відчуження було створено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. Це стало можливим тому, що за декілька років після Чорнобильської катастрофи екологи зауважили поступове, але невпинне відродження біологічного різноманіття і відсутність мутацій живих організмів на ураженій радіацією території.

На підставі Указу Президента України №174/2016 від 26 квітня 2016 року «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» було погоджено вилучення у Державного агентства України з управління зоною відчуження (ДАЗВ), яке до того здійснювало управління цією територією, та надання в постійне користування Чорнобильському радіаційно-екологічному біосферному заповіднику 226 964,7 га земель державної власності. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник знаходиться в Іванківському і Поліському районах Київської області в межах Зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника відбувалося на основі Чорнобильського спеціального заказника (48,87 тис. га), Іллінського заказника (2 тис. га), та інших 10 об'єктів природно-заповідного фонду Зони відчуження (загальною площею 0,22 тис. га) окрім

смуги 10 км навколо ЧАЕС [1]. Головною метою створення цієї заповідної території було збереження неповторної флори і фауни Полісся, стабілізація гідрологічного режиму, реабілітація забруднених радіацією земель та проведення наукових досліджень у сфері екології, природознавства й географії.

Створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника вимагало усунення нормативних колізій, які передбачали вимоги щодо утворення біосферних заповідників виключно на базі природних заповідників, чи національних природних парків. Також потрібно було врегулювати питання стосовно відведення земельних ділянок зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також визначення природоохоронного режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які створюються на території таких зон.

Відтак, Законом України від 14 липня 2016 року № 1472-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання окремих питань правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» були внесені зміни до Земельного та Водного кодексів України, законів «Про природно-заповідний фонд України», «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про регулювання містобудівної діяльності» та деяких інших, що дало змогу легалізувати формування Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Завдання, особливий природоохоронний режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду, які створюються на територіях зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, визначаються у положеннях про них, що затверджуються відповідно до Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Згодом Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 43 від 03.02.2017 року було затверджено Положення про Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, яке зараз діє в новій редакції (наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 237 від 04.07.2022 року).

На цій території земельні ділянки виведені з господарського обігу, відмежовуються від суміжної території та мають особливий правовий режим, що не вписується у жоден із правових режимів окремих категорій земель, визначених у ст. 19 Земельного кодексу України (далі – ЗКУ). Якщо би ЧАЕС досі продовжувала функціонувати, то прилегла до неї територія та санітарно-захисна зона юридично належала би до категорії земель промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Згідно ст. 76 ЗКУ землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача,

тобто є просторово-операційним базисом для розміщення та активної експлуатації електрогенеруючих об'єктів, натомість ЧАЕС є законсервованим об'єктом, адже над четвертим енергоблоком ЧАЕС, де вибухнув реактор у 1986 році, зведений безпечний конфайнмент.

Попри те, що Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник є об'єктом природно-заповідного фонду, значна частина його території відповідає ознакам техногенно забруднених земель. У ст. 169 ЗКУ визначено, що такими є землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей. До техногенно забруднених земель відносяться землі радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо.

На території Зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення розташовані об'єкти системи радіаційно-екологічного контролю та моніторингу радіаційного стану навколишнього природного середовища і забезпечення радіаційної безпеки. Земельні, водні та лісові ресурси зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, які виконують функцію природного бар'єра на шляху розповсюдження радіоактивного забруднення за їх межі, потребують постійного контролю, використання з дотриманням вимог радіаційної безпеки. Значна частина цього цінного устаткування була знищена, або викрадена окупантами на початку повномасштабного вторгнення.

Практичну реалізацію положень статті 6 Орхуської Конвенції та закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» відображає те, що на офіційному сайті ДАЗВ було оприлюднено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку територій зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи на 2021-2030 роки». Цей Проєкт акта пройшов процедуру громадських обговорень та стратегічну екологічну оцінку.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням рф на територію України та потребою забезпечення національної безпеки та оборони нашої держави було посилено охорону всіх її кордонів. Частина території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника знаходиться на кордоні з Республікою Білорусь, що зумовлює додаткові обмеження його правового режиму, адже саме звідти й почався наступ рф на Київ і майже місяць Чорнобильська зона перебувала в окупації. Законом України від 24 лютого 2023 року № 2952-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту державного кордону України» було доповнено Земельний кодекс України статтею 46² «Землі природно-заповідного фонду вздовж лінії державного кордону України». Відтоді землі територій та об'єктів природно-заповідного фонду вздовж лінії державного кордону України у розмірах, передбачених ЗКУ, у встановленому законом порядку виводяться із складу природно-заповідного фонду та передаються військовим частинам Державної прикордонної служби України для здійснення будівництва, облаштування та

утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій.

Фактично прикордонні землі змінюють цільове призначення із категорії земель природно-заповідного фонду на землі оборони і вони підпорядковуються вимогам статті 77 Земельного кодексу України «Землі оборони», котра передбачає, що у межах прикордонної смуги з метою забезпечення національної безпеки і оборони, дотримання режиму державного кордону військовим частинам Державної прикордонної служби України надаються в постійне користування земельні ділянки шириною 30-50 метрів уздовж лінії державного кордону на суші, по берегу української частини прикордонної річки, озера або іншої водойми, а вздовж лінії державного кордону України з рф і Республікою Білорусь – шириною до 2 кілометрів.

На виконання цих вимог 6 грудня 2024 року Указом Президента України №835/2024 з території Чорнобильського заповідника було вилучено 695,2 га землі шириною 45 метрів уздовж кордону і передано для облаштування прикордонної інфраструктури Держприкордонслужбі. Ці ділянки знаходяться переважно на узбіччях місцевих доріг і не є важливими для збереження біорізноманіття. Загальна площа заповідника тепер охоплює 226 269, 6 га. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник продовжуватиме виконувати свої функції як природоохоронна зона, де досліджують вплив радіації на екосистеми. А спорудження нових інженерних споруд в рамках прикордонної інфраструктури покликане захистити територію України від можливих мілітарних загроз і забезпечити стабільність на прикордонних ділянках, що є важливим елементом національної безпеки і оборони.

Список використаних джерел:

1. Регіональна програма розвитку природно-заповідного фонду Київської області «Київщина заповідна» на 2017-2020 роки (науково-практичний коментар). Київ: UNCG. 2017. 36 с.

Власенко Юлія Леонідівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
доцентка кафедри екологічного права ННІ права
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИКЛИКІВ: УРОКИ ЧОРНОБИЛЯ ТА СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПАРАДИГМИ

Сучасне екологічне право та політика сталого розвитку наразі перебувають у стані фундаментальної трансформації, що зумовлена не лише кліматичними викликами, але й масштабними геополітичними змінами. Повномасштабна війна російської федерації проти України стала каталізатором

переосмислення співвідношення між екологічною безпекою, економічною стійкістю та військовою безпекою. У цих умовах принципи сталого розвитку, які традиційно базувалися на мінімізації шкоди довкіллю та принципі обережності, дедалі більше інтегрують безпековий компонент, що суттєво змінює їх нормативну та практичну природу.

Чорнобильська катастрофа 1986 року сформувала не лише екологічну, а й фундаментально правову парадигму сучасного розвитку, відповідно до якої ризик катастрофічної шкоди довкіллю набув значення абсолютного обмежувача економічної діяльності. У постчорнобильський період екологічна безпека трансформувалася у категорію публічного порядку, а принцип обережності став нормативним імперативом, який не допускав компромісів із ризиками незворотного характеру. Саме після Чорнобильської катастрофи були посилені міжнародні режими ядерної безпеки, а також міжнародні механізми відповідальності держав за транскордонну екологічну шкоду. Це стало основою для розвитку сучасної системи міжнародного екологічного права, у межах якої екологічна безпека почала розглядатися як складова глобальної безпеки.

Водночас сучасні геополітичні процеси демонструють поступовий відхід від класичної моделі «екологічної обережності» до моделі «стратегічної необхідності». Така трансформація особливо помітна у сфері сталого фінансування та системи екологічних, соціальних та управлінських стандартів.

Європейський Союз традиційно позиціонує себе як глобальний лідер екологічної політики сталого розвитку. У праві Європейського Союзу концепція сталого розвитку закріплена у ст. 3 Договору про Європейський Союз, а також через систему вторинного права, зокрема і через реалізацію Європейського зеленого курсу, який передбачає досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та мобілізацію значних фінансових ресурсів для підтримки сталих проєктів. Також ключовими нормативними інструментами цієї політики наразі стали: Регламент Європейського Союзу 2019/2088 про розкриття інформації у сфері сталого фінансування, Регламент Європейського Союзу 2020/852 щодо створення системи класифікації сталих інвестицій (Таксономічний регламент, відомий ще як Таксономія ЄС), Директива Європейського Союзу 2022/2464 щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку, а також Директива про корпоративну належну обачність у сфері сталого розвитку, яка набула чинності в ЄС 25 липня 2024 року [1; 2; 3].

Зазначені акти створили нормативну модель, у межах якої фінансові потоки повинні спрямовуватися у діяльність, що відповідає принципу «не завдавати істотної шкоди», відповідно до якого економічна діяльність не може визнаватися сталою у разі завдання істотної шкоди довкіллю. Також метою даних актів ЄС є спрямування інвестицій в «зелені» проєкти, а також запобігти «грінвошингу», тобто штучному завищенню екологічної репутації без реальних змін у діяльності та допомога інвесторам приймати обґрунтовані сталі рішення.

У цьому контексті система екологічних, соціальних та управлінських стандартів (ESG) виступає як своєрідний квазірегулятор: не лише як інструмент прозорості, але й як механізм нормативного впливу, який обмежує доступ до капіталу для екологічно небезпечних видів діяльності і тим самим забезпечує

екологізацію економіки. Так, згідно зі статтею 3 Таксономічного регламенту економічна діяльність вважається екологічно сталою або такою, що «відповідає таксономії», якщо вона відповідає усім визначеним в ньому критеріям, зокрема: (а) суттєво сприяє досягненню однієї або кількох із шести екологічних цілей, визначених статтею 9 Таксономічного регламенту (боротьба за зміною клімату; адаптація до зміни клімату; стале використання і захист водних та морських ресурсів; перехід до циркулярної економіки; запобігання і контроль забруднення; та захист і відновлення біорізноманіття та екосистем); (б) не завдає значної шкоди жодній із цих екологічних цілей (критерії значної шкоди визначено статтею 17 Таксономічного регламенту) тощо [2].

В Україні ця концепція закріплюється на нормативному рівні, а саме: Указом Президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України до 2030 року», а також через низкою галузевих законів, зокрема Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Законом України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» тощо. Також важливим є те, що Україна, як держава-кандидат на вступ до ЄС, взяла на себе зобов'язання імплементувати Директиву (ЄС) 2022/2464 (CSRD), яка встановлює обов'язковість нефінансової звітності та запроваджує європейські стандарти сталого розвитку (ESRS), а Постановою Кабінету Міністрів від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р України було затверджено Стратегію впровадження звітності зі сталого розвитку [4], яка передбачає поступове запровадження ESRS та адаптацію законодавства.

Після 2022 року, на тлі загострення безпекових викликів у Європі, спостерігається системне переосмислення змісту сталої ESG-політики. Так, Європейська Комісія ініціювала перегляд правил сталого фінансування з метою їх адаптації до нових геополітичних умов. Така трансформація проявляється не лише у змінах нормативних підходів, але й у практиці фінансових інституцій. Наприкінці 2025 року Європейська Комісія переглянула підхід до оборонного сектору, фактично визнавши можливість його включення до ESG-інвестицій, опублікувавши документи – Повідомлення Комісії C/2025/4950 та Делегованого регламенту Комісії (ЄС) 2025/1775 з рекомендаціями щодо того, які типи інвестицій в оборону відповідають його системі сталого фінансування [5; 6]. Основна ідея полягає в тому, що оборонна галузь не виключається зі сфери сталого фінансування, а розглядається як така, що може робити внесок у соціальну сталість через забезпечення безпеки та миру.

Як зазначається у дослідженнях Bloomberg, концепція ESG, яка тривалий час асоціювалася виключно з етичним інвестуванням та екологічною відповідальністю, сьогодні розширюється за рахунок включення факторів безпеки та геополітики. Після 2022 року кількість ESG-фондів, що інвестують у компанії, пов'язані з ядерною індустрією, зросла більш ніж на 50 %, а близько половини європейських ESG-фондів наразі мають активи, пов'язані з виробництвом або обслуговуванням ядерної зброї [7].

Особливо показовими є зміни у правовому підході Європейського Союзу до категорії «суперечливої зброї», де відбулося фактичне зміщення від ширшої категорії «суперечливої зброї» до вузького поняття «забороненої зброї», яке

охоплює лише протипіхотні міни, касетні боєприпаси, біологічну та хімічну зброю. Ядерна зброя не була включена до цього переліку, що створило можливість для її інтеграції у систему ESG-інвестицій. Таким чином, компанії, які беруть участь у програмах ядерного стримування, перестають автоматично виключатися зі сфери сталого фінансування. Це свідчить про нормативну легітимізацію безпекового компонента в ESG та фактичну трансформацію концепції сталого розвитку [8].

Цей процес супроводжується глибокими етичними та правовими суперечностями. З одного боку, ESG традиційно асоціюється із принципом «не завдавати шкоди», що прямо суперечить природі зброї масового знищення. З іншого боку, нова парадигма розглядає безпеку як передумову сталого розвитку, аргументуючи це тим, що без стабільності неможливо забезпечити належний рівень екологічних та соціальних стандартів.

У результаті формується концептуальний конфлікт між екологічною етикою та геополітичною доцільністю. У доктринальному вимірі це можна визначити як нормативну інверсію принципу сталого розвитку. Якщо класична модель передбачала, що екологічні критерії визначають межі економічної діяльності, то нова модель допускає відступ від таких критеріїв у разі стратегічної необхідності.

Особливо показовим у цьому контексті є кейс Норвегії. Norges Bank Investment Management тривалий час управляв найбільшим у світі суверенним фондом на основі жорстких етичних обмежень щодо інвестування у компанії, пов'язані з ядерною зброєю. З 2004 року фонд виключав із інвестиційного портфеля виробників ядерного озброєння, зокрема Airbus, Boeing та Lockheed Martin. Проте у 2025 році уряд Норвегії тимчасово призупинив дію етичних правил фонду для їх перегляду, мотивуючи це необхідністю адаптації до нових геополітичних умов. Таке рішення було пов'язане з ризиком втрати стратегічних активів та необхідністю балансування між етичними принципами і національними інтересами [9]. Так, Норвезький кейс демонструє кризу класичної моделі етичного інвестування та поглиблення суперечностей між екологічним правом, етикою та політикою безпеки. Виникає парадоксальна ситуація, за якої держава, що обмежує інвестиції у військові компанії з етичних міркувань, одночасно закуповує озброєння у тих самих виробників.

Така трансформація свідчить про перехід від екологічно-центричної моделі сталого розвитку до безпеково-геополітичної моделі розвитку. У межах цієї моделі екологічна безпека втрачає статус абсолютного пріоритету та стає лише одним із факторів прийняття рішень поряд із державною безпекою, енергетичною незалежністю та геостратегічними інтересами.

У сучасних умовах екологічна політика України змушена враховувати фактори енергетичної безпеки, відновлення критичної інфраструктури, екологічних наслідків бойових дій та ризиків радіаційних аварій. Загрози ядерній безпеці знову актуалізують уроки Чорнобиля, але вже у новому контексті, як попередження про наслідки мілітаризації технологій та енергетики.

У підсумку слід констатувати, що сучасна політика сталого розвитку перебуває у стані глибокої нормативної трансформації. Сучасна парадигма сталого розвитку формується на перетині екології, економіки та безпеки. Якщо Чорнобиль став символом екологічної катастрофи індустріальної епохи, то сучасні геополітичні виклики демонструють, що головним ризиком стає не лише технологія, а й політичні рішення щодо її використання. За таких умов ключовим завданням міжнародного, європейського та українського екологічного права є збереження балансу між потребами безпеки, економічною стійкістю та захистом довкілля.

Список використаних джерел:

1. Регламент (ЄС) 2019/2088 Європейського Парламенту та Ради від 27 листопада 2019 р. про розкриття інформації, пов'язаної зі сталим розвитком у секторі фінансових послуг (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 09.12.2019. L 317. P. 1–16. (дата звернення: 14.04.2026).
2. Регламент (ЄС) 2020/852 Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2020 р. про встановлення юридично обов'язкових критеріїв для віднесення економічної діяльності до категорії екологічно сталих. *Official Journal of the European Union*. L 198, 22.06.2020, pp. 13–43. (дата звернення: 17.04.2026).
3. Директива (ЄС) 2022/2464 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директив 2004/109/ЄС, 2006/43/ЄС та 2013/34/ЄС щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 16.12.2022. L 322. P. 15–80. (дата звернення: 13.04.2026).
4. Про схвалення Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку: розпорядження Кабінету міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1015-2024-p#Text>. (дата звернення: 15.04.2026).
5. Commission Delegated Regulation (EU) 2025/1775 (28 August 2025), published in the Official Journal on 30 December 2025, amending Delegated Regulation (EU) 2020/1818 on the definition of weapons in the context of sustainable benchmarks. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202501775. (дата звернення: 18.04.2026).
6. ESG Platform. ESG and Defence. What exactly changed in the EU at the end of 2025. January 27, 2026. URL: <https://esg-platform.com/en/blog-en/esg-and-defence-2025/> (дата звернення: 14.04.2026).
7. Schwartzkopff F., White N., Cohen C. Nuclear Weapon Manufacturers Tap ESG Billions as War Sets Agenda. *Bloomberg*. 24.08.2025. URL: <https://www.bloomberg.com/news/features/2025-08-24/nuclear-weapon-manufacturers-tap-esg-billions-as-war-sets-agenda> (дата звернення: 17.12.2026).
8. Silvia Merler. Sustainability rules are not a block on EU defence financing, but reputational fears are. *Bruegel*. 12/2025. 17 March 2025. <https://www.bruegel.org/analysis/sustainability-rules-are-not-block-eu-defence-financing-reputational-fears-are> (дата звернення: 16.04.2026).

9. Norges Bank Investment Management. Responsible investment management. (last updated: 24 February 2026.) URL: <https://www.nbim.no/en/about-us/about-the-fund/governance-structure/policies/responsible-investment-management/> (дата звернення: 18.04.2026).

Гафурова Олена Вікторівна

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
ім. акад. В.З. Янчука,
доктор юридичних наук, професор*

Новак Тамара Сергіївна

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
ім. акад. В.З. Янчука,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Згідно ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля і така інформація ніким не може бути засекречена [1]. Реалізація цього права безпосередньо залежить від можливості оперативного отримання актуальної екологічної інформації. І якщо у мирний час механізм такого інформування діяв доволі ефективно (через реалізацію норм Законів України «Про інформацію» [2], «Про доступ до публічної інформації» [3], «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]), то виклики воєнного часу спричинили певні обмеження. Хоча в умовах активних бойових дій, постійних обстрілів всієї території України та, відповідно, негативних їх наслідків для довкілля, життя та здоров'я людей, потреба в доступі до екологічної інформації не лише не зменшилась, а навпаки, посилилась. Натомість, як вірно звертають увагу дослідники, виникла проблема дотримання балансу між суспільними інтересами та національною безпекою [5, с. 52; 6, с. 465].

На міжнародному рівні (ч. 4 ст. 4 Орхурської конвенції [7]) передбачається можливість відмови у запиті про надання екологічної інформації у разі, якщо її оприлюднення може негативно вплинути на національну оборону або державну безпеку. Національне законодавство (ч. 2 ст. 6 Закон України «Про доступ до публічної інформації») до вимог обмеження доступу до інформації включає «інтереси національної безпеки та територіальної цілісності». Закон України «Про інформацію» в ч. 3 ст. 13 встановлює, що інформація про стан довкілля не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом, окрім інформації про місцезнаходження

військових об'єктів. Водночас науковці, спираючись на положення Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 (затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 2102-IX [8]), акцентують увагу на тому, що на даний час не передбачено обмеження саме права на звернення і на доступ до поширення екологічної інформації [9, с. 347].

Окрім того, 20.03.2023 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля», який відповідає вимогам Європейського Союзу у цій сфері. Даний нормативний акт уніфікує для всіх суб'єктів поняття екологічної інформації, визначає, що така інформація не відноситься до інформації з обмеженим доступом, врегульовує питання екологічного інформування та інформаційного забезпечення управління в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Єдине – набуття чинності цим законом встановлено через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану. В експертному середовищі вважають таке відтермінування недоцільним, вказуючи, що «слід почати створювати і наповнювати необхідні реєстри, повноцінну державну багаторівневу систему моніторингу довкілля і всі умови, щоб громадяни України отримували своєчасний доступ до інформації про довкілля; створення такої системи має передувати закінченню війни, щоб громадяни вже отримували інформацію, як змінилася наша країна за час війни» [10].

В 2024 році було проведено дослідження «Доступ до екологічної інформації в Україні під час війни» [11]. У ході моніторингу було досліджено 209 наборів екологічних даних від 74 розпорядників (відповідно до Постанови КМУ № 835 від 21 жовтня 2015 р. «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [12]) за період 2022–2024 років. Виявлено, що лише 38% із цих наборів мають відкритий доступ. Усіх розпорядників було згруповано за типом органу влади на міністерства, відомства, ОДА (ОВА) та міські ради регіональних центрів. Більш закритими виявилися міністерства – 33,8% наборів даних є відкритими, тоді як ОДА публікують 44,4% наборів, відомства – 43,9%, а міські ради регіональних центрів найменше – лише 25,9%. Приміром, на сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України станом на початок травня 2026 року у вільному доступі розміщені тексти Національних доповідей про стан навколишнього природного середовища в Україні лише довоєнного періоду (остання доповідь – за 2021 рік). На офіційному веб-порталі Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України (до компетенції якого згідно Положення про цей орган [13] відтепер віднесено й повноваження щодо забезпечення доступу до екологічної інформації) Національні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні також не розміщені.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що доступ до екологічної інформації в умовах воєнного стану доцільно розмежовувати на дві категорії. По-перше, це

інформація, яка має перебувати у вільному доступі, оскільки стосується стану довкілля, загроз для життя і здоров'я населення, екологічної безпеки. Її відкритість повинні забезпечувати розпорядники інформації, одночасно враховуючи ризики, пов'язані з можливим використанням відомостей про місцезнаходження окремих об'єктів чи інфраструктури противником. У цій сфері в Україні наразі зберігаються суттєві проблеми, оскільки значна частина даних у відкритому доступі є неактуальною, застарілою або неповною. По-друге, це екологічна інформація, яка надається за запитом і не розміщується у відкритому доступі. Щодо такої категорії в національному законодавстві загалом сформовано належне правове регулювання, яке визначає підстави та порядок обмеження доступу розпорядниками інформації з урахуванням необхідності захисту суспільних інтересів і забезпечення національної безпеки.

Таким чином, подальший розвиток правового механізму доступу до екологічної інформації має бути спрямований, насамперед, на підвищення якості, своєчасності та повноти відкритих екологічних даних.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#n128>
3. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n611>
5. Новицька Н.Б., Новицький А.М. Доступ до екологічної інформації в умовах воєнного стану. Екологічне право. 2022. Вип. 1–2. С. 50–54.
6. Солодан К.В., Паламарчук А.І. Право на доступ до екологічної інформації в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. С. 462–466.
7. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Конвенція ООН від 25.06.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
8. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>
9. Буцмак А.Ю. Обмеження права на екологічну інформацію. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Ч. 1. С. 345–350.
10. Доступ до екологічної інформації в Україні під час війни. Міжнародний фонд відродження. 20.12.2024 р. URL: <https://www.irf.ua/dostup-do-ekologichnoyi-informacziyi-v-ukrayini-pid-chas-vijny/>

11. Стан доступу до екологічної інформації в Україні. URL: <https://www.saveecobot.com/static/environmental-data-status>

12. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>

13. Положення про Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#n1412>

Григор'єва Христина Антонівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професорка кафедри земельного, екологічного та енергетичного права,
докторка юридичних наук, професорка*

ЯДЕРНА ЕНЕРГЕТИКА ТА АГРОВОЛЬТАЙКА: ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

Енергетичний перехід, який представляється невідворотною перспективою в аспекті гальмування негативних змін клімату на планету, вимагає від усіх країн світу власних внесків. Індивідуальні показники участі обраховуються, беручи до уваги цілу низку факторів, однак узагальнено можна вказати, що основними шляхами здійснення переходу є активізація використання альтернативних джерел енергії та скоріша відмова від екологічно недружніх джерел енергії.

В умовах складної геополітичної, воєнної, економічної кризи виклики енергетичного переходу загострилися. Зокрема, постають питання щодо правової ідентифікації атомної енергетики з позицій зважування її (не)безпечності, впливу на клімат, можливості стати проміжною ланкою енергетичної трансформації, що здатна утримати енергетичну безпеку під час відмови від викопних джерел палива та переходу на «зелені» види та їх достатньої масштабзації. Для України атомна енергетика є однією з ключових складових енергосистеми, і в умовах глибокої кризи воєнного часу вона є абсолютно необхідною умовою для стабілізації енергопостачання країни.

Поряд із проблемними питаннями щодо правового режиму ядерної енергетики все частіше лунають тривожні голоси щодо земельних, екологічних та містобудівних наслідків зростання альтернативної енергетики, яка потребує значних територій. Уже зараз стає очевидним, що енергетичний перехід не просто змінить одні джерела енергії на інші – він змінить звичний для нас світ та усталений порядок відносин. Поширення «зеленої» енергетики, якій уже тісно на вільних землях, вимагає вирішувати новий комплекс проблем щодо звільнення територій або організації їх комплексного використання. На вістрі цього питання наразі перебуває юридичне забезпечення розвитку агровольтаїки

– технології, яка передбачає використання однієї земельної ділянки одночасно і для сільськогосподарського виробництва, і для генерації електроенергії за допомогою розміщення сонячних панелей на певній висоті над поверхнею землі. Незважаючи на те, що агровольтаїка ще потребує власного законодавчого забезпечення для свого функціонування в Україні, на прикладі інших країн світу можна стверджувати про її перспективність та поступове поширення.

На прикладі ядерної енергетики та агровольтаїки можна простежити два різні підходи до підтримки енергетики, що укладаються в рамки сучасного енергетичного переходу, але вимагають від держави абсолютно різного правового інструментарію.

Централізація – локалізація. Якщо атомна генерація є втіленням консервативної моделі енергетичної системи, в якій об'єкти виробництва енергії створені за принципом великих вузлових центрів, розрахованих на забезпечення електроенергією мільйонів споживачів, то агровольтаїка в цій частині є повною протилежністю. Вона передбачає утворення великої кількості виробників по всій території країни, які не пов'язані між собою в єдину централізовану мережу та можуть за необхідності функціонувати автономно. Буде передчасно стверджувати про необхідність повного переходу на локалізовану систему енерговиробництва, адже існують великі споживачі (наприклад, промислові підприємства), що потребують великих та постійних обсягів електроенергії, яку важко забезпечити лише за допомогою ВДЕ. Тому державна підтримка обох моделей виробництва енергії – централізованої та локалізованої – є виправданою.

Спеціалізовані енергетичні підприємства – прос'юмери (активні споживачі). У суб'єктному розрізі ядерна енергетика та агровольтаїка також кардинально відрізняються. Атомні електростанції представляють собою спеціалізовані підприємства, до яких висувається цілий ряд вимог відповідно до вітчизняного ядерного законодавства. При цьому їхнім основним видом діяльності є саме виробництво електроенергії. Принципова відмінність агровольтаїки полягає в тому, що її провадять сільськогосподарські виробники. Разом із цим згідно з чинним законодавством вони можуть виступати активними споживачами. Відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії» активними споживачами є ті споживачі, які є замовниками енергосервісу (як до, так і після переходу до замовника за енергосервісним договором права власності на майно, утворене (встановлене) за енергосервісним договором), що споживають електричну енергію та виробляють електричну енергію, та/або здійснюють діяльність із зберігання енергії, та/або продають надлишки виробленої та/або збереженої електричної енергії, або беруть участь у заходах з енергоефективності та управління попитом відповідно до вимог закону, за умови що ці види діяльності не є їхніми основними господарськими або професійними видами діяльності. У законодавстві іноземних держав цей правовий статус має назву «прос'юмер», тобто одночасно і виробник, і споживач енергії. Світова практика рухається по шляху збереження і «чистих» виробників енергії, і прос'юмерів. Саме тому

державна підтримка спрямовується як на суто спеціалізовані енергетичні підприємства, так і на стимулювання активних споживачів.

Загальне законодавство про державну допомогу – спеціальне законодавство про державну підтримку. Оскільки атомні електростанції в Україні перебувають у державній власності, їхнє функціонування фінансується за рахунок державного бюджету. Державна підтримка за загальними правилами надається відповідно до вимог Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Цей нормативний акт передбачає значну кількість обмежень щодо надання державної допомоги з метою захисту конкуренції. При цьому виключення зі сфери дії цього Закону охоплюють підтримку у сфері сільськогосподарського виробництва та рибальства, а також підтримку господарської діяльності, пов'язаної з наданням послуг, що становлять загальний економічний інтерес, у частині компенсації обґрунтованих витрат на надання таких послуг. Серед таких послуг, наприклад, послуги із забезпечення збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії тощо. Фактично, агровольтаїка за своїми юридичними ознаками відповідно до чинного законодавства може мати шанси претендувати на спеціальну державну підтримку в рамках допомоги сільському господарству та альтернативній енергетиці.

Отже, на прикладі атомної енергетики та агровольтаїки було проаналізовано деякі правові особливості державної підтримки двох протилежних моделей виробництва енергії в сучасних умовах. Енергетичний перехід вимагає гнучкості та адаптивності законодавства, зокрема використання різного юридичного інструментарію для задоволення нагальних потреб енергетичної та екологічної безпеки.

Данілік Дар'я Михайлівна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри земельного та аграрного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ВІДЧУЖЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Після Чорнобильської катастрофи розвиток земельного законодавства України набув виразного екологічного спрямування. Особливого значення набули правові режими радіоактивно забруднених територій, що зумовило формування спеціального правового статусу земель, обмеження їх використання та запровадження системи зонування. У законодавстві було закріплено поділ територій на зони (відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення). Це сприяло розвитку інституту обмежень у використанні земель та заклало підґрунтя для сучасного підходу до зонування таких територій.

Як відомо, було створено розгалужену систему наукового забезпечення

для моніторингу та сільськогосподарського відновлення забруднених територій. На основі наукового потенціалу установ УААН, НАН України та спеціально заснованого Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської радіології започатковано Програму наукового супроводу, яка об'єднала близько 50 наукових організацій. Це дало можливість комплексно досліджувати та вирішувати широкий спектр радіологічних проблем. Нині дослідники впевнено зазначають, що радіаційна обстановка на забруднених територіях суттєво покращилася, стабілізувалася і стала більш прогнозованою [1, с. 305].

Питання щодо повернення радіоактивно забруднених земель у використання суб'єктами господарювання актуалізується в сучасних умовах і має високий пріоритет. Організаційно-правовий механізм повернення таких земель до господарського обігу потребує подальшого вдосконалення на законодавчому рівні.

На сьогодні значна частина земель сільськогосподарського та іншого призначення, які зазнали впливу Чорнобильської катастрофи, досі не використовуються за призначенням. Непридатність земель для ведення сільського господарства створює підґрунтя для альтернативного їх використання – зокрема, вирощування енергетичних культур та розміщення об'єктів відновлюваної енергетики та ін.

Варто зазначити, що вирощування енергетичних культур на землях, що зазнали радіоактивного забруднення, мінімізує ризики для здоров'я населення, оскільки така продукція не потрапляє у харчовий ланцюг. Це відповідає принципу пріоритету екологічної безпеки, сформованому у постчорнобильський період.

Правове підґрунтя використання земель, що зазнали радіоактивного забруднення, визначається положеннями Земельного кодексу України та Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», які допускають здійснення діяльності, що не створює додаткового радіаційного ризику та не пов'язана з виробництвом харчової продукції.

Практичним підтвердженням ефективності такого підходу є розвиток відновлюваної енергетики у Чорнобильській зоні відчуження.

Зокрема, у 2018 році було введено в експлуатацію одну з перших сонячних електростанцій на території зони відчуження – проєкт компанії Solar Chernobyl LLC, розташований поблизу промислового майданчика Чорнобильська АЕС. Станція використовує інфраструктуру, що залишилася після аварії, зокрема електромережі, що значно знижує витрати на підключення.

Крім того, державне підприємство Державне агентство України з управління зоною відчуження активно сприяє залученню інвесторів для реалізації проєктів у сфері сонячної та біоенергетики, розглядаючи територію зони як перспективний майданчик для розвитку «зеленої» енергетики.

Такі проєкти демонструють, що: по-перше – використання забруднених земель можливе без шкоди для здоров'я населення; по-друге – відбувається трансформація територій із зони екологічного ризику у зону інноваційного енергетичного розвитку; по-третє – забезпечується реалізація державної

політики у сфері енергетичної безпеки.

У цьому контексті агроенергетика (зокрема вирощування біоенергетичних культур) є логічним продовженням уже апробованої практики використання земель Чорнобильської зони для енергетичних цілей і має значний потенціал подальшого розвитку.

Незважаючи на перспективність використання земель, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС, для розвитку агроенергетики України, існують суттєві обмеження: необхідність постійного радіаційного моніторингу; ризики поширення забруднення через біомасу; складність залучення інвестицій через правову та екологічну специфіку території та ін. У той же час агроенергетика сприяє: зменшенню ерозії ґрунтів; фіторемедіації (частковому очищенню ґрунтів рослинами); скороченню використання викопних видів палива.

Варто зазначити, що саме держава відіграє ключову роль у сфері розвитку агроенергетики на землях, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС, через: формування спеціальних правових режимів; підтримку інвестиційних проєктів у сфері «зеленої» енергетики; розвиток нормативної бази для безпечного використання земель та ін.

Таким чином, використання земель Чорнобильської зони для агроенергетики відповідає стратегічним цілям України щодо енергетичної незалежності та переходу до відновлюваних джерел енергії. Подальшого розвитку потребує вдосконалення законодавства щодо використання забруднених земель, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС, гармонізації діючого законодавства у цій сфері з правом ЄС, а також створення стимулів для розвитку агроенергетичних проєктів із урахуванням екологічних обмежень.

Список використаних джерел:

1. Шульга М.В. Особливості правового регулювання повернення до господарського обігу радіоактивно забруднених земель. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1/2024. С. 304-309. URL: https://www.lsej.org.ua/1_2024/69.pdf.

Засць Олена Іванівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

Коваленко Тетяна Олександрівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри земельного та аграрного права ННІ права
докторка юридичних наук, професорка*

НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

8 квітня 2026 року Верховна Рада України звернулася до парламентів та урядів іноземних держав, Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного агентства з атомної енергії у зв'язку з 40-ми роковинами Чорнобильської катастрофи [1]. У зверненні відмічається, що п'ятий рік поспіль держава-агресор здійснює постійні масовані обстріли України, застосовуючи ракети та ударні безпілотні літальні апарати. Ці терористичні атаки проти цивільного населення та критичної цивільної інфраструктури спрямовані, серед іншого, на цивільні об'єкти ядерної енергетики та об'єкти інфраструктури, що забезпечують їх безпечну експлуатацію, зокрема Чорнобильську атомну електростанцію. Агресор продовжує захоплювати українські території, які внаслідок цього набувають правового режиму тимчасово окупованих територій (далі – ТОТ) [2]. З 2014 року понад 20 % українських громад пройшли через досвід російської окупації [3]. Перелік тимчасово окупованих російською федерацією територій визначений у наказі Мінрозвитку від 28 лютого 2025 № 376 і підлягає постійному оновленню. Україна, ґрунтуючись на нормах міжнародного права та досвіді іноземних країн у вирішенні питань окупації, напружує законодавство, спрямоване на вирішення проблем набуття прав на земельні ділянки на ТОТ.

Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 р. передбачено, що власникам зруйнованих об'єктів нерухомого майна житлового типу виплачується компенсація. До таких власників цей Закон відносить також осіб, які втратили нерухомість на ТОТ (крім об'єктів нерухомого майна, які на день набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року вже знаходилися на тимчасово окупованій рф території).

З метою гарантування земельних прав в умовах воєнного стану було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав на землю власників об'єктів нерухомого майна, зруйнованих внаслідок бойових дій» від 8 жовтня 2025 р., який спрямований на захист прав на землю власників об'єктів нерухомого майна, зруйнованих внаслідок бойових дій, якщо право власності отримувача компенсації на знищений об'єкт нерухомого майна припиняється у зв'язку з його знищенням. Державна реєстрація припинення такого права здійснюється відповідно до закону, а земельні ділянки на цей момент можуть бути не оформлені у приватну власність. Законодавець передбачив можливість передачі без проведення земельних торгів земельних ділянок державної та комунальної власності колишнім власникам, в тому числі спадкоємцям, зруйнованих будівель чи споруд, а також на період дії воєнного стану встановив можливість

приватизації земельних ділянок та передбачив процедурні спрощення визначення (зміни) їх цільового призначення в межах, пов'язаних із відновленням нерухомого майна. На нашу думку, є всі підстави поширити дію зазначеного вище Закону і на ТОТ.

В той же час виникає питання щодо практичної реалізації такої можливості до повернення ТОТ до складу підконтрольних Україні територій. Адже зазначені в Законі процедури вимагають не тільки реєстраційних дій, але й землевпорядних робіт по складанню необхідних землевпорядних документів. Останнє не можливо забезпечити як фізично, так і юридично у зв'язку із недійсністю сертифікатів інженерів-землевпорядників на ТОТ (ч. 9 ст. 13 Закону від 15 квітня 2014 р. [2]). І хоча ч. 5 ст. 11 Закону передбачає, що набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на ТОТ, здійснюється відповідно до законодавства України за межами ТОТ, але вищезазначені процедурні дії, які вимагають проведення землевпорядних робіт на місцевості, є неможливими на ТОТ. Тому вважаємо за доцільне врегулювати ці питання в Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 р. (далі – ЗКУ) щоб не накопичувати декларативні приписи з недіючими гарантіями, зокрема передбачити відкладальні терміни такого набуття або ж розробити дієві механізми надання земель на ТОТ на основі наявних геопросторових даних про зазначені території з наступним уточненням розмірів, місць розташування, конфігурацій, співвідношення тощо відведених земельних ділянок після деокупації.

Подібна можливість вже передбачена пп. 26 п. 27 Перехідних положень ЗКУ, якою встановлено, що формування, державна реєстрація земельних ділянок, на яких розташовані житлові будинки (крім багатоквартирних), на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії (крім випадків, якщо бойові дії були завершені або можливість бойових дій була припинена) або тимчасово окупованих рф, здійснюються з урахуванням таких особливостей:

- здійснюється за технічною документацією із землеустрою щодо інвентаризації земель, що містить виключний перелік документів, які: 1) розробляється на замовлення власника земельної ділянки та/або власника житлового будинку, який на ній розміщений, без прийняття рішення власником (розпорядником) земельної ділянки про розроблення зазначеної документації; 2) розробляється без проведення топографо-геодезичних вишукувань в натурі (на місцевості) на основі наявних у розробника такої документації містобудівної документації або картографічних чи інших матеріалів; 3) погоджується місцевою радою, на території дії повноважень якої розташовується відповідна земельна ділянка, або військовою адміністрацією та затверджується замовником документації;

- державна реєстрація земельних ділянок проводиться в порядку, визначеному Законом України «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 р. з урахуванням особливостей, визначених цим підпунктом та порядком ведення Державного земельного кадастру (далі – ДЗК). У відомостях ДЗК про земельну ділянку та у витягу з ДЗК про земельну ділянку зазначається,

що її державна реєстрація проведена з урахуванням особливостей, визначених цим підпунктом;

– протягом року після припинення чи скасування воєнного стану на території України власники, користувачі земельних ділянок зобов'язані забезпечити розроблення технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель з проведенням топографо-геодезичних вишукувань в натурі (на місцевості) та внесення на підставі цієї документації змін до відомостей про таку земельну ділянку до ДЗК. У разі, якщо такі зміни не будуть внесені протягом строку, передбаченого цим підпунктом, доступ до таких відомостей обмежується за допомогою технологічних та програмних засобів ДЗК до моменту внесення таких змін.

Щодо земельних ділянок, державна реєстрація яких проведена з урахуванням вищезазначених особливостей, забороняється: здійснювати поділ, об'єднання земельних ділянок, змінювати їх цільове призначення; вчиняти будь-які правочини щодо земельної ділянки, звертати стягнення на земельну ділянку з будь-яких підстав, у тому числі у примусовому порядку. Водночас буквально тлумачення даних приписів наразі не дає можливості розповсюдити їх на приватизацію та інші правові форми набуття земельних ділянок на ТОТ під зруйнованими будівлями і спорудами.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, Організації Об'єднаних Націй та Міжнародного агентства з атомної енергії у зв'язку з 40-ми роковинами Чорнобильської катастрофи та щодо недопущення порушення російською федерацією міжнародного режиму ядерної безпеки внаслідок цілеспрямованих атак на Чорнобильську атомну електростанцію» від 8 квітня 2026 року. *Голос України*. 2026. № 70. 11 квітня.

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

3. Скільки громад окуповано в Україні? URL: <https://opora.ua.org/samovriaduvannia/skil-ki-gromad-okupovano-v-ukrayini-25927>.

Кірін Роман Станіславович

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України»,
доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник*

РОЗВИТОК НАДРОВОГО ПРАВА І ЗАКОНОДАВСТВА В ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ТА ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Постанова Верховної Ради України від 27.07.1994 р. № 133/94-ВР «Про

введення в дію Кодексу України про надра» дала відлік формуванню новітньої історії законодавства про надра незалежної України. Кодекс України про надра (далі – КпН) став не лише основним законодавчим актом, який регулює відносини щодо геологічного вивчення надр, видобування корисних копалин, використання підземних вод та охорони надр, а й тим нормативно-правовим актом, який має за головну мету:

- забезпечити раціональне, комплексне використання ресурсів надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва;

- гарантувати при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища;

- забезпечити охорону прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Для економіки та державного суверенітету молодой незалежної України КпН мав надзвичайно важливе значення, адже вперше закріплював:

- право власності Українського народу на надра, що знаходяться в межах території України, її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони; органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією, від імені народу лише надають надра у користування, що запобігає їх незаконному привласненню;

- економічну незалежність – КпН регулює процедуру надання спеціальних дозволів на користування ділянками, що дозволяє залучати інвестиції у видобуток газу, руд, вугілля, літію та інших матеріалів критичного та стратегічного значення, наповнюючи державний бюджет;

- охорону та безпеку – КпН визначає суворі норми екологічної безпеки, запобігає виснаженню родовищ та контролює рекультивацію земель після завершення видобутку;

- захист прав громадян – КпН дозволяє власникам земельних ділянок видобувати корисні копалини місцевого значення (наприклад, пісок, глину) та підземні води для власних потреб без спеціальних дозволів тощо.

В подальшому КпН став відправним актом, на основі якого відбулося становлення та розвиток вітчизняного законодавства про надра. В хронологічному порядку варто відмітити положення наступних законодавчих актів:

- 1) Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» (від 16.05.1995 р. № 162/95-ВР) – Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні має суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як живих, так і неживих у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами і щодо здійснення інших видів діяльності по економічній розвідці та розробці зазначеної зони, у тому числі виробництву енергії шляхом використання води, течій і вітру;

- 2) Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» (від 19.11.1997 р. № 645/97-ВР) – регулює особливості правовідносин при видобуванні, переробці уранових руд та використанні продуктів їх переробки як

сировини для одержання ядерного матеріалу, визначає особливості діяльності уранових об'єктів, захисту персоналу, населення та охорони довкілля від впливу іонізуючого випромінювання, а також особливості соціального захисту персоналу уранових об'єктів та населення у зв'язку із впливом іонізуючого випромінювання;

3) Угода про імплементацію частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з Морського права від 10.12.1982 р. (ратифіковано законом № 728-XIV від 03.06.1999 р.) – Україна підтвердила, що дно морів і океанів та його надра за межами національної юрисдикції («Район»), а також ресурси Району є спільною спадщиною людства;

4) Закон України «Про угоди про розподіл продукції» (від 14.09.1999 р. № 1039-XIV) – спрямований на створення сприятливих умов для інвестування пошуку, розвідки та видобування корисних копалин у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони на засадах, визначених угодами про розподіл продукції;

5) Гірничий закон України (від 06.10.1999 р. № 1127-XIV) – визначає правові та організаційні засади проведення гірничих робіт, забезпечення протиаварійного захисту гірничих підприємств, установ та організацій;

6) Закон України «Про державну геологічну службу України» (від 04.11.1999 р. № 1216-XIV) – визначає правові, організаційні та фінансові основи діяльності державної геологічної служби України;

7) Закон України «Про меліорацію земель» (від 14.01.2000 р. № 1389-XIV) – серед повноважень центрального органу виконавчої влади виділяє участь у розробленні і виконанні державних цільових та міждержавних програм меліорації земель, охорони надр, а також перевірку обґрунтованості застосування методик і технологій, якості, комплексності та ефективності робіт, пов'язаних із геологічним вивченням надр під час проектування меліоративних систем;

8) Закон України «Про курорти» (від 05.10.2000 р. № 2026-III) – передбачає, що розробка родовищ підземних лікувальних мінеральних вод, лікувальних грязей та інших корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів, здійснюється за спеціальним дозволом на користування надрами в порядку, визначеному законодавством України;

9) Закон України «Про нафту і газ» (від 12.07.2001 р. № 2665-III) – визначає основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України та регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням та використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України, розвитку конкурентних відносин у нафтогазовій галузі, захисту прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробкою родовищ нафти і газу, переробкою нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх переробки, споживачів нафти і газу та працівників галузі;

10) Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» (від

10.01.2002 р. № 2918-III) – передбачає, що підприємство питного водопостачання провадить свою діяльність на підставі дозволу на спеціальне водокористування або дозволу на користування надрами (у разі використання підземних вод);

11) Закон України «Про газ (метан) вугільних родовищ» (від 21.05.2009 р. № 1392-VI) – визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади діяльності у сфері геологічного вивчення газу (метану) вугільних родовищ, у тому числі дослідно-промислової розробки, видобування і вилучення його під час дегазації та подальшого використання як матеріального та/або енергетичного ресурсу;

12) Закон України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» (від 19.05.2011 р. № 3392-VI) – визначає перелік документів дозвільного характеру при здійсненні планової діяльності з користування надрами;

13) Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» (від 21.04.2011 р. № 3268-VI в редакції закону № 4154-IX від 18.12.2024 р.) – визначає, що одним із вагомих чинників сталого та ефективного розвитку національної економіки, основою розвитку видобувної та переробної галузей промисловості є потужний вітчизняний мінерально-сировинний комплекс, що формується на мінерально-сировинній базі України;

14) Закон України «Про особливості оренди об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності» (від 08.07.2011 р. № 3687-VI) – визначає особливості передачі в оренду окремих об'єктів паливно-енергетичного комплексу, що перебувають у державній власності, особливості оренди таких об'єктів;

15) Закон України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» (від 12.04.2012 р. № 4650-VI) – визначає особливості правового, економічного та організаційного регулювання приватизації державного майна вугледобувних підприємств та особливості їх діяльності у післяприватизаційний період;

16) Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» (від 23.05.2017 р. № 2059-VIII) – встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів;

17) Закон України «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» (від 18.09.2018 р. № 2545-VIII) – визначає правові засади регулювання та організації збирання, розкриття та поширення інформації з метою забезпечення прозорості та запобігання корупції у видобувних галузях в Україні;

18) Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (від 13.04.2020 р. № 554-IX) – визначає правові та організаційні засади створення, функціонування та розвитку національної інфраструктури

геопросторових даних, спрямованої на забезпечення ефективного прийняття органами державної влади та органами місцевого самоврядування управлінських рішень, задоволення потреб суспільства в усіх видах географічної інформації, інтегрування у глобальну та європейську інфраструктури геопросторових даних;

19) Закон України «Про внутрішній водний транспорт» (від 03.12.2020 р. № 1054-IX) – передбачає, що реалізація ґрунту (мінеральної сировини), вилученого у результаті проведення шляхових робіт та не використаного для їх виконання, здійснюється суб'єктами господарювання, які виконували такі роботи за договором (контрактом), на підставі спеціального дозволу на користування надрами.

Також слід відмітити безпосередній зв'язок КпН з такими кодифікованими актами України, як Податковий, Бюджетний, Митний, Земельний, Водний, Лісовий, Кримінальний кодекси та Кодекс про адміністративні правопорушення.

В період воєнного стану розвиток вітчизняного законодавства про надра не зупинився. Більше того, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» (від 01.12.2022 р. № 2805-IX) розпочав так звану «малу реформу надрокористування», ключовими змінами, якої стали:

- процедура для «малого» видобутку – власники або користувачі земельних ділянок можуть легально видобувати корисні копалини (наприклад, пісок, глину чи щебінь) для власних потреб без надмірної бюрократії;

- цифровізація галузі – запроваджено Електронний кабінет надрокористувача для спрощення подачі документів, отримання висновків та доступу до відкритих геологічних даних;

- скасування зайвих погоджень - бізнес отримав можливість купувати спецдозволи через відкриті електронні аукціони, що ліквідувало низку корупційних ризиків;

- підтримка бізнесу – передбачено механізми призупинення дії дозволів для надрокористувачів без розірвання угоди у кризових ситуаціях.

Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» (від 08.10.2024 р. № 3991-IX) відніс КпН до правової основи регулювання відносин, що виникають під час формування та реалізації державної кліматичної політики.

Нарешті, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оновлення Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року та регулювання деяких питань стосовно корисних копалин та компонентів стратегічного та критичного значення» (від 18.12.2024 р. № 4154-IX) була продовжена реформа законодавства про надра, головною метою якої полягає у забезпеченні потреб національної економіки власними мінеральними ресурсами та зменшенні залежності держави від імпорту.

Таким чином, оновлена надрова законодавча база спрямована на досягнення таких стратегічних ключових пріоритетів.

1. Зменшення імпортозалежності – орієнтація на повне забезпечення стратегічно важливими копалинами (титан, літій, кобальт тощо) для відновлення

та розвитку промисловості.

2. Залучення інвестицій – створення прозорих та сприятливих умов для швидкого залучення приватного капіталу та надрокористувачів у розробку родовищ.

3. Екологічність та прозорість – інтеграція європейських стандартів у видобувну галузь, забезпечення відкритості даних та екологічної безпеки.

4. Врегулювання статусу стратегічних копалин – чітке визначення переліку металічних та неметалічних корисних копалин, які мають критичне значення для сталого економічного розвитку та обороноздатності країни.

5. Європейська інтеграція – попри військові ризики, держава активно працює над адаптацією законодавства до європейських стандартів, зокрема з дотриманням принципів Європейського зеленого курсу; фокус робиться на залученні міжнародних партнерів та інноваційних геолого-геофізичних досліджень для виявлення нових родовищ корисних копалин.

Ковальчук Тетяна Григорівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
в.о. завідувачки кафедри екологічного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

Бевз Олена Володимирівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук*

НАСЛІДКИ КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС ЯК ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЯДЕРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Як відомо, формування та розвиток галузей права та галузей законодавства обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема, розвитком суспільних відносин в певний історичний період з особливим об'єктно-суб'єктним складом, інтересом держави в особі уповноважених органів, що проявляється в розробці та прийнятті нормативно-правових актах різної юридичної сили, які визначають напрям державної політики тощо.

Як показує історичний досвід України, рушійним чинником формування та розвитку ядерного права України, як системи законодавства, галузі права, науки та навчальної дисципліни стала аварія на Чорнобильській атомній електростанції.

Безперечно, Чорнобильська катастрофа спричинила негативні екологічні, соціальні, економічні наслідки, що стали суб'єктивним фактором розвитку законодавства та наукових досліджень, чинником прискореного прийняття міжнародних конвенцій. Прикладом реагування міжнародної спільноти на події Чорнобильської катастрофи стало прийняття вже 26 вересня 1986 року на

спеціальній сесії Генеральної конференції МАГАТЕ у Відні (Австрія) двох міжнародних конвенцій: Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію і Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії чи радіаційної аварійної ситуації. При цьому доцільно зазначити, що від імені Української РСР Конвенції були підписані у Відні вже 26 вересня 1986 року, а ратифіковані Президією Верховної Ради Української РСР 30 грудня 1986 року.

Так, зокрема, Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (далі – Конвенція) заклала основи для забезпечення найоперативнішого надання державами відповідної інформації про ядерні аварії з метою зведення до мінімуму транскордонних радіаційних наслідків. У ст.ст. 1, 4 Конвенції визначаються поняття, які є важливими для скоординованих дій в разі будь-якої аварії, пов'язаної із зазначеними в п.2 ст.1 Конвенції установками або діяльністю держави-учасниці чи осіб або юридичних суб'єктів під її юрисдикцією чи контролем, внаслідок якої відбувається або може відбутися викид радіоактивних речовин і яка призвела або може призвести до міжнародного транскордонного викиду, що могло б мати з погляду радіаційної безпеки значення для іншої держави.

Зокрема, дається наступне визначення понять «установки та діяльність»: 1) будь-який ядерний реактор незалежно від місцезнаходження; 2) будь-яка установка ядерного паливного циклу; 3) будь-яка установка по поводженню з радіоактивними відходами; 4) перевезення і зберігання ядерного палива або радіоактивних відходів; 5) виготовлення, використання, зберігання, видалення і перевезення радіоізотопів для сільськогосподарських, промислових, медичних цілей і для проведення наукових досліджень у цих галузях; 6) використання ізотопів для вироблення енергії в космічних об'єктах. Також наводиться перелік даних, який включається до надаваної інформації (ст.5 Конвенції), які має невідкладно надати оповіщуюча держава-учасниця безпосередньо державам, які зазнали або можуть зазнати фізичного діяння або через Міжнародне агентство з атомної енергії: 1) час, точне місце, коли це доцільно, і характер ядерної аварії; 2) відповідно установка або вид діяльності; 3) гадана або встановлена причина і передбачуваний розвиток ядерної аварії, які стосуються транскордонного викиду радіоактивних речовин; 4) загальні характеристики радіоактивного викиду, включаючи, наскільки це практично можливо і доцільно, характер, імовірні фізичну і хімічну форму, в також кількість, склад та ефективну висоту радіоактивного викиду; 5) відомості про існуючі і прогнозовані метеорологічні та гідрологічні умови, необхідні для прогнозування транскордонного викиду радіоактивних речовин; 6) результати моніторингу навколишнього середовища, які стосуються транскордонного викиду радіоактивних речовин; 7) вжиті або плановані захисні заходи поза майданчиком; 8) передбачувана поведінка в часі радіоактивного викиду [1].

Інтенсивний розвиток ядерного законодавства відбувся після здобуття Україною незалежності. Так, вже через 10 років після Чорнобильської трагедії Україна ратифікувала або приєдналась до міжнародних угод, прийняла спеціальні закони, численну кількість підзаконних актів. До прикладу, закони України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної

зброї від 1 липня 1968 року» (1994), «Про ратифікацію Конвенції про ядерну безпеку» (1997), «Про ратифікацію Угоди між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї» (1997), «Про приєднання України до Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» (1996), «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991), «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (1995), «Про видобування і переробку уранових руд» (1997), «Про поводження з радіоактивними відходами» (1995) тощо. Водночас значна частина суспільних відносин у сфері використання ядерної енергії, запобігання використанню ядерної енергії у військових цілях, подальшої експлуатації Чорнобильської АЕС тощо на той час були врегульовані значним масивом підзаконних нормативних актів. Так, до прикладу, відносини у сфері поводження з джерелами іонізуючого випромінювання були врегульовані наступними постановами Кабінету Міністрів України: 1) Про заходи безпечного перевезення радіоактивних речовин (27.01.1993 р. № 66); 2) Про вдосконалення регулювання безпеки транспортування радіоактивних речовин (28.01.1994 р. № 42); 3) Про заходи щодо обліку і контролю джерел іонізуючого випромінювання (17.09.1996 р. № 1123); Про створення Державного реєстру джерел іонізуючого випромінювання (04.08.1997 р. № 847) тощо.

Такий масив нормативно-правових актів потребував систематизації у формі інкорпорації. Вже у січні 1998 році вийшов перший збірник нормативних актів «Ядерне законодавство, за редакцією Ю.С. Шемшученка, укладачами якого були науковці та практичні працівники: Г.І. Балюк, С.Г. Плачкова, В.Д. Лісовий [2]. Так, до прикладу, в окремих розділах збірника розміщені нормативно-правові акти якими були врегульовані питання, пов'язані з наслідками аварії на Чорнобильській АЕС (Розділ 5), спрямовані як на регулювання використання ядерної енергії (Розділ 3), так і на запобігання використанню ядерної енергії у військових цілях (Розділ 4).

За останні роки кількість нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання ядерних відносин, суттєво збільшилась. Так, лише серед законів можна виділити «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» (1998), «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблока цієї АЕС на екологічно безпечну систему» (1998), «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» (2000), «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» (2000), «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» (2001), «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами» (2005) тощо.

Чорнобильська катастрофа також стала суб'єктивним чинником розвитку наукових досліджень в межах різних наукових шкіл еколого-правового

спрямування вищих навчальних закладів та наукових установ України. Як приклад започаткування розвитку наукових досліджень у сфері формування ядерного права України, правового забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, можна навести монографічні та дисертаційні дослідження представників наукової школи кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Екологічне право та право екологічної безпеки», спів керівником якої є Балюк Галина Іванівна – професор, професор кафедри екологічного права, Заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрН України, Відмінник освіти України.

Так, протягом 1996-1997 років Галина Іванівна підготувала та видала дві монографії: «Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології)» [3], де були розглянуті загальнотеоретичні правові засади формування ядерного права України; предмет, метод, принципи і система ядерного права України; система ядерного законодавства України і його загальна характеристика; співвідношення ядерного та екологічного права України (правові аспекти радіоекології). У монографії «Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні» [4] вчена дослідила понятійний апарат ядерної та радіаційної безпеки, питання державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки, основні функції органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки; питання цивільно-правової відповідальності за ядерну шкоду. У 2000 році Галина Іванівна захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Проблеми формування та становлення ядерного права України» за спеціальностями 12.00.01 та 12.00.06.

Під керівництвом Балюк Г.І. були захищені кандидатські дисертації: у 2010 році Сушик Ольгою Володимирівною на тему: «Правові засади забезпечення радіаційної безпеки за законодавством України» та у 2012 році Крондою Ольгою Юріївною на тему «Правове регулювання поводження з радіоактивними відходами в Україні». За останні роки під керівництвом Галини Іванівни захищені дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Право» аспірантами кафедри екологічного права: у 2024 році – Пахолок Юлією Павлівною на тему «Правове регулювання оздоровлення радіоактивно забруднених територій (порівняльно-правовий аналіз), у 2025 році Матвійчуком Андрієм Олександровичем на тему «Правове регулювання ядерної та радіаційної безпеки при експлуатації атомних електричних станцій». Серед навчальної літератури, виданої членами кафедри з означеної тематики за редакцією Балюк Галини Іванівни доцільно виділити два навчальні посібники: «Правове забезпечення радіаційної безпеки в Україні» (2010 р.), «Правове регулювання ядерного страхування в системі фінансового забезпечення» (2020 р.).

Отже, Чорнобильська катастрофа прискорила формування та розвиток міжнародного ядерного (атомного) права як складової міжнародного права та системи законодавства, про що свідчить велика кількість Міжнародних угод, які були прийняті після 1986 року та ратифіковані Україною. Наслідки Чорнобильської катастрофи стали суб'єктивним чинником формування та

розвитку ядерного права України, зокрема, як системи законодавства. Підготовлені та захищені докторська та кандидатські дисертації, наукові статті, статті в Великій українській юридичній енциклопедії та інші наукові публікації започаткували та розвинули новий напрямок наукових досліджень: формування та розвиток ядерного права України.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію. URL: <https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-conventions/convention-early-notification-nuclear-accident> (дата звернення: 21.04.2026).
2. Ядерне законодавство. Збірник нормативно-правових актів. К.: Ін Юре. 1998. 608 с.
3. Балюк Г.І. Ядерне право України: стан і перспективи розвитку (правові аспекти радіоекології). К., 1996. 140 с.
4. Балюк Г.І. Правові аспекти забезпечення ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки в Україні: Монографія. К., 1997. 196 с.

*Ковтун Олена Миколаївна
Академія адвокатури України,
доцентка кафедри кримінального та адміністративного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ – ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ: КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Цьогоріч минає 40 років, як сталася аварія на Чорнобильській АЕС, – наймасштабніша техногенна катастрофа в історії людства. У 2022 році, коли рашистські загарбники зайняли територію Чорнобильської АЕС, світ знову опинився на порозі екологічної катастрофи. Вони взяли в полон українських військових і фактично тримали в заручниках цивільний персонал станції. Окупанти перебували в Чорнобильській зоні п'ять тижнів. Унаслідок їхніх дій станція кілька разів залишалася без електропостачання, яке необхідне для охолодження відпрацьованого палива.

Зважаючи на специфіку радіоактивного забруднення, наслідки Чорнобильської трагедії ми відчуваємо дотепер.

У тексті Конституції України міститься стаття 16, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [1].

Конституція України була прийнята 28 червня 1996 року, тобто через 10 років після аварії на Чорнобильській АЕС. Отже, поява такої конституційної норми була виправданою. Але відтоді минуло вже 40 років. Чи доцільне та

виправдане збереження чинної редакції ст. 16 Конституції України в умовах сьогодення? Звісно, ні, адже Основний Закон має закріплювати стратегічні цілі суспільного розвитку. Тому видається неприйнятним той факт, що на конституційному рівні не визначено пріоритету сталого розвитку. Адже забезпечення сталого суспільного розвитку є обов'язком держави, втіленням її екологічної функції. Екологічний закон програмного характеру – Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року – серед основних засад державної екологічної політики визначає сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку [2].

Отже, забезпечення сталого суспільного розвитку є обов'язком держави і втіленням її екологічної функції. Отже, пропонуємо викласти ст. 16 Конституції України у наступній редакції: «Забезпечення сталого суспільного розвитку шляхом забезпечення гармонійної взаємодії його складових (економічної, екологічної та соціальної), з метою збереження довкілля для нинішнього та прийдешніх поколінь, є обов'язком держави».

Така модернізація пов'язана зі зміною реалій життя, а

дже за 40 років ситуація в державі та в світі суттєво змінилася. І проблематика наслідків Чорнобильської катастрофи не стоїть на порядку денному так гостро, як раніше, у 1996 році, коли було прийнято Конституцію України, і з моменту аварії на ЧАЕС минуло лише 10 років. Оскільки за чотири десятиліття змінилися реалії життя, то і так зване «чорнобильське законодавство» потребує суттєвого реформування. Але це тема, що потребує окремого дослідження. Україна сьогодні перебуває у системі багатовимірних викликів та загроз, серед яких першочергове значення мають мілітарні, пов'язані зі збройною агресією російської федерації. Довкілля є мовчазною жертвою російсько-української війни.

Пропоновані вище зміни до Основного Закону актуалізують концепцію екоцентризму. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Безсумнівно, людина є соціальною цінністю, але чи найвищою? На думку М.В. Краснової, «вказаний антропоцентричний науковий підхід є підтвердженням помилковості розуміння концептуальних засад фактичної взаємодії Суспільства і Природи, є схилянням до позиції так званого панування Людини над Природою, є спробою виправдати існуючі наслідки людської діяльності, розвиток науково-технічного прогресу, які й призводять до не зворотних процесів у самій Природі, тим, що, мовляв, Природі байдуже до цих процесів, адже це є наслідком існування Людини як частини самої Природи, як власне байдуже і самій Людині про те, що буде після того, як її самої не стане [3, с. 36]. Людина є лише частиною Природи, її складовою. Отже, Природа є найвищою соціальною цінністю, і усвідомлення цього матиме наслідком перехід від антропоцентричного підходу до екоцентричного. Саме цю ідею обстоює М.В. Краснова та пропонує на рівні Основного Закону визнати природу, в тому числі перетворену внаслідок

антропогенного впливу (навколишнє природне середовище, середовище життєдіяльності) найвищою соціальною цінністю [4]. Ми підтримуємо наведену вище пропозицію вченої, оскільки такий підхід узгоджується з концепцією сталого розвитку та, відповідно, із запропонованою нами вище редакцією ст. 16 Конституції України.

Отже, підтримуємо наукову ідею М.В. Краснової щодо доцільності «законодавчо визнати Природу публічним благом та найвищою соціальною цінністю» [4], переглянути державну політику щодо неї на рівні Конституції України. Такі підходи будуть відбивати наукознавчі екоцентричні підходи до її суті і значимості, та, особливо, її екологічних і духовних (соціальних) атрибутів, що відповідає засадам сталого розвитку. Людину ж та її складові елементи, такі як життя і здоров'я пропонується вважати складовою частиною природи, зважаючи на її біологічне походження та неможливість існування без природи [4].

Реалізуючи екоцентричні ідеї М.В. Краснової, пропонуємо закріпити у ст. 3 Конституції України таке положення: «Природа, як середовище існування людини, визнається в Україні публічним благом та найвищою соціальною цінністю» [5, с. 57].

Отже, виходячи з наведених вище міркувань, пропонуємо статті 3 та 16 Конституції України викласти у наступній редакції:

Стаття 3: «Природа, як середовище існування людини, визнається в Україні публічним благом та найвищою соціальною цінністю».

Стаття 16: «Забезпечення сталого суспільного розвитку шляхом забезпечення гармонійної взаємодії його складових (економічної, екологічної та соціальної), з метою збереження довкілля для нинішнього та прийдешніх поколінь, є обов'язком держави».

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB#Text>

2. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?find=1&text=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB#Text>

3. Краснова М.В. Наукознавчі аспекти формування екологічного права України. *Екологічне право України*. 2017. №1-2. С. 33-39. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2017/1-2/7.pdf>

4. Краснова М.В. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. Вип. 2. С.8-12. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147317/28-39.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

5. Ковтун О.М. Актуалізація вчення М.В. Краснової про концепт Природи в сучасному праві у контексті збройної агресії російської федерації проти

України. *«Концепт Природи в сучасному праві»: науково-методологічні питання розвитку екологічного, земельного, аграрного та інших галузей права»*: збірник тез наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті докторки юридичних наук, професорки, член-кореспондентки НАПрН України, заступниці декана юридичного факультету з навчальної роботи заочного відділення (2002–2004), завідувачки кафедри екологічного права юридичного факультету (2011–2018), професорки кафедри екологічного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Василівни Краснової (26 травня 2023 року) / За ред. Т. Г. Ковальчук, к.ю.н., доц. та Е. В. Позняк, к.ю.н., доц. Київ :Талком, 2023. С. 54-57.

Коломійцева Діана Миколаївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року стала найбільшою техногенною катастрофою в історії людства, наслідки якої істотно вплинули на правовий режим земель, природних ресурсів та систему їх державного управління. Одним із найбільш вразливих об'єктів стали землі лісогосподарського призначення, що зазнали масштабного радіоактивного забруднення.

Станом на сьогодні значна частина лісових земель північних регіонів України продовжує виконувати не лише природоохоронну та екологічну функції, а й функцію природного бар'єра поширення радіонуклідів. Водночас такі землі є складовою лісового фонду України, використання якого має забезпечувати баланс між екологічною безпекою, веденням лісового господарства та відновленням постраждалих територій.

Повномасштабна військова агресія російської федерації посилила негативні аспекти наслідків Чорнобильської катастрофи, повернувши хід процесів відновлення лісових ресурсів нашої країни в русло нових екологічних проблем: окупація території зони відчуження у 2022 році, пожежі в лісових масивах та пошкодження природних екосистем, забруднення земель всіх категорій обумовлюють необхідність удосконалення правового механізму охорони земель, в тому числі, лісогосподарського призначення.

Однією з ключових проблем правового регулювання використання та охорони земель лісогосподарського призначення в постчорнобильський період

є питання компетенції органів публічної влади в сфері управління землями лісогосподарського призначення та лісовими ресурсами.

Зокрема, законодавчого перегляду потребує загалом сфера управління землями лісогосподарського призначення та лісовими ресурсами як цільної екосистеми. Чинне законодавство передбачає відокремлене регулювання компетенції в частині повноважень, що стосується земельної ділянки як об'єкта земельних правовідносин та лісу як природного ресурсу. На практиці це ускладнює прийняття рішень щодо проведення рубок, відновлення лісів, рекультивації земель, здійснення протипожежних заходів та зони відповідальності.

Прикладом «невдалого» законодавчого регулювання є пункт 24 Перехідних положень Земельного кодексу України в комбінації із ст. 107 Лісового кодексу України.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021, яким фактично проведено реформу децентралізації в сфері управління земельними ресурсами, в державній власності залишилися землі, що використовуються органами державної влади, державними підприємствами, установами, організаціями на праві постійного користування (у тому числі земельні ділянки, що перебувають у постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств (п.а), а також землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення в межах об'єктів і територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, лісогосподарського призначення (п.в)).

В той же час, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження лісів» від 20.06.2022 статтю 107 Лісового кодексу України було доповнено нормою наступного змісту: «школа, заповідна лісу, не наданому в користування, у разі невстановлення осіб, винних у заповіданні шкоди, відшкодовується органом місцевого самоврядування, у межах території якого знаходиться ліс, якому була заповідана школа».

Таким чином, маємо цікаву законодавчу модель управління: у випадку відсутності постійного користувача завдання шкоди лісовим ресурсам, які знаходяться в межах території територіальної громади, що не дорівнює поняттю «землі комунальної власності», передбачає відповідальність органу місцевого самоврядування. В даному випадку критерієм запровадження такої відповідальності є не відповідальність власника, а місцезосташування лісового ресурсу. Внаслідок існування такої законодавчої конструкції знизилась ефективність комунікації та взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, збільшилась кількість управлінських конфліктів та судових проваджень, в сфері де подібна ситуація не є допустимою. Адже і держава, і органами місцевого самоврядування мають забезпечувати ефективне управління і охорону землями лісогосподарського призначення, та лісовими ресурсами, а не виступати опонентами в судових провадженнях.

Попри це, іншою проблемою є недостатня визначеність повноважень органів місцевого самоврядування, та відсутність законодавчої моделі

децентралізації в забезпеченні управління землями лісогосподарського призначення. Адже, попри реформу децентралізації, територіальні громади практично усунуті від участі у прийнятті рішень щодо управління землями лісогосподарського призначення, з огляду на подвійний «захист» державної власності на ліси, визначений пунктом 24 Перехідних положень Земельного кодексу України.

В цій частині, на нашу думку, законодавство потребує переходу від галузевого розподілу повноважень до інтегрованої моделі управління природними ресурсами, заснованої на чіткому визначенні компетенції кожного суб'єкта та правових механізмів міжвідомчої взаємодії.

Отже, правове регулювання використання та охорони земель лісогосподарського призначення у постчорнобильський період характеризується комплексністю та багаторівневістю. Незважаючи на сформовану нормативну базу, сучасні виклики свідчать про необхідність її подальшої модернізації. Особливого значення набуває питання формування ефективної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, лісогосподарськими підприємствами, науковими установами, що забезпечить належний рівень екологічної безпеки, збереження лісових екосистем та раціональне використання земель лісогосподарського призначення для майбутніх поколінь.

Кондратюк Тетяна Миколаївна

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
доцентка кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В. З. Янчука,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ТЕРИТОРІЙ У ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ

Основним законодавчим актом, який визначає правовий режим відновлювальних територій у Чорнобильській зоні відчуження, є України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» № 791а-ХІІ від 27 лютого 1991 року (в редакції від 01.10.2023 року).

Відповідно до Закону та підзаконних нормативно правових актів, правовий режим таких територій передбачає: заборону проживання населення; обмежену господарську діяльність, пов'язану лише з науковими, дослідними, природоохоронними та відновлювальними заходами; науковий моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття, процесів природного самоочищення; екологічну реабілітацію лісового, водного та земельного фонду; постійний контроль за радіаційною безпекою довкілля та працівників, які забезпечують діяльність на даній території.

У структурі території радіоактивного забруднення Законом визначаються три зони територій. Залежно від ландшафтних та геохімічних особливостей ґрунтів, величини перевищення природного доаварійного рівня накопичення радіонуклідів у довкілля, пов'язаних з ними ступенів можливого негативного впливу на здоров'я населення, вимог щодо здійснення радіаційного захисту населення та інших спеціальних заходів, з урахуванням загальних виробничих та соціально-побутових відносин, виділяють: зону відчуження; зону обов'язкового відселення; зону добровільного відселення (ст. 2) [1]. Частина з них може відноситися до умовних відновлювальних зон, де після природних та дезактиваційних процесів рівень радіоактивного забруднення знижується до рівнів, що дозволяють суворе обмежене використання та відновлення природних екосистем. Головна ціль діяльності на цих територіях полягає не в індустріальному освоєнні, а в екологічному відновленні та науковому вивченні природних процесів самовідновлення ландшафтного та біологічного різноманіття.

З метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся, забезпечення підтримки та підвищення бар'єрної функції Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, стабілізації гідрологічного режиму та реабілітації територій, забруднених радіонуклідами, сприяння організації та проведенню міжнародних наукових досліджень, в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення, створено у 2016 році, за указом глави держави, Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник [2]. Контроль за його діяльністю покладено на Державне агентство України з управління зоною відчуження.

Отже, правовий режим відновлювальних територій у Чорнобильській зоні відчуження характеризується перехідним періодом, за яким всі землі залишаються під державним контролем, не можуть переходити у приватну власність, встановлене суворе обмежене використання з дотриманням норм радіаційної безпеки, з обмеженим дозволом проведення заходів з реабілітації навколишнього середовища й відновлення екологічних систем. Такий правовий режим направлений на те, щоб забезпечити в майбутньому перетворення частини земель з зони відчуження в зону відновлення, забезпечуючи рівновагу між безпекою людства і природи та екологічним розвитком.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text>.

2. Указ Президента України «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» від 26 квітня 2016 року № 174/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174/2016#Text>.

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ РАДІОАКТИВНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ

В умовах євроінтеграційних процесів, що мають місце в Україні, особливої значущості набувають питання правового забезпечення відновлення радіоактивно забруднених територій. Лише наявність ефективного правового механізму є визначальним чинником, що має гарантувати реальні кроки, спрямовані на відновлення забруднених земель. Важливим у цьому зв'язку є положення ст. 16 Конституції України [1], яка передбачає необхідність забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу. Відтак Конституція України закладає зобов'язальний зміст у відновлення радіоактивно забруднених територій внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Серед законодавчих актів, які розвивають відповідні конституційні норми, є: Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», який встановлює межі зон забруднення та визначає обмеження на господарську діяльність; Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»; Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», який встановлює пріоритет безпеки людини та довкілля над будь-якими іншими інтересами; Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами», який визначає питання збору, перевезення та захоронення ґрунтів, забруднених радіоактивними відходами.

Відтак забезпечення відповідного правового режиму радіоактивно забруднених території передбачає як фіксацію таких територій, так і їх безпосереднє відновлення. Водночас, Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» 27 лютого 1991 року № 791а-XII [2] переважно містить норми, спрямовані саме на консервацію екологічної ситуації на відповідній території та обмеження діяльності на ній, зокрема поділу території на відповідні зони та визначення обмежень як у доступі на такі території, так і видів господарської діяльності в межах відповідних зон. Натомість заходи щодо екологічного оздоровлення таких територій або не згадуються, або впливають із загальних положень щодо необхідності моніторингу та зниження рівня радіоактивного забруднення, що вимагає доповнення та конкретизації положень, спрямованих на відновлення радіоактивно забруднених територій. Вказана ситуація вимагає посилення нормотворчого забезпечення саме відновлювальних заходів, як-то вилучення і утилізацію забруднюючих речовин, що безперечно вимагає

належного фінансового забезпечення. При цьому фінансування таких заходів має відбуватись на засадах сталого розвитку, з метою збереження екологічно відновлених територій для майбутніх поколінь [3].

Значною мірою сприятиме природному самовідновленню також нормативне врегулювання заповідного режиму радіоактивно забруднених територій. Необхідність їх включення до об'єктів природно-заповідного фонду обговорювалась з моменту виникнення Чорнобильської аварії. У 2007 році на радіоактивно забрудненій території було створено заказник. А у 2016-му році Указом Президента України від 26 квітня 2016 року [4] на теренах Іванківського та Поліського районів Київської області, в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, утворено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник площею 226 964,7 га, який став найбільшою природоохоронною територією в Україні. Територія заповідника включає як заповідну зону, де заборонена господарська діяльність і збереглася велика кількість старих лісів, так і зону антропогенних ландшафтів, де допускається ведення обмеженого сільського господарства: випас тварин чи сінокосіння. Між ними розташована буферна зона, покликана убезпечити заповідну зону від впливу життєдіяльності людини.

За відсутності антропогенного чинника, безперечно, відбулось певне відновлення екосистем, включаючи лісову рослинність, збільшення диких тварин. Самосійні ліси, що почали тут з'являтися, завдяки різноманітності видів дерев, ще й різного віку, більш стійкі до пожеж, ніж штучно насаджені. Особливо позитивним стало завезення на ці території коней Пржевальського, які відіграють важливу роль в підтримці угруповань трав'янистих рослин [5].

Водночас саме по собі запровадження природоохоронного режиму не вирішує проблему пожежної безпеки лісів та подальшого накопичення обсягів горілої деревини, лісової підстилки та радіоактивно забрудненого попелу, яка щороку зростає у обсягах за рахунок нових лісових масивів, що засохли і згоріли, збільшує загрозу нових катастрофічних пожеж. Натомість екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій, цілком обґрунтовано, розглядається як процес соціально виправданого повернення радіоактивно забруднених територій у подальше корисне використання та у суспільно прийнятний естетичний стан. А відтак відновлення деградованих екосистем здійснюватиметься, головним чином, шляхом вилучення радіоактивно забрудненої горілої деревини та лісової підстилки, а також сухостою, сприяння природному поновленню корінних лісових екосистем та відновленням водності водно-болотних угідь, за допомогою ремонту і реверсного використання існуючої меліоративної системи [6]. Відповідно, завданням екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій є зменшення радіаційного опромінення від забруднених поверхневих та підземних вод, ґрунтів, об'єктів для зберігання відходів та іншої забрудненої інфраструктури [7, с. 14].

За таких умов відновлення радіоактивно-забруднених територій передбачає необхідність вдосконалення законодавчого забезпечення: локалізації таких територій шляхом запровадження природоохоронного режиму з обмеженим характером антропогенного впливу, розробки та впровадження

комплексу заходів, спрямованих на вилучення або нейтралізацію радіоактивно опромінюючих компонентів, за умови достатнього як державного, так і грантового фінансування заходів щодо екологічного оздоровлення відповідних радіоактивно забруднених територій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України 27 лютого 1991 року № 791а-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>(дата звернення: 09.11.2023).
3. Костяшкін І.О. Заверуха С.В. Правовий режим радіоактивно забруднених територій: проблеми екологічного оздоровлення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 11. С.112-116 Doi: <https://doi.org/10.37634/efp.2023.11.23>
4. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника: Указом Президента України 26 квітня 2016 року № 174/2016 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174/2016#Text>(дата звернення: 10.11.2023).
5. Як природа Чорнобиля захищає нас від радіації. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-chornobyliya-zakhyshchaie.html>(дата звернення: 11.11.2023).
6. Концепція комплексного відновлення і розвитку територій зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи на 2021-2070 роки. URL: <https://ecolog-ua.com/news/koncepciya-kompleksnogo-vidnovlennya-i-rozvytku-terytoriy-zony-vidchuzhennya-i-zony-bezumovnogo> (дата звернення: 12.11.2023).
7. Пахолок Ю.П. Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як складова екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. Том 2. № 77 (2023). С.11 – 16.

Кулинич Павло Федотович

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
завідувач відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗЕМЕЛЬ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АТОМНІЙ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ: ПИТАННЯ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції, яка сталася 26 квітня 1986 р., завдала значної шкоди земельним ресурсам нашої держави. Внаслідок радіоактивного забруднення понад 4,5 млн гектарів, з них – 3,1 млн гектарів земель сільськогосподарського призначення, які розміщені в дванадцяти областях України, стали небезпечними для життя і здоров'я людини. Саме тому 119 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, у тому числі 65 тис. гектарів ріллі [1], були вилучені із аграрного виробництва.

Тривалий час політика держави щодо таких земель полягала у їх «ізоляції» – встановлені заборони чи істотних обмежень на їх традиційне господарське використання. З цією метою 27 лютого 1991 року був прийнятий Закон УРСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [2], яким постраждалі від аварії на атомній станції землі були виділені у територію зі спеціальним правовим режимом. Цим Законом встановлено, що до територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, в межах України належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на необхідність обмеження додаткового опромінення населення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення його нормальної господарської діяльності (ст. 1). В залежності від ступеня радіоактивного забруднення ця територія була поділена на зони відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення та добровільного відселення.

Метою встановлення зон відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення та гарантованого добровільного відселення є визначення меж територій, на яких діють заборони та обмеження щодо господарської діяльності, види та характер якої визначені у статті 12 (для зони відчуження), 13 (зона безумовного (обов'язкового) відселення) та статтях 15-17 (зона гарантованого добровільного відселення) Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи».

За своїм змістом заборони і обмеження щодо господарської діяльності в межах вищезазначених зон істотно відрізняються, а їх недотримання тягне за собою різні юридичні наслідки для громадян і юридичних осіб, які здійснюють відповідну господарську діяльність. Тому згідно з ч. 3 ст. 2 цього Закону, території, які входять до кожної із зон, позначаються межами, які устанавлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, за погодженням з Національною академією наук, центральними органами виконавчої влади, сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, безпеки використання ядерної енергії, управління зоною відчуження

та зоною безумовного (обов'язкового) відселення, на основі експертних висновків.

Отже, основною і єдиною юридичною ознакою належності земельних ділянок до територій зони відчуження, зони безумовного (обов'язкового) відселення чи зони гарантованого добровільного відселення, є входження земельних ділянок до складу територій відповідної зони.

Незважаючи на те, що Чорнобильська аварія завдала значної шкоди земельним ресурсам, довкіллю в цілому та загалом нашій державі, її наслідки становлять інтерес для розвитку наукових досліджень антропогенних природних процесів, спричинених інтенсивним радіаційним забрудненням зон Полісся. В зв'язку з цим з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів Полісся, забезпечення підтримки та підвищення бар'єрної функції Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, стабілізації гідрологічного режиму та реабілітації територій, забруднених радіонуклідами, сприяння організації та проведенню міжнародних наукових досліджень, в Україні був створений Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. Відповідно до Указу Президента України від 26 квітня 2016 року № 174/2016 «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» [3] цей заповідник розташований в Іванківському і Поліському районах Київської області в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, та включає 226964,7 гектара земель державної власності, які вилучені з постійного користування Державного агентства України з управління зоною відчуження (далі –ДАВЗ) та передані біосферному заповіднику в постійне користування.

Водночас характерною особливістю радіоактивного забруднення чорнобильського походження є просторова неоднорідність щільності, радіонуклідного складу та фізико-хімічних форм випадіння. Відтак з часом внаслідок процесів радіоактивного розпаду частина земель зони відчуження, зони безумовного (обов'язкового) відселення та, особливо, зони добровільного відселення стають безпечними для людини і їх можна надавати для певних видів господарського використання. Тому випадки відновлення використання земель, які постраждали у свій час від аварії на Чорнобильській атомній електростанції, останніми роками набувають поширення. Враховуючи таку практику, вважаємо доцільним внести до Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» зміни і доповнення, які б врегулювали порядок відновлення господарського використання принаймні частини земель зони відчуження, зони безумовного (обов'язкового) відселення та зони добровільного відселення.

На наш погляд, вдосконалена редакція даного Закону має передбачати, що виходячи з мети та завдань створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника землі, надані йому у постійне використання для здійснення статутної діяльності, не можуть надаватися для будь-яких інших потреб іншим фізичним чи юридичним особам. Водночас інші

землі зони відчуження, зони безумовного (обов'язкового) відселення, а також землі зони добровільного відселення можуть передаватися фізичним та юридичним особам у власність чи користування за умови їх безпечності для життя і здоров'я людини. Водночас ступінь безпечності таких земель може бути різним. Тому якщо зазначені землі надаються цим особам для здійснення діяльності, яка передбачає тимчасове перебування людей на них (наприклад, тимчасове перебування працівників вітрових чи сонячних електростанцій для їх періодичного обслуговування тощо), то висновок про їх безпечність може надавати ДАЗВ. Однак у разі використання земель, що зазнали радіаційного забруднення у 1986 р., для потреб вирощування сільськогосподарських чи інших культур, тваринництва тощо, то висновок про їх безпечність для такої діяльності мають надавати органи, на які покладена відповідальність за забезпечення екологічної та продовольчої безпеки. Нарешті надання зазначених земель фізичним і юридичним особам у власність чи користування одночасно має розглядатися як їх виключення із складу земель відповідних зон.

Список використаних джерел:

1. Кравець О. Лани у зоні: що говорить законодавство про «чорнобильські» землі. URL: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=lani-u-zoni-so-govorit-zakonodavstvo-pro-cornobilski-zemli> (дата звернення 4.01.18).
2. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Закон УРСР № 791а-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 16. Ст.198.
3. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. Указ Президента України від 26 квітня 2016 року № 174/2016. Офіційний вісник України. 2016. № 35. Ст. 1355.

Лісова Тетяна Вікторівна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри земельного та аграрного права,
докторка юридичних наук, професорка*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ПІСЛЯ РАДІАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Техногенна катастрофа, що відбулася на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС, є найбільшою в історії людства. З ядерного реактора в навколишнє середовище в основному потрапили цезій-137 з періодом напіврозпаду 30 років, стронцій-90 – 28 років, плутоній-239 – 24065 років і плутоній 241 – 14 років. У результаті радіоактивних реакцій плутоній-241 перетворюється в америцій-241 (альфа-випромінювач), період напіврозпаду якого становить 485 років. При цьому останній ізотоп перетворюється в нептуній-239, що є альфа-випромінювачем з періодом напіврозпаду 2 140 000 років, тобто фактично є вічним [1, с. 214].

Однак незважаючи на те, що з часу Чорнобильської катастрофи пройшло 40 років, надзвичайно гострим залишається питання відновлення радіоактивно уражених земель та їх подальшого використання.

Сьогодні у науковий обіг введено поняття «оздоровлення радіоактивно забруднених територій» як тривалого процесу соціально виправданого повернення забруднених територій до суспільно прийнятого та естетичного стану та подальшого використання з відповідною метою [2, с. 170]. Значне місце в оздоровленні забруднених територій посідає відновлення радіоактивно забруднених земель.

Як слушно зазначається у наукових працях, впровадження будь-яких реабілітаційних заходів на радіоактивно забруднених землях з метою їх повернення до господарського обігу потребує володіння актуальною інформацією стосовно як характеристики вказаних земель, так безпосередньо їх радіоекологічного стану [3, с. 308]. Вищезазначене може бути забезпечене шляхом здійснення комплексу спеціальних заходів, починаючи з дозиметрії, відбору проб ґрунтів, їх лабораторного аналізу тощо.

Аналіз змісту земельного законодавства, зокрема ст. 169 Земельного кодексу України, дозволяє дійти висновку щодо необхідності проведення консервації таких земель, адже вони спричиняють негативний вплив на стан довкілля та здоров'я людей (насамперед ідеться про такі форми їх консервації, як заліснення та ренатуралізація) [4]. Однак заходами відновлення таких земель виступають і інші сучасні заходи їх відновлення, як-от: детоксикація, біо- та фіторе mediaція. Зокрема, ефективним засобом очищення ґрунтів, за висновками ґрунтознавців, у даному разі вважається й зняття поверхневого шару ґрунту з подальшою його дезактивацією з використанням ізотопу цезію [5, с. 62 – 63].

Представниками ґрунтознавчої науки серед заходів відновлення радіоактивно уражених земель виокремлено і застосування глибокої меліоративної оранки, що спрямоване на розсіювання радіонуклідів і зменшенню їх вмісту у врожаї, внесення вапнякових меліорантів, фосфорних і калійних добрив, а також застосування технології локального окультурювання ґрунтів. Зокрема, радіаційного забруднення найбільш зазнали ґрунти, яким притаманна кисла реакція середовища, що потребує з метою поліпшення агроекологічної ситуації впровадження зазначених вище заходів [6, с. 83, 84].

Отже, дієве правове забезпечення відновлення радіоактивно забруднених земель є можливим лише за умови системного оновлення чинного законодавства, закріплення у Земельному кодексі України, Законі України «Про охорону земель» системи заходів щодо відновлення забруднених радіоактивними речовинами та радіаційно небезпечних земель, подолання фрагментарності правових норм у вказаній царині та використання міжнародного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Основи екології та екологічного права: навч. посіб. / Бойчук Ю. Д. та ін.; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука та М. В. Шульги; 2-ге вид., випр. і доп. Суми: ВТД «Університетська книга»; Київ: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. 368 с.

2. Пахолок Ю. П. Правове регулювання оздоровлення радіоактивно забруднених територій (порівняльно-правовий аналіз): дис. ... докт. філософії: 081 «Право» / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2024. 206 с.

3. Шульга М. В. Особливості правового регулювання повернення до господарського обігу радіоактивно забруднених земель. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 304 – 309.

4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

5. Лісова Т. В. Теоретико-правові проблеми повернення у господарський обіг радіоактивно забруднених земель. Правове регулювання забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану (до 39-х роковин катастрофи на Чорнобильській АЕС): збірник тез наукових доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (25 квітня 2025 року) / За ред. д.ю.н., проф. Г. І. Балюк, к.ю.н., доц. Т. Г. Ковальчук та к.ю.н., доц. Е. В. Позняк: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2025. С. 62 – 64.

6. Хімічна меліорація ґрунтів (концепція інноваційного розвитку) / за ред. С. А. Балюка, Р. С. Трускавецького, Ю. Л. Цапка. Харків: Міськдрук, 2012. 129 с.

Малишева Наталія Рафаелівна

Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України,

головний науковий співробітник,

докторка юридичних наук, професорка,

академік НАПрН України

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ЯДЕРНІ РИЗИКИ І КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ: МЕЖІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сорокові роковини Чорнобильської катастрофи актуалізують не лише питання історичної пам'яті, ретроспективного погляду на її наслідки, але й потребу глибокого переосмислення сучасної державної політики у сфері запобігання ядерним і радіаційним ризикам, особливо в умовах воєнного стану. У цьому контексті Чорнобиль постає не тільки як історичний факт найбільшої техногенної катастрофи ХХ століття, але й як нормативно-ціннісний орієнтир, своєрідна точка відліку формування довкілєво-правових підходів до безпеки, відповідальності та управління ризиками. Водночас умови воєнного стану, в яких п'ятий рік поспіль перебуває Україна і які пов'язані з безпрецедентними загрозами для ядерної інфраструктури, актуалізують питання про здатність існуючих правових і інституційних механізмів адекватно реагувати на нові типи ризиків.

Традиційно відповідальність держави у сфері ядерної та радіаційної безпеки тяжіє до посткатастрофічної логіки, орієнтованої на реагування та мінімізацію наслідків уже реалізованих ризиків. Державна постчорнобильська

політика в Україні формувалась на базі обов'язків держави щодо забезпечення реагування, контролю, та відшкодування вже спричиненої шкоди. На це були орієнтовані два Закони України, спеціально спрямовані на регулювання відносин, що склались внаслідок цієї трагічної події: **«Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 27.02.1991 № 791а-ХІІ)** та **«Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (від 28.02.1991 № 796-ХІІ)**.

Така сама спрямованість знайшла відображення у формулюванні ст. 16 Конституції України, ухваленої по перебігу 10 років після Чорнобиля, якою закріплено обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки. Тут звертають на себе увагу 2 моменти: з одного боку особливе місце у спрямуванні державних зусиль конституційно відведено саме цій аварії, з іншого ж – закріплено підхід до формування політики екологічної безпеки через чинник *«подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу»*. Зазначимо, що посткатастрофічний вплив Чорнобильська аварія мала й на міжнародну правотворчість, коли впродовж рекордно короткого строку в 5 місяців після трагічних подій, а саме 26 вересня 1986 р. на Генасамблеї МАГАТЕ у Відні було ухвалено два вкрай важливі для відповідної сфери міжнародні договори, що до того часу десятками років обговорювались під егідою МАГАТЕ, а саме: **Конвенцію про оперативне оповіщення про ядерну аварію [1]** та **Конвенцію про допомогу у випадку ядерної аварії або радіаційної надзвичайної ситуації [2]**.

Однак поступово на нормотворчому рівні стало формуватись усвідомлення, що традиційна посткатастрофічна модель правового регулювання, сформована під впливом чорнобильського досвіду, є концептуально обмеженою, оскільки орієнтується переважно на наслідки, а не на саму природу ризику як ймовірності катастрофічної шкоди. Це зумовлює необхідність переходу до превентивної парадигми відповідальності держави, яка трансформується з реактивної у превентивну, набуваючи більш складного змісту. Відповідальність держави за ядерні та радіаційні ризики має розглядатися не лише як юридичний обов'язок реагування на заподіяну шкоду, а як комплексна превентивна функція, що охоплює прогнозування, управління ризиками та формування умов їх недопущення. Ця теза особливої актуальності набула в Україні під впливом збройної агресії РФ та пов'язаної з нею постійної загрози об'єктам атомної енергетики.

Проблема трансформації об'єкта правового регулювання у сфері ядерної безпеки (від реагування на шкоду до ризику як правової категорії, що вимагає переосмислення інструментів державної відповідальності, посилення превентивних та процедурних механізмів) є багатоаспектною. В межах цього дослідження звернемо увагу на один з них, а саме культуру ядерної безпеки.

У цьому зв'язку особливого значення набуває категорія культури ядерної безпеки, яка, будучи сформованою поза межами класичної юридичної доктрини, поступово інтегрується у правове поле. Нормативне визначення цього поняття знаходимо в п. 2.50 Загальних положень безпеки атомних станцій (2007):

«культура безпеки – набір правил і особливостей діяльності організацій та окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки АС як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, визначена їх значущістю» [3]. На жаль, у цьому визначенні відсутній **онтологічний зміст** категорії «культура», натомість є лише декларація її функції, що створює методологічну плутанину. Адже культура – це передусім цінності, установки, поведінкові моделі [4], а не просто «набір правил». Правова природа цього поняття залишається дискусійною: чи може культура безпеки загалом виступати об'єктом правового впливу, чи лише супроводжує дію нормативних приписів? Чи здатне право формувати відповідні ціннісні орієнтири поведінки суб'єктів, чи його роль обмежується встановленням формальних вимог і процедур, як слідує з наведеного визначення? Особливої гостроти ці питання набувають в умовах воєнного стану, коли пріоритети безпеки можуть обумовлювати звуження прозорості, участі громадськості та інших складових довкіллевих прав [5].

Вважаю, що межі правового впливу у сфері формування культури ядерної безпеки визначаються здатністю права поєднувати нормативні приписи з ціннісними орієнтирами, не підміняючи їх, але створюючи умови для їх інституціоналізації. У цьому контексті відповідальність держави за ядерні ризики повинна переосмислюватися як відповідальність не лише за дії і бездіяльність, але й за якість інституційного середовища, у якому формується і реалізується культура безпеки. І тут ми стикаємось з парадоксом: держава, прагнучи забезпечити ядерну безпеку в умовах війни, фактично звужує ті правові механізми (прозорість, доступ до інформації, участь у прийнятті рішень), без яких культура безпеки не може існувати. Це, своєю чергою, ставить під сумнів ефективність самої державної політики безпеки.

В умовах воєнного стану культура ядерної безпеки набуває якісно нових рис, що виходять за межі традиційного її розуміння як сукупності норм і практик пріоритетності безпеки. Йдеться вже не лише про внутрішньоорганізаційні стандарти діяльності операторів ядерних установок, а про ширший соціально-правовий феномен, який формується на перетині безпекових імперативів, інформаційної політики та довкіллевих прав людини. Воєнний стан об'єктивно трансформує середовище функціонування ядерної інфраструктури: зростає рівень невизначеності, посилюється роль військових чинників у прийнятті рішень, змінюється баланс між відкритістю та секретністю. У цих умовах культура безпеки перестає бути виключно технократичною категорією і набуває ознак публічно-правової цінності.

Однією з ключових особливостей культури ядерної безпеки у воєнний період є її функціонування в умовах обмеженої прозорості. Держава, керуючись міркуваннями національної безпеки, об'єктивно вдається до обмеження доступу до інформації про стан ядерних об'єктів, ризики та інциденти. Однак саме ця обставина відтворює один із найбільш негативних уроків Чорнобильської катастрофи – практику засекречування та несвоєчасного інформування, яка істотно поглибила масштаби шкоди та підірвала довіру до державних інституцій. Таким чином, виникає структурна колізія: заходи, спрямовані на захист безпеки в умовах війни, можуть водночас підривати

фундаментальні передумови формування культури безпеки, серед яких ключове місце займають відкритість, довіра до влади та відповідальність держави.

Іншою важливою особливістю є зміщення акценту з інституційної на поведінкову складову культури безпеки. В умовах воєнного стану значною мірою зростає роль індивідуальних рішень операторів, персоналу, військових та інших залучених суб'єктів, які діють в ситуаціях підвищеного ризику та обмеженого часу для прийняття рішень. Це означає, що культура безпеки проявляється не стільки через формальне дотримання процедур, скільки через здатність діяти відповідально в умовах невизначеності. Відповідно, правове регулювання має враховувати цю обставину, орієнтуючись не лише на деталізацію правил, а й на формування належних професійних та етичних стандартів.

Третя особливість пов'язана з трансформацією ролі громадськості. Якщо у мирний час участь громадськості розглядається як невід'ємний елемент культури безпеки, то в умовах воєнного стану вона об'єктивно звужується. Водночас повне усунення громадського контролю створює ризики інституційної замкненості та зниження якості управлінських рішень. З огляду на це, культура ядерної безпеки у воєнний період має передбачати пошук нових, адаптованих форм участі громадськості, які б поєднували вимоги безпеки та необхідність збереження базових доктринських прав.

З урахуванням викладеного, можна стверджувати, що негативний досвід Чорнобиля, зокрема у частині інформаційної закритості, набуває особливої актуальності саме в умовах воєнного стану. Він демонструє, що дефіцит прозорості є не лише етичним чи правовим порушенням, а й фактором, який безпосередньо впливає на рівень безпеки. Відтак культура ядерної безпеки не може бути зведена до внутрішніх процедур або нормативних приписів – вона передбачає наявність інституційної довіри, яка формується через послідовну і правдиву комунікацію держави з суспільством.

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що особливості культури ядерної безпеки в умовах воєнного стану мають бути інтегровані у державну політику не як тимчасові заходи, а як елементи її структурної трансформації. По-перше, державна політика повинна забезпечити баланс між вимогами безпеки та принципами прозорості, визначивши, зокрема, чіткі межі допустимого обмеження інформації. По-друге, необхідно посилити превентивну складову відповідальності держави, включивши до неї обов'язок формування належного інституційного середовища для розвитку культури безпеки навіть у кризових умовах. По-третє, слід розробити механізми адаптивної участі громадськості, які б дозволяли зберігати елементи контролю та довіри без шкоди для оборонних інтересів.

Таким чином, культура ядерної безпеки в умовах воєнного стану постає як індикатор зрілості державної політики: її ефективність визначається не лише здатністю реагувати на загрози, але й спроможністю уникати повторення системних помилок минулого, передусім тих, що пов'язані із закритістю та дефіцитом відповідальності. Саме у цьому вимірі чорнобильський досвід має

бути не лише історичним уроком, але й дієвим орієнтиром для формування сучасної довкілєво-правової парадигми безпеки.

Список використаних джерел:

1. Convention on Early Notification of a Nuclear Accident. International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-conventions/convention-early-notification-nuclear-accident>.
2. Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency. International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-conventions/convention-assistance-case-nuclear-accident-or-radiological-emergency>.
3. Загальні положення безпеки атомних станцій: затверджено наказом Державного комітету ядерного регулювання України 19.11. 2007 № 162. Зареєстровано в Мінюсті України 25.01. 2008 за № 56/14747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08/ed20111021/find?text=%CA%F3%EB%FC%F2%F3%F0%E0+%E1%E5%E7%E7%E5%EA%E8#Text>.
4. Культура. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-51449#start>.
5. Малишева Н.Р. Особливості здійснення публічної влади в довкілєвій сфері в умовах воєнного стану / Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м.Хмельницький, 16 травня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 422 с. С. 245-247.
6. Детальніше див.: Малишева Н.Р. Багатовимірні виклики і загрози: випробування та стимул для довкілєвої правотворчості в Україні. *Право України*. 2025. № 8. С. 12-27.

Малюхліб Олена Сергіївна,
*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
асистентка кафедри екологічного права,
кандидатка юридичних наук*

Туліна Ельбіс Євгенівна
*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка, кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри екологічного права*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Масштаби забруднення охопили десятки адміністративних одиниць і тисячі населених пунктів, що зумовило формування особливого правового режиму використання таких територій.

До територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, в межах України належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад доаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік, що зумовлює необхідність застосування заходів радіаційного захисту та обмеження додаткового опромінення населення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення його нормальної господарської діяльності [1].

Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є обов'язком держави [2]. Ефективність виконання цього обов'язку значною мірою залежить від належного законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення. Такий режим визначається Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», який був прийнятий у 1991 р. [1]. Закон регулює питання поділу території на відповідні зони (відчуження; безумовного (обов'язкового) відселення; гарантованого добровільного відселення), режим їх використання та охорони, а також умови проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах. Втім, варто зазначити, що така модель зонування має переважно статичний характер і не враховує динаміки змін радіаційного фону. Фактичні показники радіаційного забруднення в окремих регіонах за чотири десятиліття після аварії знизилися, проте юридичний статус таких територій залишається незмінним. Це призводить до необґрунтованих обмежень у використанні земельних ресурсів і свідчить про поступове перетворення зонування на правову конструкцію, яка є відірваною від реальності. Тісно пов'язаною є проблема неврегульованості повторного використання таких земель. На практиці постає питання про можливість їх часткового повернення до господарського обігу, однак законодавство не містить чітких критеріїв безпечності, процедур оцінки ризиків і механізмів контролю. Це створює правову невизначеність і водночас стримує потенційне використання територій.

Однією з суттєвих проблем у цій сфері є відсутність ефективного механізму реабілітації радіоактивно забруднених територій. Законодавство переважно орієнтоване на встановлення обмежень і заборон, тоді як питання відновлення територій залишається недостатньо врегульованим. Існуючі заходи

мають фрагментарний характер і не забезпечують системного очищення забруднених територій, відновлення їх господарського потенціалу.

В Україні переважає консерваційна модель управління радіоактивно забрудненими територіями, яка базується на ізоляції територій та мінімальному втручанні у природні процеси. Разом із тим, останніми роками простежується поступова трансформація такої моделі управління. Зокрема, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. схвалено Стратегію розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки, яка визначає основні засади державної політики у сфері управління зонами відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення та спрямована на досягнення взаємної узгодженості, пов'язаної з ефективним використанням зазначених територій [3]. Варто також згадати про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника – унікального об'єкта природно-заповідного фонду, який забезпечує бар'єрну функцію в зоні відчуження з непоширення радіонуклідів, а також реабілітацію та відродження території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Крім того, розробляються проекти використання територій зони відчуження для розвитку відновлюваної енергетики.

Важливим орієнтиром для вдосконалення національного правового режиму радіоактивно забруднених територій є міжнародний досвід у цій сфері. Показовим у цьому контексті є досвід Японії, яка після аварії на АЕС «Фукусіма-1» реалізувала комплексну державну програму дезактивації та відновлення постраждалих територій. Зазначена програма охоплювала системне очищення ґрунтів, впровадження багаторівневої системи радіаційного моніторингу, а також поетапне повернення населення на окремі території. Важливою складовою цієї політики стало запровадження гнучкої моделі зонування, яка передбачає регулярний перегляд меж зон залежно від фактичного рівня радіаційного забруднення територій і, відповідно, диференціацію правового режиму їх використання.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що чинна законодавча база, яка визначає правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, характеризується фрагментарністю й певною застарілістю. Сформована в умовах посткатастрофічного періоду початку 1990-х років, вона не повною мірою враховує сучасні підходи до управління радіаційними ризиками, сталого розвитку та відновлення територій, що зумовлює її обмежену ефективність. Статистичний характер зонування, відсутність цілісної державної політики реабілітації радіоактивно забруднених територій, а також неврегульованість питань їх повторного використання, недостатня адаптація законодавчих вимог до сучасних викликів – основні проблеми у цій сфері.

Видається, що подальше вдосконалення правового режиму радіоактивно забруднених територій в Україні має бути пов'язане з поступовим переходом до більш гнучкої моделі управління, орієнтованої на оцінку та контроль ризиків. Йдеться не про повну відмову від існуючих обмежень, а про їх переосмислення з урахуванням сучасних наукових підходів і фактичного стану довкілля. Такий

підхід дозволив би не лише підвищити ефективність захисту населення, але й створити передумови для обережного та контрольованого повернення окремих територій до господарського використання.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим територій, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 р. № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.04.2026).

3. Про схвалення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 р. № 49-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.04.2026).

Марченко Світлана Іванівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

Сюйва Ірина Сергіївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри земельного та аграрного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ ЗА НАСЛІДКАМИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Сучасний розвиток екологічного законодавства України характеризується виникненням нових видів правовідносин, зумовлених наслідками воєнних дій. Серед них особливе місце займають правовідносини у сфері управління відходами, що виникають у зв'язку з необхідністю ліквідації екологічних наслідків збройної агресії, забезпечення належного управління відходами, що утворюються внаслідок воєнних дій та відновлення природних ресурсів та екосистем.

Правовідносини, що виникають у процесі управління відходами, утвореними внаслідок воєнних дій, регулюються насамперед нормами екологічного законодавства України. Їх конституційною основою є положення ст. 16 Конституції України, відповідно до якої забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави, а також ст. 50, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього

права шкоди. Зазначені конституційні приписи визначають основні засади державної екологічної політики та покладають на державу позитивний обов'язок щодо мінімізації негативних екологічних наслідків воєнної агресії.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 8 лютого 2019 року № 2697-VIII управління відходами належить до основних напрямів державної екологічної політики. Базовим нормативно-правовим актом, який визначає правові та організаційні засади запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, відновлення та видалення відповідно до принципів циркулярної економіки, є Закон України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 року № 2320-IX. Хоча цей Закон не виокремлює відходи, що утворилися внаслідок воєнних дій, в окрему категорію, його положення поширюються на них з урахуванням спеціальних нормативно-правових актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, наприклад, щодо управління відходами руйнувань. Одним із таких актів є Порядок поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1073 від 27 вересня 2022 р. Варто звернути увагу, що в юридичній літературі неодноразово наголошувалось на необхідності комплексного правового регулювання відносин щодо управління всіма видами відходів, що утворюються за наслідками воєнних дій [1, с. 350; 2, с. 106].

Правовідносини у сфері управління відходами, утвореними внаслідок воєнних дій, характеризуються специфічними підставами виникнення, зміни та припинення, основу яких складають бойові дії на території України. Також до юридичних фактів належать прийняття рішення про демонтаж, визначення складу та класу небезпеки відходів, укладення договорів щодо їх перевезення чи перероблення, а також завершення відповідних операцій з управління відходами.

Особливості суб'єктно-об'єктного складу та їх змісту визначаються як нормами екологічного законодавства, так і нормами адміністративного, земельного, містобудівного, кримінального та інших галузей законодавства. Так, суб'єктний склад правовідносин у сфері управління відходами, утвореними внаслідок воєнних дій, характеризується значною різноманітністю. Зокрема, його утворюють органи державної влади, військові та військово-цивільні адміністрації, органи місцевого самоврядування, які організовують ліквідацію наслідків бойових дій, руйнувань на відповідних територіях. Окрему групу суб'єктів становлять оператори управління відходами, підприємства з демонтажу та перероблення, власники пошкодженого майна, а також міжнародні організації й донори, які фінансують відновлення постраждалих територій. Правовий статус окремих суб'єктів визначається окремими нормативно-правовими актами, зокрема, законами України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII, «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII, «Про протимінну діяльність в Україні» від 6 грудня 2018 р. № 2642-VIII та іншими.

За об'єктним складом відходи війни мають змішаний характер, оскільки поєднують елементи техногенних, хімічних, біологічних та вибухонебезпечних відходів. Їх особливістю є підвищений рівень екологічної небезпеки, тому що вони можуть містити токсичні, радіоактивні та інші компоненти, що проникають у ґрунт, підземні води тощо, значні обсяги їх утворення та необхідність одночасного забезпечення екологічної безпеки, відновлення територій і раціонального використання природних ресурсів [3, с. 350-351]. В юридичній літературі також виокремлюють такі їх характеристики, як: масштабність утворення у просторово-часовому вимірі; непередбачуваність компонентного складу, що унеможлиблює використання стандартних алгоритмів управління; присутність різних небезпечних властивостей; безконтрольність утворення [4, с. 59-60; 5, с. 22; 6, с. 107]. Проте незважаючи на специфіку відходів, утворених за наслідками воєнних дій, наразі нормативно врегульовано лише правовий режим відходів від руйнувань.

Зміст правовідносин складають взаємопов'язані суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників. Так, органи державної влади та місцевого самоврядування наділені повноваженнями щодо організації системи управління відходами, прийняття управлінських рішень та здійснення контролю, водночас на них покладається обов'язок забезпечити екологічно безпечне поводження з такими відходами. В умовах воєнного стану саме військово-цивільні адміністрації та підрозділи Державної служби з надзвичайних ситуацій наділені першочерговими повноваженнями щодо ліквідації наслідків бойових дій, зокрема вивезення уламків [7, с. 301]. Суб'єкти господарювання мають право здійснювати операції з управління відходами за умови дотримання встановлених вимог, а також несуть обов'язок щодо їх належного збирання, перевезення, сортування, оброблення та відновлення. Громадяни, своєю чергою, реалізують право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті екологічно значущих рішень тощо.

Отже, правовідносини у сфері управління відходами, утвореними внаслідок воєнних дій, є **самостійним різновидом екологічних правовідносин**, виникнення яких обумовлено бойовими діями та необхідністю ліквідації їх екологічних наслідків. Специфіка цього різновиду відходів проявляється в особливому юридичному фактичному складі, розширеному колі суб'єктів, комплексному об'єкті правового регулювання та поєднанні норм екологічного, адміністративного, земельного, містобудівного й інших галузей права. Водночас чинне законодавство лише частково врегульовує особливості управління такими відходами, що зумовлює необхідність подальшого розвитку законодавства, спрямованого на комплексне регулювання всіх видів відходів воєнного походження та забезпечення екологічної безпеки у процесі повоєнного відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Гафурова О.В., Новак Т.С. Інформація про відходи, що утворюються внаслідок війни: питання правового забезпечення. *Науковий вісник УжНУ: серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 79. С. 349-355.

2. Кухар О.В. Правове регулювання управління відходами сільського господарства в Україні. Дис. ... доктора філософії 081 «Право». НУБІП України, Київ. 2026. 234 с.
3. Марченко С.І., Сюйва І.С. Земельно-правові та аграрно-правові аспекти управління відходами за наслідками воєнних дій в Україні. *Європейські перспективи*. №2(2). 2026. С. 348-354.
4. Марцинюк Є.О., Хандогіна О.В. Ключові характеристики відходів від руйнувань та їх врахування в управлінських практиках громад. *Комунальне господарство міст*. 2025. Т. 2. Вип. 190. С. 56–62.
5. Красіліч Н. Д. Еколого-правові аспекти управління відходами, що утворилися внаслідок руйнувань, спричинених воєнними діями. *Приватне та публічне право*. 2024. № 2. С. 20–26.
6. Трегуб О. А. Правове регулювання відносин у сфері управління відходами від руйнувань: досвід Європейського Союзу і його цінність для України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 12.
7. Синчанський С.О. Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні. *Науковий вісник УжНУ: серія: Право*. Вип. 89: Ч. 2. 2025. С.299-305.

Матвійчук Андрій Олександрович

*завідувач відділу з питань діяльності органів правопорядку управління
з питань правоохоронної діяльності Директорату з питань юстиції та
правоохоронної діяльності Офісу Президента України,
доктор філософії за спеціальністю «Право»*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЯДЕРНИХ І РАДІАЦІЙНИХ РИЗИКІВ ТА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Чорнобильська катастрофа 1986 року назавжди змінила глобальну парадигму сприйняття ядерної енергетики, перетворивши її з символу безумовного прогресу на джерело екзистенційної загрози. Проте події останніх років, пов'язані з повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України, довели, що досвід Чорнобиля потребує переосмислення в умовах нової реальності – «ядерного тероризму» та ведення бойових дій поблизу об'єктів критичної інфраструктури. Філософсько-правовий вимір цієї проблеми полягає у необхідності пошуку балансу між технологічним розвитком, національною безпекою та моральною відповідальністю перед прийдешніми поколіннями.

Ризики, породжені сучасними технологіями, мають глобальний характер і не визнають державних кордонів. Чорнобиль став першим реальним втіленням цієї теорії, а окупація Чорнобильської та Запорізької АЕС у період воєнного

стану підтвердили, що правова система безпеки повинна бути адаптована до умов, де міжнародні гарантії виявляються недостатньо дієвими.

Окупація Чорнобильської та Запорізької АЕС призвела до фактичного руйнування систем фізичної ядерної безпеки об'єктів; системи аварійної готовності; відповідальності за ядерну шкоду і до порушення системи обліку та контролю ядерних матеріалів, а отже, порушення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Зазначені події також призвели до неймовірних викликів безпеці ядерної енергетики України у період воєнного стану і є відкритим порушенням основних принципів ядерної безпеки. Такі дії мають бути класифіковані не інакше, як ядерний тероризм.

Правова складова превенції ядерних ризиків в умовах воєнного стану вимагає удосконалення національного законодавства. Зокрема, актуальним є питання розширення поняття «екологічного злочину» та «екоциду» в міжнародному праві, а також конкретизації законодавчого визначення понять: «ядерний тероризм»; «загроза ядерного тероризму»; «запобігання ядерному тероризму» [1]. Державна екологічна політика України сьогодні змушена орієнтуватися не лише на ліквідацію наслідків аварії 1986 року, а й на попередження нових катастроф, спричинених цілеспрямованим руйнуванням енергетичних об'єктів. Це потребує посилення правових механізмів відповідальності за порушення правил радіаційної безпеки в умовах воєнного стану.

Важливим елементом державної стратегії є формування «культури безпеки». У ядерній галузі це поняття визначається як набір правил і особливостей діяльності організацій та окремих осіб, який встановлює, що проблемам безпеки атомних станцій як таким, що мають вищий пріоритет, приділяється увага, визначена їх значущістю [2]. У період воєнного стану культура безпеки виходить за межі суто технічних регламентів. Вона включає: психологічну готовність персоналу до роботи в екстремальних умовах окупації чи обстрілів; інформаційну гігієну та здатність держави оперативно комунікувати ризики населенню без створення паніки; етичну відповідальність наукової спільноти за об'єктивну оцінку радіаційного стану.

Філософія культури безпеки під час війни трансформується з «пасивної обережності» на «активну стійкість». Державна політика має базуватися з усвідомленням того, що розвиток ядерної енергетики не може відбуватися без створення належного механізму правового регулювання на мілітарні загрози.

Вбачається за доцільне вдосконалення національного законодавства положеннями щодо захисту ядерних об'єктів у зоні проведення бойових дій. Також потребує ревізії система цивільного захисту населення.

Отже, філософсько-правовий дискурс Чорнобильської спадщини сьогодні нерозривно пов'язаний із безпековим виміром. Державна політика повинна еволюціонувати від стратегії «подолання наслідків» до стратегії «превентивного захисту». Формування культури безпеки є не лише технічним завданням, а моральним обов'язком держави, що гарантує право громадян на безпечне довкілля навіть у найскладніші часи воєнного стану. Подальший

розвиток ядерного права має враховувати український досвід протидії ядерному тероризму як прецедент для світової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Матвійчук А.О. Удосконалення законодавства країни щодо захисту АЕС як об'єктів критичної інфраструктури у військовий час. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 5 (124)/2022. С. 66-71.

2. Про затвердження Загальних положень безпеки атомних станцій: наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 19.11.2007 р. № 162.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-08#Text>.

3. Чорнобильська катастрофа: соціально-політичні та правові аспекти: монографія / за ред. В. М. Литвина. Київ: Наукова думка, 2016. 320 с.

Носік Володимир Васильович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права,
доктор юридичних наук, професор,
академік-секретар відділення
екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України,
дійсний член (академік) НАПрН України*

ПРАВОВА ОХОРОНА ЗЕМЛІ ЯК ОСНОВНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ ДЛЯ ПРИРОДИ, ЕКОНОМІКИ, СУСПІЛЬСТВА

З проголошенням незалежності України катастрофічні наслідки Чорнобильської катастрофи були сприйняті у суспільстві як об'єктивна реальність, якої не можна позбутись, і з якою має відбуватися розбудова самостійної, демократичної, соціальної держави.

Через 10 років після Чорнобильської катастрофи планетарного масштабу в Україні було прийнято Основний закон держави, у нормах статті 13-14 якого були закріплені конституційні імперативи про те, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, а також про те, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Водночас у статті 16 Конституції України закріплено конституційний обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу.

Хоч і минуло 40 років після ядерного вибуху на атомній станції з усіма її трагічними наслідками для природи, економіки і суспільства України та Європи, а також виповнюється 30 років з дня прийняття Конституції України, проте породжені Чорнобильською катастрофою проблеми залишаються актуальними для держави, права, наукової правової доктрини у контексті подолання наслідків для природи, економіки, суспільства крізь призму реалізації названих норм Конституції України. Маються на увазі, зокрема, правові проблеми здійснення права власності на землю та охорони землі, як основного національного багатства Українського народу у зоні відчуження Чорнобильської зони та інших територіях, які зазнали і зазнають радіоактивного впливу.

У науковій правовій доктрині проведені наукові дослідження з питань і проблем правового регулювання суспільних земельних, екологічних, природоресурсних та інших відносин, пов'язаних з Чорнобильською катастрофою. Водночас залишаються не дослідженими правові питання здійснення прав на землю, виконання обов'язків, забезпечення охорони землі у контексті норм ст. 13, 14, 16 Конституції України крізь призму інституційно-правового забезпечення подолання наслідків Чорнобильської катастрофи для природи, економіки, суспільства.

Зокрема, у чинному земельному, природоресурсному, екологічному законодавстві не знайшли нормативного вираження і розвитку конституційні імперативи щодо виконання державою обов'язків з особливої охорони землі як основного національного багатства у контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи для природних екосистем, сільського господарства, забезпечення екологічної безпеки людини тощо.

У законі України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року визначено поняття «радіаційно небезпечні землі» як землі, на яких неможливе подальше проживання населення, одержання сільськогосподарської та іншої продукції, продуктів харчування, що відповідають республіканським та міжнародним допустимим рівням вмісту радіоактивних речовин, або які недоцільно використовувати за екологічними умовами.

За цим законом до таких земель належать землі у межах зони відчуження, тобто території, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році, а також зони безумовного (обов'язкового) відселення – території, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від $15,0 \text{ Ки/км}^2$ та вище, або стронцію від $3,0 \text{ Ки/км}^2$ та вище, або плутонію від $0,1 \text{ Ки/км}^2$ та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити $5,0 \text{ мЗв}$ ($0,5 \text{ бер}$) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період.

Водночас у ст. 4 названого закону визначається також поняття «радіоактивно забруднені землі» як землі, які потребують проведення заходів

радіаційного захисту та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення нормальної господарської діяльності. До таких земель належать землі у межах зони гарантованого добровільного відселення – це територія з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км², або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км², або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км², де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період. При цьому межі цих зон встановлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, за погодженням з Національною академією наук, центральними органами виконавчої влади, сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, безпеки використання ядерної енергії, управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення, на основі експертних висновків.

Екстраполяція наведених нормативних положень на норми чинного ЗК України, закону України «Про охорону земель» показує, що у цих законах не знаходять свого подальшого розвитку щодо радіаційно небезпечних і забруднених земель в частині забезпечення охорони землі як основного національного багатства відповідно до Конституції України. У законі України «Про охорону земель» є лише одна норма, яку можна розглядати крізь призму особливої охорони землі щодо консервації земельних ділянок.

Відповідно до ст. 51 цього закону, консервації підлягають деградовані землі, малопродуктивні землі, що не мають степового, лучного, лісового рослинного покриву, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, а також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їхнього здоров'я. Науковий аналіз змісту цієї норми закону дає підстави стверджувати, що її дія поширюється й на землі у межах зони відчуження та інших зон, визначених у загальному вище законі, проте це не вирішує питання щодо визначення юридичної природи правової охорони землі як основного національного багатства Українського народу.

Резюмуючи викладене, можна підсумувати, що у чинному законодавстві України залишаються не врегульованими питання правової охорони землі як основного національного багатства відповідно до ст. 13, 14, 16 Конституції України у контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи для природи, економіки, суспільства, що спонукає вчених до проведення нових наукових пошуків з окреслених теоретичних і практичних проблем правової охорони землі в Україні аби знайти відповіді на питання про те, чи можна вважати землю у межах визначених законом зон відчуження за наслідками

Чорнобильської катастрофи основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави?

Суєтнов Євгеній Павлович

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

Лозо Олена Вячеславівна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри екологічного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ У ПОСТЧОРНОБИЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЕКОСИСТЕМНИЙ ПІДХІД, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ ТА ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Сучасний стан розвитку екологічного права України об'єктивно не може бути осмислений поза контекстом тих системних викликів, які визначили логіку формування національного екологічного законодавства протягом останніх десятиліть. Йдеться передусім про два ключові чинники – наслідки Чорнобильської катастрофи та сучасні воєнні дії, що супроводжуються масштабним руйнуванням природного середовища. Саме вони зумовили специфічну траєкторію розвитку екологічного права, в якій поєднуються елементи реактивного регулювання, поступової інституціоналізації екологічної безпеки та сучасних спроб переходу до інтегрованого управління довкіллям. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання переосмислення традиційних підходів до правового регулювання, що історично формувалися під впливом надзвичайних ситуацій, але вже не відповідають складності сучасних екологічних процесів.

Постчорнобильський етап розвитку екологічного права України став визначальним для становлення галузі як самостійного напрямку правового регулювання. Прийняття в 1991 р. Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] закріпило базові принципи охорони навколишнього середовища, включаючи пріоритет екологічної безпеки та відповідальність за шкоду, заподіяну довкіллю. Проте подальший розвиток законодавства у цій сфері відбувався переважно шляхом деталізації окремих напрямів регулювання, зокрема у сфері радіаційної безпеки, що знайшло відображення у прийнятті спеціальних нормативно-правових актів. Характерною ознакою цього періоду було домінування реактивної моделі правового регулювання, орієнтованої на ліквідацію наслідків техногенної катастрофи, а не на запобігання екологічним ризикам.

Така модель, будучи історично обґрунтованою, водночас сформувала низку системних обмежень, що проявляються у фрагментарності правового регулювання та відсутності належної інтеграції між різними складовими довкілля. Правове поле будувалося навколо окремих природних ресурсів, що унеможливлювало формування цілісної політики екологічного управління. У результаті навіть за наявності розвиненої нормативної бази ефективність правозастосування залишалася обмеженою, а превентивна функція екологічного права не отримала належного розвитку.

Повномасштабна війна суттєво трансформувала як стан довкілля, так і підходи до його правової охорони. Воєнні дії спричинили масштабні та комплексні екологічні втрати, що охоплюють одночасно декілька компонентів природного середовища. Руйнування гідротехнічних споруд, забруднення ґрунтів, деградація водних ресурсів та знищення природно-заповідного фонду свідчать про системний характер екологічних порушень. Особливо показовим у цьому контексті є підлив Каховської ГЕС, наслідки якого продемонстрували обмеженість традиційних правових механізмів реагування, орієнтованих на ізольовану оцінку шкоди окремим об'єктам довкілля.

Нормативна база України, включаючи Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [2], не була розрахована на такий рівень екологічних викликів, що зумовило необхідність формування нових підходів до фіксації та оцінки шкоди довкіл्लю. Запровадження спеціальних методик визначення екологічних збитків, зокрема щодо землі та ґрунтів [3], стало важливим кроком у цьому напрямі, однак їх застосування виявило низку проблем, пов'язаних з обмеженим доступом до територій та складністю отримання достовірної інформації. У таких умовах традиційні інструменти екологічного контролю виявляються недостатніми, що актуалізує необхідність їх модернізації.

Саме в цьому контексті екосистемний підхід набуває ключового значення для подальшого розвитку екологічного права. Його сутність полягає в переході від регулювання окремих природних ресурсів до управління довкіллям як цілісною системою, в межах якої всі компоненти перебувають у взаємозв'язку. Такий підхід дозволяє враховувати комплексний характер екологічних процесів та забезпечувати більш ефективне реагування на сучасні виклики, зокрема у сфері післявоєнного відновлення.

Право Європейського Союзу вже тривалий час базується на інтегрованому підході до охорони довкілля, що знайшло своє відображення у низці ключових нормативних актів, зокрема в Оселищній директиві [4] та Водній рамковій директиві [5]. У межах цих актів закріплено принципи управління природними ресурсами з урахуванням їх екосистемних зв'язків, що суттєво відрізняється від традиційної для українського права моделі. Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає поступову імплементацію цих підходів у національне законодавство, що відкриває можливості для його якісної модернізації [6].

Водночас слід зазначити, що імплементація європейських екологічних acquis не може обмежуватися формальним запозиченням нормативних положень. Вона потребує глибокого переосмислення логіки правового

регулювання й адаптації відповідних підходів до національних умов, зокрема з урахуванням наслідків воєнних дій. Саме у цьому аспекті екосистемний підхід набуває не лише теоретичного, а й практичного значення, оскільки він дозволяє інтегрувати різні напрямки екологічної політики в єдину систему.

Не менш важливим чинником трансформації екологічного права є цифровізація, яка поступово змінює механізми екологічного управління. Використання інформаційних технологій, включаючи геоінформаційні системи, супутниковий моніторинг та елементи штучного інтелекту, відкриває нові можливості для збору, обробки та аналізу екологічної інформації. В умовах обмеженого доступу до територій такі інструменти фактично стають основою для здійснення екологічного контролю та формування доказової бази щодо заподіяної шкоди.

Особливого значення набуває потенціал штучного інтелекту у сфері прогнозування екологічних ризиків та моделювання стану екосистем. Це дозволяє перейти від фіксації вже наявних порушень до їх попередження, що відповідає сучасним тенденціям розвитку екологічного права. У цьому контексті цифровізація виступає не як допоміжний інструмент, а як невід'ємний елемент реалізації екосистемного підходу, забезпечуючи можливість комплексного аналізу природних процесів.

Таким чином, сучасна трансформація екологічного права України відбувається на перетині трьох взаємопов'язаних процесів – переосмислення постчорнобильського досвіду, реагування на виклики воєнного часу та імплементації європейських правових стандартів у поєднанні з цифровізацією. Саме їх поєднання формує нову парадигму правового регулювання, що характеризується системністю, інтегрованістю та орієнтацією на довгострокову екологічну безпеку.

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що подальший розвиток екологічного права України має бути спрямований на нормативне закріплення екосистемного підходу як базового напрямку правового регулювання, розширення використання цифрових технологій у сфері екологічного управління та поглиблення гармонізації з правом Європейського Союзу. Перехід від реактивної до проактивної моделі, від фрагментарного до системного регулювання та від традиційних до цифрових інструментів є не лише необхідною умовою ефективного відновлення довкілля, а й передумовою формування стійкої системи екологічної безпеки в Україні.

Список використаних джерел

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 16.04.2026).

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 16.04.2026).

3. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі та ґрунтам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова

Кабінету Міністрів України від 13.09.2022 р. № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 16.04.2026).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейський Союз, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 16.04.2026).

5. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eudr/1992/43/contents#> (дата звернення: 16.04.2026).

6. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: <https://www.legislation.gov.uk/eudr/2000/60/contents#> (дата звернення: 16.04.2026).

Тищенко Олена Володимирівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професорка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Навчально-наукового інституту права,
докторка юридичних наук, професорка*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Чорнобильська катастрофа стала для людства глобальним викликом, який зумовив необхідність нагальної адаптації системи соціального захисту населення до нових реалій. Виникла потреба визначення правового статусу осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, з метою надання їм відповідних пільг та гарантій, зокрема у сфері пенсійного забезпечення.

Спробою чітко упорядкувати статус осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, стало прийняття 28.02.1991 р. Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи». Відповідно до цього Закону, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділялись на учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, йшлося про осіб, які безпосередньо залучались до ліквідації Чорнобильської аварії та її наслідків. Крім того, ураховуючи обставини, що значна кількість населення України зазнала впливу радіоактивного опромінення у зв'язку з Чорнобильською аварією, їм було надано статус – потерпілі від Чорнобильської катастрофи. Також, з метою встановлення пільг та гарантій для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, серед категорій населення, яке постраждало та

потерпіло від Чорнобильської аварії, виокремлювалися чотири категорії (учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та потерпілі від Чорнобильської катастрофи – категорії 1, 2, 3; особи, які постійно працюють і проживають на території зони посиленого радіоекологічного контролю, – категорія 4). Пенсії особам, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, встановлювалися у вигляді: а) державної пенсії; б) додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю [1]. Таким чином, цілком обґрунтовано на державу було покладено обов'язок фінансування передбачених законодавством соціальних виплат особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи.

Проте, встановлені відповідні вимоги могли бути реалізовані лише за умов належної наповнюваності Державного бюджету України. Утім, оскільки соціально-економічна криза, тіньові тенденції, які спостерігались на ринку праці, цьому не сприяли, то такий стан речей призвів до заборгованості по соціальним виплатам і масових звернень осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, за захистом своїх прав до суду. І хоча рішення судів здебільшого були на їх користь, проблема заборгованості залишається не вирішеною до кінця і на сьогодні.

Практика засвідчує, що ключовими проблемами, з якими стикаються у процесі реалізації права на пенсійні виплати особи, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, є такі, як-от: існування тривалий час у чинному законодавстві обмеження максимального розміру пенсії десятима прожитковими мінімумами; проблема відсутності бюджетних коштів призводить до накопичення заборгованостей, погашення яких, попри позитивні судові рішення, відбувається роками; відсутній системний підхід щодо визначення фахівцями Пенсійного фонду України підстав, які надають право на отримання пенсійних виплат особам, постраждалим від Чорнобильської катастрофи. Виникає багато проблем щодо підтвердження фактів роботи або проживання на території (в зоні), яка дає право на відповідні виплати. Основоположним залишається факт реєстрації, а не факт фактичного проживання. Якщо особа зареєстрована поза межами території (зони), що надає право на відповідні пенсійні доплати, то надання їх припиняється.

Багато неоднозначних тлумачень викликали зміни, запроваджені Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 р. № 76-VIII, який набув чинності 01.01.2015 р. Цим Законом було виключено статтю 23 із Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», у якій передбачались пільги для 4-ої категорії осіб, потерпілих від Чорнобильської катастрофи [2]. При цьому, стаття 55 означеного Закону продовжує діяти і відповідно пільги на пенсійне забезпечення для цієї категорії осіб залишаються чинними.

На нашу думку, відміна пільг для 4-ої категорії осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, призвела до звуження прав цієї категорії осіб і зниження рівня їх соціального захисту. Слід звернути увагу, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України

щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII, наголошував, що «Скасування пільг, компенсацій та гарантій не відповідає конституційному обов'язку держави, передбаченому у статті 16 Основного Закону України, щодо осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, тому пільги, компенсації та гарантії є такими, що захищені Конституцією України від негативних наслідків для цієї категорії осіб при внесенні змін до законодавства України... Рівень соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, має бути таким, щоб забезпечувати їм гідне життя, і не повинен залежати від майнового стану їх сімей. Обмеження чи скасування пільг для осіб, на яких поширюється дія Закону № 796, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є порушенням зобов'язань держави щодо забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб. У разі зміни правового регулювання набуті такими особами права на пільги, компенсації і гарантії повинні бути збережені із забезпеченням можливості їх реалізації або запроваджені рівноцінні чи більш сприятливі умови соціального захисту» [3].

Важливим у контексті певного посилення соціального захисту осіб, постраждалих від Чорнобильської катастрофи, є рішення Конституційного суду України від 20 березня 2024 року № 2-р(II)/2024 у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи). У цьому рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку, що: «запроваджене обмеження максимального розміру пенсії (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, установлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною) осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, призвело до порушення сутності конституційних гарантій щодо забезпечення соціального захисту цих осіб, що є порушенням зобов'язань держави, які випливають зі змісту статей 3, 16, 50 Конституції України в їх взаємозв'язку» [4]. Вважаємо цілком обґрунтованою, цитовану вище позицію Конституційного Суду України, оскільки вона узгоджується з принципом правомірних сподівань, який, за тлумаченням Венеційської Комісії, виражає ідею, що органи публічної влади повинні додержуватись не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та пробуджених [у особи] сподівань; згідно з доктриною правомірних сподівань – ті, хто чинить добросовісно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх правомірних сподівань [5].

Разом з тим, в Україні і надалі продовжується напрацювання комплексного підходу щодо реформування солідарної пенсійної системи, який передбачає запровадження єдиної системи державних соціальних виплат та уніфікованого підходу до їх призначення, зокрема для осіб, які проживають у зоні радіаційного забруднення [6]. Головне, щоб у процесі пошуку нових моделей соціального захисту населення, не було знівельовано права тих осіб, які постраждали від однієї з найбільших катастроф ХХ століття – аварії на Чорнобильській АЕС, на підставі чого вони втратили здоров'я і можливість якісно повноцінно жити у сприятливих умовах життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12/ed19910228#Text>
2. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-19#Text>
3. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text>
4. Рішення Конституційного суду України від 20 березня 2024 року № 2-р(П)/2024 у справі за конституційною скаргою Атаманчука Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI, першого речення частини третьої статті 67 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796-XII (щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи). URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-24#Text>
5. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) Мірило правовладдя. URL. <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>
6. Нові розміри пенсій і доплат чорнобильцям: що передбачено бюджетом на 2026 рік. URL. <https://sud.ua/uk/news/obshchestvo/358731-novyeye-razmery-pensiy-i-doplat-chernobyltsam-chto-predusmotreno-byudzheto-na-2026-god>

ПРО ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Аварія на ЧАЕС, пандемія, війна – це ті надзвичайні ситуації, які виступають тригерами, що запускають механізми пошуку рішень. На жаль, все частіше суспільство стикається з обставинами, за яких виникає гостра необхідність розв’язання наслідків таких надзвичайних подій. Хоч, очевидно, що в сучасному світі треба розробляти механізми запобігання таким ситуаціям, механізми, які, якщо не унеможливлють, то принаймні сприятимуть мінімізації їх негативних наслідків.

Правовий статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, визначено Законом України від 28 лютого 1991 року № 796-ХІІ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [1]. Втім, не зважаючи на 35-річну історію дії вказаного акту і зазнання ним більш як 60 редакцій (внесення змін та доповнень), вказаний закон не є досконалим, а правовий механізм його реалізації викликає низку питань. Про вказане свідчить зокрема практика Конституційного Суду України. Всього щодо цього закону є 8 рішень Конституційного Суду України. 5 рішень Конституційного Суду України за останні 8 років (2018 – 2024), якими було визнано не конституційними внесені зміни (були спрямовані на звуження кола прав постраждалих осіб). Однак, попри вказані рішення Конституційного Суду України, проблеми в частині виконання норм Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» залишилися.

Починаючи з 2025 року, було видано постанови Кабінету Міністрів України (у 2025 році – постанова №1 [2], у 2026 році – постанова № 1778[3]), які встановлюють, що розмір пенсії (пенсійні виплати), призначені (перераховані) відповідно до, зокрема, Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», розмір яких перевищує 10 розмірів прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виплачуються із застосуванням коефіцієнтів до відповідних сум перевищення. Тобто, фактично, розмір пенсії визначається із застосуванням знижуючих коефіцієнтів. Вказане зумовлює значну кількість позовів. Пенсії у розмірі, визначеному Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», призначаються органами Пенсійного фонду України на підставі рішень судів.

Крім того, вкотре зупинено дію окремих норм, що регулюють виплату деяких компенсацій та надання пільг громадянам, віднесеним до категорії 1, а також дітям, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи, яким встановлено інвалідність, пов'язану з Чорнобильською катастрофою [4].

Можемо констатувати, що зменшення витрат з Державного бюджету досягається у тому числі через політику зменшення виплат особам, на яких розповсюджується дія Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Варто наголосити на тому, що свого часу люди ризикували своїм життям і здоров'ям для того, щоб ліквідувати, або, принаймні мінімізувати наслідки Чорнобильської катастрофи, яка, як і на міжнародному, так і на національному рівні визнана катастрофою планетарного масштабу (стаття 16 Конституції України [5]). Однак, політика, яка спрямована на звуження кола прав постраждалих осіб через обмеження розміру виплат, на які вони мають право в силу закону, не сприяє зміцненню довіри громадян до своєї держави.

Сьогодні наше суспільство живе в умовах воєнного стану. Військова агресія проти нашої держави, яка потягла за собою безпрецедентну інвалідизацію населення, зокрема серед військових, які боронять Україну, зумовила гостру потребу унормування статусу таких осіб та встановлення відповідних видів та розмірів соціальних виплат. Проте, виникає питання, чи готова держава умовно «завтра» здійснювати такі виплати у гарантованому законом розмірі? Чи не будуть порушені легітимні очікування постраждалих внаслідок війни? Чи не повториться історія соціального забезпечення чорнобильців? Питання залишається відкритим. Утім сумніви, які породжує політика останнього десятиліття, спрямована на скасування чи обмеження пільг, компенсацій і гарантій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, підриває впевненість тих, хто сьогодні боронить нашу державу у тому, що вони і їх сім'ї будуть захищені завтра.

Ще раз слід наголосити на висновках, зроблених Конституційним Судом України, що «необхідність забезпечення належного рівня соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, зумовлена обмеженнями, ризиками, втратами, яких зазнали вони та члени їх сімей. В ухваленому на виконання статті 16 Конституції України Законі № 796 передбачено додаткові гарантії соціального захисту для вказаних осіб – комплекс заходів у вигляді пільг, компенсацій і гарантій. Фактично ці заходи є компенсацією особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, за втрачене здоров'я, моральні і фізичні страждання, обмеження в реалізації своїх здібностей та можливостей забезпечити собі гідний життєвий рівень, а також основним засобом реалізації державою конституційного обов'язку щодо забезпечення соціального захисту таких осіб. ... Обмеження чи скасування пільг для осіб, на яких поширюється дія Закону № 796, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є порушенням зобов'язань держави щодо забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб. У разі зміни правового регулювання набуті такими особами права на пільги, компенсації і

гарантії повинні бути збережені із забезпеченням можливості їх реалізації або запроваджені рівноцінні чи більш сприятливі умови соціального захисту» [6].

Саме такий підхід, на нашу думку, має бути покладено в основу розробки правових механізмів реалізації особливих правових статусів, таких, як «особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «ветерани війни», «члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни», «члени сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України».

Список використаних джерел:

1. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

2. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2025 року № 1. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

3. Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2026 році у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2025 року № 1778. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1778-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Про Державний бюджет України на 2026 рік: Закон України від 3 грудня 2025 року № 4695-IX. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#n235> (дата звернення: 20.04.2026).

5. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

6. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 17 липня 2018 року № 6-р/2018. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

Чумаченко Інна Євгенівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцентка кафедри земельного, екологічного та енергетичного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Радіоактивне забруднення довкілля належить до найбільш небезпечних форм антропогенного впливу, що зумовлено його тривалим, кумулятивним і переважно незворотним характером. На відміну від багатьох інших видів забруднення, радіонукліди здатні зберігатися у природному середовищі протягом десятиліть, активно мігрувати між його компонентами та включатися у трофічні ланцюги. У цьому контексті особливої вразливості зазнають водні об'єкти, які виконують не лише природоохоронну, а й ключову соціально-економічну функцію, забезпечуючи водопостачання населення, потреби сільського господарства, енергетики та промисловості.

Проблема радіоактивного забруднення водних об'єктів набула особливої актуальності для України після Чорнобильської катастрофи 1986 року, яка спричинила масштабне ураження водних екосистем. У сучасних умовах ця проблема набуває додаткового значення у зв'язку з воєнними ризиками, пов'язаними з функціонуванням ядерних об'єктів, що створює потенційну загрозу нових випадків радіоактивного впливу на водні ресурси. У зв'язку з цим водні об'єкти, що зазнали радіоактивного забруднення, становлять підвищену небезпеку для здоров'я населення та довкілля, що обумовлює необхідність формування спеціального правового режиму їх використання та охорони.

Українська модель правового регулювання у цій сфері історично сформувалася під впливом наслідків Чорнобильської катастрофи і має виразно територіально орієнтований характер. Базовим нормативно-правовим актом, що визначає правові засади функціонування радіоактивно забруднених територій, є Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-ХІІ «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [1]. Його положення поширюються і на водні об'єкти, однак останні розглядаються не як самостійний об'єкт правового регулювання, а як складова відповідних територій.

Водний кодекс України (далі – ВК) [2] виконує у цьому контексті переважно субсидіарну функцію. Зокрема, стаття 84 ВК передбачає, що використання водних об'єктів, які зазнали радіоактивного забруднення, здійснюється з урахуванням спеціального законодавства. Такий підхід забезпечує узгодженість правового регулювання, проте водночас обмежує автономність водного права у цій сфері. Водне законодавство не встановлює самостійного, деталізованого режиму для радіоактивно забруднених водних об'єктів, а лише відсилає до норм спеціального законодавства.

Стаття 95 ВК, яка регламентує охорону вод від забруднення, у поєднанні з нормами спеціального законодавства формує загальний механізм захисту водних ресурсів. Водночас вона не містить спеціалізованих положень щодо запобігання вторинному радіоактивному забрудненню, зокрема процесам ремобілізації радіонуклідів із донних відкладів, а також не враховує вплив кліматичних змін на гідрологічні процеси та міграцію забруднювачів.

Суттєвою прогалиною є відсутність у законодавстві легального визначення поняття «радіоактивно забруднені водні об'єкти». Водночас аналіз Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» дає підстави для формування доктринального визначення цієї категорії. Під такими водними об'єктами доцільно розуміти

природні або штучні водні системи, у яких унаслідок техногенного впливу відбулося накопичення радіонуклідів у концентраціях, що перевищують встановлені нормативи радіаційної безпеки та зумовлюють необхідність встановлення спеціального правового режиму їх використання та охорони. Особливість зазначених об'єктів полягає у специфіці самого характеру забруднення. Радіонукліди характеризуються високою стабільністю, здатністю до накопичення у донних відкладах та біоті, а також до повторного потрапляння у водне середовище за зміни гідрологічних умов. Це створює постійну загрозу вторинного забруднення навіть за відсутності нових джерел радіації, що зумовлює необхідність довгострокового превентивного підходу у правовому регулюванні.

Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» встановлює зональний принцип правового регулювання, визначаючи зону відчуження, зону безумовного (обов'язкового) відселення та зону гарантованого добровільного відселення. У межах цих зон запроваджується диференційований режим господарської діяльності залежно від рівня радіаційного забруднення. Найбільш жорсткі обмеження встановлені у зоні відчуження та зоні безумовного відселення, де забороняється будь-яка діяльність, не пов'язана із забезпеченням радіаційної безпеки або проведенням наукових досліджень.

Ці обмеження безпосередньо поширюються і на водні об'єкти. Зокрема, забороняється використання вод для питних, господарських чи промислових потреб, вилов риби, використання донних ресурсів, а також проведення будь-яких робіт, здатних порушити гідрологічний або гідрогеологічний режим. Імперативний характер таких норм забезпечує пріоритет захисту життя і здоров'я населення, а також збереження екосистемної функції водних об'єктів як природних бар'єрів поширення радіонуклідів.

Водночас зазначений Закон має переважно рамковий характер і не містить достатньо деталізованих положень щодо організації радіаційного моніторингу водних об'єктів, регулювання підземних вод, а також механізмів реагування на нові екологічні виклики. Стабільність його положень протягом тривалого часу свідчить про їх фундаментальність, однак водночас вказує на певну архаїчність правового регулювання, яке не повною мірою враховує сучасні наукові дані.

Важливим етапом розвитку правового регулювання стало прийняття Закону України від 14 липня 2016 року № 1472-VIII [3], який уточнив правовий режим використання водних об'єктів у зоні відчуження. Його положення інтегровані до ВК та спрямовані на посилення превентивного характеру правового регулювання. Водночас дія цих норм обмежується найбільш забрудненими територіями і не охоплює ширший спектр проблем, зокрема транскордонне перенесення радіонуклідів.

Додатковим елементом правового режиму стало створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника у 2016 році [4]. Його функціонування сприяє збереженню водних екосистем і водночас інтегрує міжнародні стандарти природоохоронної діяльності. Проте поєднання режиму зони відчуження та заповідного режиму створює певну нормативну складність, що потребує чіткого розмежування повноважень відповідних органів.

Узагальнюючи, слід констатувати, що чинний правовий режим водних об'єктів, що зазнали радіоактивного забруднення, має низку позитивних характеристик, зокрема чітко виражений зональний підхід, пріоритет радіаційної безпеки та інтеграцію міжнародних стандартів. Водночас існують суттєві недоліки, серед яких – фрагментарність правового регулювання, відсутність спеціалізованих норм щодо водних об'єктів, недостатнє врахування процесів вторинного забруднення та впливу кліматичних змін. Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства шляхом формування цілісної концепції правового режиму водних об'єктів, що зазнали радіоактивного забруднення, із урахуванням сучасних екологічних викликів та міжнародного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text>
2. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#n702>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання окремих питань правового режиму території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 14 липня 2016 р. № 1472-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1472-19#Text>
4. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника: указ Президента України від 26 квітня 2016 р. № 174/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174/2016#Text>

Шараєвська Тетяна Анатоліївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри екологічного права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

Сіньова Людмила Миколаївна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцентка кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
провідний юрист Центру соціального права ННІ права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ГРОМАДЯН, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС: ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Актуальність дослідження полягає в тому, що соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є конституційним обов'язком держави, згідно ст. 16 Конституції України [1], яка

вимагає подолання її наслідків та збереження генофонду українського народу. При цьому, соціальний захист постраждалих громадян є не лише складовою соціальної політики держави, а й важливим елементом забезпечення екологічної безпеки та реалізації екологічних прав громадян. Цьому кореспондує положення ст. 50 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Не менш важливими у межах дослідження даної тематики є і конституційні засади щодо права на екологічну інформацію, а саме – право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Таким чином, соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, доцільно розглядати не лише як інститут права соціального забезпечення, а й як складову механізму реалізації права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відновлення порушених екологічних прав. Отже, враховуючи зазначене та виходячи із положень ст. ст. 16, 50 Конституції України й правового інституту екологічних прав громадян, соціальний захист постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи може розглядатися як форма компенсації порушеного конституційного екологічного права – права на екологічну безпеку.

Водночас, відповідно ст. 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, а пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Таким чином, держава гарантує спеціальні пільги, компенсації та пенсійне забезпечення для ліквідаторів і постраждалих, які спрямовані на підтримку їхнього здоров'я та гідного рівня життя. Зазначені гарантії мають компенсаційний характер, оскільки спрямовані на відшкодування негативних наслідків радіаційного впливу, що, по суті, є різновидом екологічної шкоди.

З огляду на зазначене, на сьогодні багато проблем виникає саме у сфері пенсійного забезпечення щодо перерахунку стажу та доплат, також щодо різниці між старими та новими пенсіями. Як бачимо, постійні реформи іноді призводять до правової нестабільності, які звужують та погіршують становище даної категорії осіб. Крім того, варто зазначити, що під час війни є суттєве навантаження на державний бюджет, який залежить від економічної ситуації на даний час.

Так, у 2025 році Верховний Суд у низці справ щодо пенсій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, наголосив на принципі, що зміни в законодавстві не можуть звужувати або погіршувати вже набуті соціальні права громадян. У постанові Верховного Суду від 12 лютого 2025 року у справі № 380/26337/23 підтверджено, що законодавчі зміни не можуть погіршувати соціальний захист чорнобильців, яким пенсії призначено до 1 жовтня 2017 року. Суд захистив право на доплату 1% заробітку за кожен рік понаднормового стажу, заборонивши застосовувати обмеження, введені пізніше.

Також Конституційний Суд України неодноразово встановлював, що, зокрема, бюджетний закон не може обмежувати гарантовані Конституцією України соціальні права; що набуті права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, мають бути збережені, а Кабінет Міністрів України не може самостійно встановлювати або зменшувати розміри соціальних виплат, якщо вони визначені законом [2, с. 264].

4 квітня 2026 року у селі Зарічне Рівненської області відбулося виїзне засідання Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України для підготовки питань щодо посилення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та щодо використання території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи [3]. Зокрема, обговорювались зміни до законодавства в частині посилення соціального захисту та підвищення рівня пенсійного забезпечення учасників ліквідації аварії на ЧАЕС та потерпілих від її наслідків, питання підтвердження відомостей про місце проживання громадян в зоні безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, а також питання безоплатного харчування дітей потерпілих від Чорнобильської катастрофи та які навчаються в закладах освіти, розташованих на територіях радіоактивного забруднення.

Слід наголосити, що Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України розробляє комплексний проект Закону, який дозволить удосконалити механізм обчислення пенсій, впорядкувати облік пенсійних прав та оновити підходи до надання соціальних гарантій окремим категоріям громадян. У законопроекті будуть збережені умови щодо дострокового виходу на пенсію за наявності необхідного страхового стажу та доплата до пенсії, які визначатимуться, як і зараз, рішенням Кабінету Міністрів України.

При цьому, Постановою Кабінету Міністрів України «Про компенсаційні виплати особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 14 травня 2015 року № 285 установлені розміри виплат, передбачених статтями 36 і 48 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», а Наказом Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України від 26 березня 2026 року № 109 затверджено встановлення розмірів грошової компенсації вартості продуктів харчування для громадян, віднесених до категорій 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на 2026 рік.

Слід відзначити, що в сучасних умовах особливу увагу також привертають проблеми правового захисту населення України при радіаційних надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану. Зокрема, ніхто і ніколи не проєктував систему захисту роботи АЕС в умовах воєнних дій, так само, як і захист персоналу та населення від впливу іонізуючого випромінювання за обставин, що атомна електростанція захоплена в результаті воєнних дій. Це означає, що є необхідність законодавчо передбачити як превентивні, так і компенсуючі заходи [4, с. 78]. Сьогодні також наша Планета перенасичена зброєю масового знищення. Більше того, процес такого перенасичення

продовжується. Не лише наявність ядерної зброї, а і її збільшення підвищує ядерну та радіаційну небезпеку в цілому світі [5, с. 162], що несе пряму загрозу мирному цивільному населенню.

Отже, соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС, має комплексний еколого-соціальний аспект, оскільки право на соціальних захист даних осіб виникло внаслідок порушення їх права на екологічну безпеку та реалізується через систему соціально-правових гарантій.

При цьому, в сучасних реаліях виникають нові загрози ядерній та радіаційній безпеці. Тому світова спільнота має пам'ятати наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, щоб не створювати нових подібних загроз, в першу чергу, для життя і здоров'я людей та навколишнього природного середовища загалом.

Список використаних джерел:

1. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua.
2. Остафійчук Л.А. Судовий діалог щодо конституційності обмеження соціальних гарантій громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: еволюція позицій конституційного суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 92, Ч. 1. 2025. С. 255-266.
3. ТСК щодо захисту чорнобильців: Уряд підтримав ініціативу Мінсоцполітики щодо громадян, які проживають на забрудненій території. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/zakhyst-chornobylytsiv> (дата звернення 10.04.2026 р.).
4. Балюк Г.І., Ковальчук Т.А. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Вип. 83, Ч. 2. 2024. С. 75-83.
5. Балюк Г.І., Ковальчук Т.А. Історично-правові аспекти нерозповсюдження ядерної зброї. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2024. С. 161-165.

Шарапова Світлана Володимирівна
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри земельного та аграрного права,
провідний науковий співробітник НДІ
правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЛІСІВ НА ЗЕМЛЯХ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ

Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Усунення наслідків цієї катастрофи залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення [1]. Питання щодо поділу території на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умов проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах регулюються Законом України від 27 лютого 1991 р. № 791а-ХІІ «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Глава 20 «Особливості охорони, захисту, використання та відтворення лісів на окремих категоріях земель» Лісового кодексу України містить нормативне закріплення спеціального правового режиму лісів, що розташовані на землях природно-заповідного фонду, землях оборони та на земельних ділянках зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення. Однак, попри сам факт закріплення такої глави у ЛК України, її зміст виявляється недостатньо конкретизованим, що створює низку правозастосовчих і наукових проблем [2, с.87].

Відповідно до ст. 102 Лісового кодексу України, охорона, захист, використання та відтворення лісів на земельних ділянках зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення, здійснюються в порядку, встановленому Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», Лісовим кодексом України та іншими актами законодавства.

Особливості правового режиму лісів на земельних ділянках зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення, визначаються з урахуванням специфіки правового режиму цих територій та вимог екологічної та радіаційної безпеки.

Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» встановлений перелік видів діяльності, яка заборонена у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення. Відповідно до ст. 12 зазначеного Закону до таких видів діяльності відносяться: ведення сільськогосподарської, лісогосподарської, виробничої та іншої діяльності без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення; перегін тварин та сплав лісу; заготівля і вивезення рослинних кормів, лікарських рослин, грибів, ягід та інших продуктів побічного лісокористування, за винятком зразків для наукових цілей тощо [1].

Ліси, розташовані в межах зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, характеризуються особливим правовим режимом, у зв'язку з чим використання їх ресурсів або суттєво обмежується, або повністю забороняється. Лісозаготівельні роботи, включаючи заготівлю деревини для господарських потреб, як правило, не допускаються, за винятком випадків здійснення

спеціальних заходів, спрямованих на запобігання лісовим пожежам або ліквідацію аварійно небезпечних насаджень.

Чорнобильська катастрофа зумовила масштабне радіоактивне забруднення лісів на території України, що викликало необхідність переосмислення наявної системи ведення лісового господарства та впровадження комплексу обмежень і заборон щодо різних видів лісокористування.

На початку 1990-х років у 30-кілометровій зоні навколо Чорнобильської АЕС було відновлено діяльність лісгосподарського підприємства, що здійснювало догляд за лісами зони відчуження. Для нормативного регулювання його функціонування науковцями у 1995 році були розроблені «Тимчасові рекомендації щодо проведення еколого-лісівничих заходів у лісах 30-км зони ЧАЕС». Водночас радіаційна обстановка в лісових екосистемах, як і на інших забруднених територіях, зазнавала змін, насамперед унаслідок розпаду радіонуклідів. Це обумовило необхідність перегляду концептуальних засад ведення лісового господарства та лісокористування на радіоактивно забруднених землях. У подальшому науковці розробили «Методичні рекомендації з реабілітації лісів на територіях забруднених радіонуклідами внаслідок аварії на ЧАЕС», 2006 р. та «Методику обстеження радіаційно забруднених лісів з метою їх реабілітації (на період 2010-2015 рр.)», 2010 р. [3, с. 83].

На сьогодні, у зв'язку з відсутністю єдиного документа державного планування розвитку територій у зоні відчуження та змінами на майданчику Чорнобильської АЕС, що значно підвищили рівень радіаційної безпеки та знизили негативний вплив на навколишнє природне середовище, Кабінетом Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 49-р схвалено Стратегію розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки [4]. Одними із завдань, передбачених вказаною Стратегією, є: забезпечення відтворення лісів, притаманних території зони відчуження; поліпшення якісного складу лісів, підвищення їх продуктивності та біологічної стійкості; створення сучасної системи запобігання, раннього реагування та гасіння лісових пожеж із забезпеченням радіаційної безпеки; підвищення лісистості, зокрема в результаті лісовідтворення на ділянках, не вкритих лісом тощо.

Основною особливістю правового режиму лісів, що розміщені в межах зон відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення і зазнали радіоактивного забруднення, є те, що їх охорона та використання виходять за межі суто лісгосподарських цілей та орієнтовані на стабілізацію екологічного стану цих територій. Питання охорони, використання та відтворення лісів на зазначених територіях потребують подальшого наукового аналізу та вдосконалення механізмів правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим територій, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 р. №

791a-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 16. Ст. 198. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12?find=1&text=%D0%BB%D1%96%D1%81#w1_1

2. Шарапова С.В. Особливості правового режиму лісів на окремих категоріях земель. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. ч. 2. С.86-91. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/15-1.pdf> DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.13>

3. Краснов В., Жуковський О., Курбет Т. Теорія і практика радіоекологічних досліджень у лісах України: результати і перспективи розвитку. *Лісівнича освіта і наука: стан, проблеми та перспективи розвитку* : збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Ломжа – Малин, 21.03.2024 р. Ч. 2. Ломжа: Міжнародна Академія Прикладних Наук в Ломжі, Республіка Польща; Малин : Малинський Фаховий Коледж, Україна. Видавництво: MANS в Ломжі, 2024. 308 с.

4. Про схвалення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 49-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2024-%D1%80?find=1&text=%D0%BB%D1%96%D1%81#w1_1

Шомпол Олена Анатоліївна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В 2026 році минає 40 років від аварії на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС, яка відбулась двадцять шостого квітня 1986 р. Ця аварія мала катастрофічні наслідки, пов'язані, в першу чергу, із значним радіаційним забрудненням довкілля – забруднення зазнали понад 145 тис. км² території України, Республіки Білорусь, Російської Федерації, щільність забруднення радіонуклідами ¹³⁷Cs якої перевищує 37кБк/м² [1]. Проте, Чорнобильська катастрофа стала і трагедією в житті мільйонів людей, які втратили здоров'я, свої домівки, а дехто і життя. У перші місяці після вибуху на Чорнобильській АЕС від гострої променевої хвороби загинула 31 людина. У процесі ліквідації наслідків аварії взяли участь близько 240 тисяч людей, і за всі наступні роки, загальна кількість ліквідаторів становить понад 600 тисяч [2]. В результаті Чорнобильської катастрофи радіаційного опромінення зазнали за різними підрахунками від 5 до 8,5 мільйонів людей [1,2]. На забруднених територіях розташовано майже 5 тисяч населених пунктів Республіки Білорусь, України та

Російської Федерації, з них на території України – 2292 сіл, селищ та міст, у яких чисельність населення на початок 90-х років минулого століття перевищувала 2,6 мільйони осіб [1]. Окрім того, радіоактивного забруднення зазнали території низки європейських держав – Австрії, Швеції, Норвегії, Швейцарії, Німеччини, Фінляндії, Греції, Румунії, та Словенії.

Проте, Чорнобильська трагедія, на нашу думку, значно вплинула на формування та становлення державності України, як незалежної та суверенної держави. Відповідно до Розділу VII «Екологічна безпека» Декларації про державний суверенітет України, прийнятої 16 липня 1990 року Верховною Радою Української РСР, зазначається що Українська РСР:

- самостійно встановлює порядок організації охорони природи на своїй території та порядок використання природних ресурсів;
- має свою національну комісію радіаційного захисту населення;
- має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці;
- дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління;
- має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів [3].

Здійснення Декларації про державний суверенітет України було проголошено Актом проголошення незалежності України, затвердженим Верховною Радою України 24 серпня 1991 року. Аналізуючи положення Декларації про державний суверенітет України, можна констатувати, що питання забезпечення екологічної безпеки, порядок організації охорони природи та використання природних ресурсів, радіаційний захист населення та інше, по суті є не тільки складовими національного суверенітету, але і одночасно є його гарантіями, а також, є змістом екологічної функції Української держави та основними пріоритетами її національної екологічної політики.

Відповідно до ст. 16 Конституції України закріплено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язок держави. Дане Конституційне положення окреслило основний зміст екологічної функції Української держави, як основного напрямку її діяльності, який обумовлений цілями та завданнями, що стоять перед державою на певному історичному етапі. Усвідомлення масштабу наслідків Чорнобильської катастрофи для життя і здоров'я людини та для навколишнього природного середовища детермінувало правове закріплення і визнання екологічних прав людини, їх гарантування і забезпечення, зокрема права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Це було здійснено спочатку в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а згодом – у ст. 50 Конституції України, яка закріпила право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права

шкоди, гарантувала кожному право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення та встановила, що така інформація ніким не може бути засекречена.

Слід звернути увагу на роль Чорнобильської катастрофи як чинника формування і розвитку екологічного права та законодавства. Прийняття 25 червня 1991 року Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» фактично стало не тільки значною новелою у правовому регулюванні «молодої» України, але виконало своєрідну роль «Екологічної конституції України».

Безумовно, за роки незалежності України реалізація екологічної функції держави та ефективність подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, в різні періоди, можна оцінювати по різному, і не завжди позитивно. В сьогоденних умовах, коли Україна з 24 лютого 2022 року живе в умовах правового режиму воєнного стану, а з 2014 року – в умовах збройної агресії РФ, якісно змінилися об'єктивні природні умови, з'явилися нові глобальні загрози, змін зазнали і суспільні відносини в екологічній сфері. Дані чинники вимагають від сучасної держави, і не тільки України, зовсім нових парадигм, моделей, правових алгоритмів регулювання та реагування на сучасні екологічні, ядерні й радіаційні, воєнні небезпеки та ризик.

На рівні сучасної правової доктрини, в дослідженнях вітчизняних науковців – А.П. Гетьмана, В.О. Гайдамаки [4], В.В. Костицького [5], І.О. Костицької, О.В. Павлової [6], іноземних науковців, таких як Дуїт А., Файндт П. Х. та Медоукрофт Дж. [7] розглядається екологічна функція держави через призму концепту «екологічної держави» та її взаємозв'язку і співвідношення із поняттям соціальної держави, через визначення критеріїв екологічної держави тощо.

На думку В.В. Костицького та І.О. Костицької, держава може називатися екологічною за умови: по-перше, коли держава відповідає певним критеріям (науковці виділяють дев'ять основних критеріїв) та, по-друге, якщо в основу функціонування держави покладено певні конституційні положення [5]. Проте, визначення критеріїв екологічної держави потребує аналізу їх не тільки в умовах мирного часу, але і в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Розглядаючи критерії, за якими можна визначити екологічну державу, В.В. Костицький та І.О. Костицька виділяють: 1) закріплення в конституції як у Суспільному договорі екологічної функції держави, її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права; 2) наявність розвинутої системи екологічного права, в основі якої є сформований інститут екологічних прав і свобод людини; 3) створення інституційної основи для забезпечення реалізації екологічної функції держави; 4) сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля; 5) наявність незалежного громадського контролю суспільства за реалізацією екологічного законодавства; 6) утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище; 7) наявний загальносуспільний екологічний діалог; 8) розвинута еколого-правова культура, яка покладена в

основу прийняття рішень; 9) сформовані еколого-правові мотивації поведінки і життя еліти [5].

Загалом підтримуючи зазначений підхід виділення критеріїв, які характеризують екологічну державу, на нашу думку, такі критерії потребують не тільки ретельного аналізу з точки зору їх реалізації в умовах кардинальної зміни парадигми системи міжнародної безпеки (воєнно-політичної, економічної, соціальної, екологічної тощо), але і з точки зору екологічних та антропогенних викликів, які сьогодні стоять «на порядку денному» перед будь-якою державою світу (зокрема, кліматичні зміни, надзвичайні екологічні ситуації природного та техногенного характеру, актуальні для України проблеми подолання колосальної екологічної шкоди, яка завдається довікілью в результаті збройної агресії рф). У даному випадку можна говорити про окреслення методологічних засад наступних досліджень у сфері формування екологічної держави, виділяючи, зокрема, два основних рівні існування екологічної держави – в статистиці (як це об'єктивовано в нормах права) та в динаміці (через призму реалізації механізму правового забезпечення екологічної держави).

Список використаних джерел:

1.Іванюта С.П. 35 років Чорнобильської катастрофи : наслідки та пріоритети подолання. Національний інститут стратегічних досліджень. 2021. 5 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/chornobyl-tragediya.pdf>

2.Литюк Валерій. Чорнобиль. Хроніка подій, наслідки та проза життя. 26 квітня 2023 року. URL: <https://lviv.cdc.gov.ua/post/%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8C-%D1%85%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B0-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F>

3. Конституція України, законодавчі та нормативно-правові акти наведені згідно офіційного сайту Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

4.Гайдамака В.О. Екологічна держава та її місце в теорії демократичної, соціальної правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5 2023. С. 21-24. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/2>

5. Костицький В.В., Костицька І.О. Конституційна екологічна держава. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. Випуск 4, 2020. С. 7 – 10. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.1>

6.Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості. Дис... на здоб. наук. ступеня к.ю.н. Харків. 2016. 222 с.

7. Duit A., Feindt P. H. & Meadowcroft J. (2016). Greening Leviathan: the rise of the environmental state? *Environmental Politics*. Vol. 25, Issue 1. P. 1–23.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ОБОРОНИ

У період збройної агресії проти України та значних загроз національній безпеці важливого значення набуває правова регламентація відносин, пов'язаних із правовим режимом земель оборони, оскільки така регламентація є важливим інструментом забезпечення національної безпеки. Землі оборони, будучи одним із ключових елементів державної інфраструктури, використовуються для забезпечення діяльності Збройних Сил України та розміщення військових частин, навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які перебувають в управлінні уповноважених органів, що входять до структури Збройних Сил України, і потребують особливого правового статусу. В умовах російсько-української війни, запровадженого в державі воєнного стану та реорганізації Збройних Сил надзвичайно важливо, щоб правовий режим цих земель був не лише стабільним і прозорим, а й дієвим.

Останнім часом до чинного земельного законодавства було внесено низку суттєвих змін та доповнень, які безпосередньо стосуються правового режиму земель оборони та зумовлюють його особливості.

Передусім зазначимо, що законодавець уточнив поняття земель оборони. У попередній редакції ст. 77 ЗК України землями оборони визнавалися землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військових навчальних закладів, а також інших суб'єктів, підпорядкованих Збройним Силам України. Чинна редакція названої статті зараховує до земель оборони й «землі силових структур» з урахуванням того, що участь в обороні держави разом із Збройними Силами України беруть також інші «силові структури» (Служба безпеки України, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ та ін.) [1]. Законодавець фактично реалізував слушну пропозицію О. М. Пащенко [2, с. 32].

Закон прямо не відносить до земель оборони прикордонну смугу, яка фактично «прилягає» до державного кордону. Натомість землі в межах прикордонної смуги мають багато спільних рис із землями оборони. Так, згідно з ч. 3 ст. 77 ЗК України у редакціях від 29.10.2019 р. та від 24.02.2023 р., у межах прикордонної смуги з метою забезпечення національної безпеки і оборони, дотримання режиму державного кордону військовим частинам Державної прикордонної служби України для будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій надаються в постійне користування земельні ділянки шириною 30–50 метрів уздовж лінії державного кордону на суші, уздовж берега української частини прикордонної річки, озера

або іншої водойми, а вздовж лінії державного кордону України з російською федерацією та республікою білорусь – шириною до 2 кілометрів [1].

Якщо в межах прикордонної смуги розташовані землі, зайняті лісовими насадженнями у межах земельних ділянок шириною 30–50 метрів уздовж лінії державного кордону України на суші, уздовж берега української частини прикордонної річки, озера або іншої водойми, переданих у постійне користування військовим частинам Державної прикордонної служби України, то вони не належать до земель лісгосподарського призначення.

Землі природно-заповідного фонду вздовж лінії державного кордону України у розмірах, передбачених Земельним кодексом, у встановленому законом порядку виводяться зі складу земель територій та об'єктів природно-заповідного фонду та передаються військовим частинам Державної прикордонної служби для здійснення будівництва, облаштування та утримання інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій (ст. 46-2 ЗК України) [1]. Це означає, що, по-перше, землі в межах прикордонної смуги фактично належать до земель оборони, оскільки використовуються для розміщення інженерно-технічних і фортифікаційних споруд. По-друге, законодавець забезпечує пріоритет земель оборони порівняно, наприклад, із землями лісгосподарського призначення та землями природно-заповідного фонду за умови, що такі землі перебувають у межах прикордонної смуги.

Аналіз чинного земельного законодавства, яке визначає правовий режим земель оборони, свідчить, що в сучасних умовах сформувалися такі правові форми переходу земельних ділянок до складу земель оборони: (а) розширення площі земель оборони у результаті вилучення земельних ділянок з інших категорій земель зі зміною їх цільового призначення; (б) викуп земельних ділянок для суспільних потреб, тобто забезпечення національної безпеки і оборони; (в) примусове відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності (забезпечення національної безпеки і оборони); (г) примусове відчуження земельної ділянки в умовах правового режиму воєнного стану (реквізиція).

Зазначимо, що для потреб оборони використовуються землі з цільовим призначенням «землі оборони», а також, за нагальної військової потреби, земельні ділянки інших категорій з урахуванням усіх фактичних обставин. Використання земель оборони здійснюється на праві постійного користування. При цьому постійними користувачами цих земель можуть виступати лише юридичні особи публічного права. Саме в цьому полягає одна з особливостей правового режиму земель оборони.

До кола постійних користувачів земель оборони Законом № 4196-IX від 09.01.2025 р. [3] додано господарські товариства, у статутному капіталі яких 100 відсотків акцій (часток) належать державі, а функції з управління корпоративними правами держави в їх статутних капіталах здійснюють зазначені органи, за винятком господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, набуті у результаті примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану відповідно до

Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (ч. 1 ст. 77 ЗК України) [1].

Серед останніх новел законодавства України, що стосуються правового режиму земель оборони, слід назвати звільнення Збройних Сил України, а також інших утворених відповідно до законів України військових формувань від відшкодування втрат лісгосподарського виробництва (ст. 208 ЗК України) [1]. Крім того, Законом України № 4196-IX від 09.01.2025 р. передбачено, що відчуження земельних ділянок зі складу земель оборони, на яких розташовані об'єкти нерухомого військового майна, що підлягають реалізації, та земельних ділянок, які вивільняються у процесі реформування Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, здійснюється на земельних торгах у порядку, встановленому ЗК України [3].

Як бачимо, під час воєнного стану держава в особі уповноважених органів отримує широкі повноваження у сфері земельних відносин. Отже, реалізація цих повноважень має здійснюватися у чітких правових межах із дотриманням встановленого порядку.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України № 2768-III від 25.10.2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
2. Пащенко О.М. Особливості правового режиму земель оборони. Земельне право України: теорія і практика. 2007. № 1. С. 32.
3. Закон України № 4196-IX від 09.01.2025 р. «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб». Відомості Верховної Ради. 2025. № 28–29. Ст. 94.

Яремак Зоряна Василівна

*Карпатський національний університет імені Василя Стефаника,
професорка кафедри трудового, екологічного та аграрного права,
кандидатка юридичних наук, доцентка*

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ ПРАВОМІРНОСТІ ВИКОНАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Сучасна парадигма глобального правопорядку диктує перехід від декларативного визнання права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище до імперативного виконання екологічних обов'язків. Екологічні обов'язки є необхідним корелятором екологічних прав: будь-якому суб'єктивному екологічному праву кореспондується екологічний обов'язок, та навпаки – через екологічний обов'язок задовольняється екологічний інтерес. Так, ст. 66 Конституції України встановлює: «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоди природі...». Цей обов'язок гарантує право кожного на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції). Право на відшкодування шкоди (ст. 50)

кореспондується з обов'язком відшкодувати завдані збитки (ст. 66 Конституції). Таким чином, без обов'язку кожного – право кожного є ілюзорним. В умовах війни цей взаємозв'язок стає екзистенційним. Кореляція екологічних прав і обов'язків забезпечує розумний баланс інтересів усіх суб'єктів екологічних правовідносин та сприяє досягненню гармонійної взаємодії природи і суспільства, охорони довкілля та сталого природокористування.

Разом з тим, питання виконання екологічного обов'язку за своїм змістом носить загальний характер: стосується всіх, не індивідуалізоване, досить часто реалізується поза правовідносинами. Зокрема, загальні екологічні обов'язки вимагають, щоб усі члени суспільства мінімізували ризик екологічної шкоди від своєї діяльності. Тому з цих позицій, в західній науці висловлюється думка, що встановлення загальних обов'язків щодо охорони навколишнього середовища загалом можна розглядати як «некорелятивні», оскільки саме навколишнє середовище не здатне забезпечити виконання обов'язків, які перед ним стоять [1, с. 70].

Беручи до уваги сказане вище, робимо висновок про те, що екологічний обов'язок має подвійну юридичну природу. З одного боку, обов'язок щодо охорони довкілля трансформується у корелятивний, щойно ми розглядаємо його крізь призму суб'єктивного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. У такому фокусі обов'язок набуває значення юридичного мірила належної поведінки зобов'язаних осіб і легітимацію правозахисних можливостей суб'єктів права на безпечне для життя і здоров'я довкілля вимагати примусового виконання таких обов'язків. З іншого боку, цей самий обов'язок є некорелятивним. Він має абсолютний, публічно-правовий характер. Його виконання не залежить від наявності вимоги конкретної особи тут і зараз, адже кінцевим «бенефіціаром» такого обов'язку можуть виступати майбутні покоління та безпосередньо самі екосистеми, які не наділені процесуальною дієздатністю у традиційному розумінні. Тут обов'язок існує як об'єктивна презумпція сталого розвитку.

В умовах прогресуючого вичерпання природного капіталу, глобальної кліматичної полікризи та воєнних викликів, з якими безпосередньо зіткнулася Україна, питання належного виконання екологічного обов'язку є вкрай актуальним. Відтак, постає логічне запитання: яким чином ми будемо оцінювати правомірність виконання екологічних обов'язків та ефективність застосування регуляторних інструментів? Таким фундаментальним орієнтиром має стати міжнародний принцип міжгенераційної справедливості (справедливості між поколіннями), що діє як універсальний юридичний фільтр. Крізь цей фільтр будь-яка поточна господарська діяльність, нормотворча ініціатива чи управлінське рішення мають проходити обов'язкову перевірку на предмет того, чи не покладають вони надмірний екологічний тягар на майбутні покоління та чи забезпечують вони збереження базового потенціалу екосистем.

Варто зауважити, що принцип справедливості між поколіннями на сьогодні вже доволі детально розроблений та застосований у національній судовій практиці іноземних держав. Так, Федеральний конституційний суд Німеччини [2] постановив, що положення Федерального закону про зміну

клімату від 12 грудня 2019 року, які регулюють національні кліматичні цілі та річні обсяги викидів, дозволені до 2030 року, несумісні з фундаментальними правами, оскільки їм бракує достатніх механізмів для подальшого скорочення викидів. Суд встановив, що стаття 20а Основного закону не лише зобов'язує законодавчу владу захищати клімат та спрямована на досягнення кліматичної нейтральності, але «також стосується того, як екологічний тягар розподіляється між різними поколіннями». У цьому випадку вперше в історії свого існування Суд заявив, що «фундаментальні права – як міжчасові гарантії свободи – забезпечують захист від тягара скорочення викидів парникових газів, встановленого ст. 20а Основного Закону в односторонньому порядку перенесено на майбутнє» [3]. Суд вирішив, що одне покоління не може споживати значну частину вуглецевого бюджету, несучи відносно незначну частку зусиль, якщо це передбачає залишення майбутніх поколінь із необхідністю встановлювати суттєві обмеження фундаментальних прав і свобод. Цей тягар не може бути покладений непропорційно на майбутні покоління [4, с. 58-59].

Підбиваючи підсумки, варто визнати: розвиток довкіллевого права в постчорнобильський період навчив нас регулювати наслідки, а період воєнного стану ставить перед нами виклик – вижити та відновитися. Загальний характер екологічних обов'язків зумовлює застосування формального підходу до їх виконання. Відтак оцінка правомірності здійснюється на основі відповідності закону (наприклад, швидке розчищення завалів без сортування небезпечних відходів – дія формально законна сьогодні, але вона отруює ґрунтові води та є небезпечною з точки зору майбутніх поколінь). Саме тому правомірна повоєнна відбудова України неможлива без застосування принципу міжгенераційної справедливості як універсального юридичного фільтра. Тільки через інтеграцію інтересів майбутніх поколінь у кожен законодавчу норму ми зможемо трансформувати екологічні обов'язки з тягара воєнного часу на інструмент сталого розвитку. Адже справжня правомірність сьогодні – це здатність діяти так, щоб майбутнє взагалі мало право на існування.

Список використаних джерел:

1. Edwards J., Windholz E., Faulkner N., Werbeloff L. Implementing general environmental duties: Regulators' perceptions of complementary toolkits. *Environmental Policy and Governance*. 2022. № 32(1). P. 69–81. <https://doi.org/10.1002/eet.1964>.
2. Рішення Конституційного Суду Німеччини у справі Нойбауер проти Німеччини (Neubauer, et al. v. Germany) від 24 березня 2021 р.) № 1 BvR 2656/18. URL: https://www.climatecasechart.com/document/neubauer-et-al-v-germany_0a3e (дата звернення: 20.04.2026 р.).
3. Про історичне рішення Конституційного суду Німеччини у справі Нойбауер проти Німеччини (Neubauer, et al. v. Germany) від 24 березня 2021 р.) № 1 BvR 2656/18. URL: <https://epl.org.ua/announces/pro-istorychne-rishennya-konstytutsijnogo-sudu-nimechchyny-u-spravi-nojbauer-proty-nimechchyny->

4. Берназюк Я. Конституційний вимір верховенства права та принципу моральної відповідальності перед майбутніми поколіннями. *Слово національної школи суддів України*. 2024. № 2(47). С. 52-67.

ТРИБУНА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

Бредіхін Юрій Юрійович

Запорізький національний університет,
аспірант

ОЦІНОЧНІ ПОНЯТТЯ У ЗЕМЕЛЬНОМУ ПРАВІ ТА НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Проблема оціночних понять у сучасному земельному праві України на сьогодні має суттєву актуальність та більш ніж вагомий потенціал для підвищення ефективності правового регулювання земельних відносин. Не в останню чергу це зумовлено принципом «поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва», включеним до ст. 5 Земельного кодексу України [1]. Забезпечення такого поєднання пов'язане із пошуком оптимального співвідношення між жорсткістю і чіткістю правової матерії, з одного боку, та її гнучкістю та адаптивністю, з іншого. Водночас не можна випускати із фокусу уваги принцип правової визначеності (legal certainty), який, своєю чергою, є одним із базисних аспектів принципу верховенства права, закріпленого на найвищому нормативному рівні у ст. 8 Конституції України [2]. У сучасній доктрині земельного права цей принцип набуває особливого значення, оскільки він безпосередньо корелює із забезпеченням охорони землі як основного національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України) та захистом прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13) [2].

У контексті подолання наслідків Чорнобильської катастрофи значення оціночних категорій набуває особливої ваги, оскільки правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення, безпосередньо залежить від динамічних показників екологічної безпеки, які не завжди можуть бути жорстко зафіксовані у законодавстві.

Оціночні поняття є не недоліком законодавчої техніки, а свідомим інструментом законодавця, що дозволяє зблизити правотворчість із

правозастосовною діяльністю. Вони не мають вичерпної нормативно закріпленої конкретизації, а тому потребують уточнення органом чи посадовою особою, які застосовують відповідну правову норму. Це виступає своєрідним важелем, за допомогою якого через реалізацію суддями чи іншими компетентними правозастосовчими суб'єктами права на розсуд досягається стабільність, упорядкованість та баланс у суспільних відносинах.

У земельному праві така потреба є особливо гострою через мінливість природних характеристик землі та складність екологічних зв'язків. Отже, оціночні поняття виконують роль своєрідного адаптивного механізму, що дозволяє правовій нормі залишатися актуальною протягом тривалого часу, попри зміни в економічному чи екологічному стані суспільства, дозволяючи врахувати специфіку кожної земельної ділянки як унікального об'єкта.

Чорнобильська катастрофа зумовила необхідність у виокремленні та нормативному закріпленні специфічного правового режиму земель, які від неї постраждали. Базисом цього правового інституту слугує Закон України від 27 лютого 1991 р. № 791а-ХІІ «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (надалі – Закон) [3]. Аналіз Закону дає підстави для висновку про активне застосування у його тексті низки понять, які підставно віднести до оціночних.

Передусім, йдеться про визначення радіаційно небезпечних земель, до яких, серед інших, віднесені землі, що «**недоцільно** [виділено нами – Ю.Б.] використовувати за екологічними умовами» (ст. 3 Закону) [3]. Іншими словами, Закон пов'язує можливість повернення земельних ділянок до господарського чи іншого використання з огляду на доцільність, що по суті є суб'єктивною оцінкою балансу між витратами на дезактивацію чи інші заходи щодо поновлення стану земель та потенційним прибутком або іншим зиском від їх використання. К.О. Мандрікова, досліджуючи розумність у системі принципів застосування норм права, розглядає цей концепт у кореляцією із такими принципами, як обґрунтованість, добросовісність, пропорційність і, знову ж таки, доцільність [4].

Я.О. Берназюк, аналізуючи з позицій судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду принцип доцільності в адміністративному судочинстві, зазначає, що «Суд не має права обмежуватися лише формальною законністю акта. Справжній контроль вимагає перевірки доцільності шляхом оцінки надійності фактичної бази» [5]. Ця теза влітається у досить давній дискурс щодо співвідношення доцільності і законності, які, йдеться у першій в історії незалежної України Юридичній енциклопедії, «не повинні протиставлятися одне одному. Разом з тим принцип їх єдності не можна сприймати суто формально. Будь-яка норма права у час свого прийняття ... повинна акумулювати в собі найвищу міру своєї доцільності» [6, с. 300].

Продовжуючи аналіз категоріального апарату Закону, звернемо увагу на неведене у ст. 4 визначення радіоактивно забруднених земель, у конструкції якого вжито словосполучення «забезпечення **нормальної** [виділено нами – Ю.Б.] господарської діяльності» [3]. Лексеми «нормальний» чи «нормальність» досить вживані у вітчизняному законодавстві. Зокрема, у Цивільному кодексі

України йдеться про «нормальну реалізацію майнових прав інтелектуальної власності» (ст. 424), «нормальний знос/зношення» (ст. 597⁵, 779, 785, 809¹), «нормально необхідний час» (ст. 644), «нормальне використання транспортного засобу» (ст. 798) [7]. У Кодексі законів про працю України передбачені «нормальні життєві умови людей» (ст. 33, 71), «нормальна робота підприємства» (ст. 71), «нормальні умови праці» (ст. 88) та ін. [8]. У Земельному кодексі України аналогічні концепти, хоч і рідше, але також зустрічаються («нормальний підпірний рівень у межах штучно створених водних шляхів» (ст. 64), «нормальні умови експлуатації об'єктів» (ст. 112), «нормальне функціонування на ... ділянці і прилеглих територіях усіх об'єктів» (ст. 151)) [1].

Таке активне вживання терміну «нормальний» (чи похідних від нього) поєднується із досить ґрунтовним науковим супроводом з боку представників різних галузей правничої науки. У якості прикладу наведемо докторську дисертацію І.Р. Калаура на тему «Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України», у якій автор наголошує, що «наріжним є питання змісту поняття «нормального зносу», адже в положеннях ЦК України та інших законодавчих актів, що регулюють відносини найму (оренди), його сутність не визначена. Юридична доктрина до сьогодні також не розробила чіткого визначення цього поняття і зазвичай моделює його зміст за допомогою оціночних категорій» [9, с. 290]. У розвиток цієї тези обстоюється ідея, що «за відсутності безпосереднього законодавчого та доктринального визначення змісту вказаної категорії її сутність доцільно виводити зі змісту суміжних понять» [9, с. 291]. Так чи інакше, ключовим вбачається аспект визначення критеріїв «нормальності», їх об'єктивізації в нормативно-правових актах чи, як варіант, у правових позиціях Верховного Суду.

Проаналізовані у цій науковій розвідці оціночні поняття у тексті «чорнобильського» Закону – це лише окремі нариси до глибокої і багатоаспектної проблематики, оскільки вказаний нормативний документ є доволі цікавим прикладом поєднання жорстких нормативних приписів із «м'якими» оціночними категоріями. Ефективність такого регулювання безпосередньо залежить від здатності та компетентності суб'єкта правозастосування знайти баланс між дискрецією та принципом правової визначеності, щоб не лише охороняти землю консервативними методами, але й відновлювати її економічний потенціал там, де це стало безпечним.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 20.04.2026).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27

лютого 1991 р. № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Мандрікова К. О. Розумність у системі принципів застосування норм права. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_7. (дата звернення: 20.04.2026).

5. Берназюк Я. О. Принцип доцільності в адміністративному судочинстві баланс між розсудом суду та дискрецією адміністративного органу : презентація для Національної школи суддів України, 17 жовтня 2025 р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/150_Discretion_Principle_Court_Agency_Balance_bernaziuk..pdf (дата звернення: 20.04.2026).

6. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д–Й. 744 с.

7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.04.2026).

9. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 452 с.

Ващишин Ярослав Миколайович
Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського,
аспірант кафедри туризму, факультет туризму

ТУРИЗМ В ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ ЗОНІ ВІДЧУЖЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ

Чорнобильська зона відчуження оточує місце найбільшої в історії людства ядерної катастрофи, яка сталася 26 квітня 1986 внаслідок вибуху на Чорнобильській атомній електростанції. Протягом десятиліть ця територія асоціювалася виключно з радіаційно ураженою та забороненою для відвідування зоною. Однак з часом Чорнобиль перетворився на унікальний туристичний об'єкт, який до пандемії covid-19 та повномасштабного вторгнення росії на територію України щороку приваблював тисячі відвідувачів з усього світу.

Кількість відвідувачів Чорнобильської зони відчуження за період з 2015 до 2019 року збільшувалася надзвичайно швидкими темпами. Якщо порівняти з 2015 до 2019 року, то потік відвідувачів збільшився з 8 до 124 тис. Це стало новим, абсолютним туристичним рекордом Зони. За даними Державного

агентства з управління зоною відчуження, майже 80% відвідувачів приїхали з-за кордону. Серед іноземних держав рекордсменами стали Великобританія, Польща, Німеччина, США та Чехія [1].

Феномен чорнобильського туризму досліджувала Магдалена Банашкевич, яка зазначає, що «незважаючи на популярні уявлення, Чорнобиль не є покинутим чи мертвим простором. Символічний матеріальний вимір цієї спадщини зазнає постійної трансформації. Мінливість особливо помітна в Прип'яті, постапокаліптичний ландшафт якої трансформується під впливом природних (розвиток флори, руйнування будівель) та людських (втручання туристів, переважно нелегальних дослідників або сталкерів) чинників. Як «зразкова» руїна, Прип'ять приваблювала дослідників у той час, коли вхід до Чорнобильської зони був ще заборонений. Дослідники прагнули не лише потрапити на покинуте місце та ретельно його дослідити, але й сфотографувати його та показати красу, що приховується всередині» [2, с. 46].

Туризм на території Чорнобильської зони певною мірою задовольняв рекреаційні, пізнавальні та професійні цілі відвідувачів. Особливо популярним видом професійного туризму в Чорнобильській зоні був фото-туризм. На сайті CNN Travel у статті «Чорнобиль, місце ядерної катастрофи, нині туристична зона» 2016 року [3] наголошується, що Чорнобиль був настільки привабливий для фотографів, що в 2012 році була запущена спеціальна лінія турів (chernobylphoto.com), щоб задовольнити цей попит. «Незаймані краєвиди, дика природа, контраст минулого і теперішнього роблять Чорнобиль справді цікавим для фотографів. Люди вважають захоплюючим збереження комуністичних артефактів і атмосфери, а також сумну історію, що стоїть за цим», – каже Домінік Орфанус, колишній екскурсовод по Чорнобильській зоні, а у 2016 році генеральний директор компанії CHERNOBYLwel.come, яка з 2008 року організовувала екскурсії до Чорнобиля [3]. Прип'ятський парк атракціонів був найбільше фотографованим і найпопулярнішим туристичним об'єктом. Офіційне відкриття парку атракціонів було заплановане на 1 травня 1986 року, але за кілька днів до цього місто евакуювали через аварію на ЧАЕС.

Указом Президента України №512/2019. «Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» було передбачено створення умов для використання туристичного потенціалу, популяризації та утвердження бренд-меседжу «Безпечний Чорнобиль» з метою стимулювання відродження територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, підтримки природоохоронної діяльності на цих територіях.

Початок 2020 року показав нові тенденції до зростання і встановлення нового рекорду у поточному році, але починаючи з березня місяця ситуація змінилася. ДАЗВ зазначає, що у 2020 році відбулося значне падіння до 36450 відвідувачів через пандемію COVID-19. На зменшення потоку відвідувачів у 2020 році вплинули такі фактори: з 18 березня по червень 2020 року в'їзд у зону відчуження було обмежено у зв'язку з пандемією Covid-19 та введенням карантину. З початком червня 2020 року відвідування Чорнобильської зони відновлено, але з певними санітарними обмеженнями. Поступово ці обмеження

оптимізували відповідно до вимог Кабінету Міністрів України. Наприкінці серпня 2020 року Україна закрила кордони для в'їзду іноземців, щоб захиститися від повторного спалаху епідемії коронавірусу. У вересні 2020 року Зона відчуження приймала в основному наших співгромадян. У жовтні того ж року заборону на в'їзд в країну було скасовано. У 2021 році пандемічні обмеження були суттєво пом'якшені і кількість туристів почала знову зростати. Загалом у 2021 році Чорнобильську зону відвідало 73086 осіб, що вдвічі більше, ніж у 2020-му [4].

Проте, уже 24 лютого 2022 року в Чорнобильську зону зайшли перші колони російських військ та окупували її разом із частиною персоналу Чорнобильської АЕС. Майже місяць російські військові перебували на найбільш радіаційно забрудненій території Чорнобильської зони відчуження – у Рудому лісі. Особливо небезпечним залишається замінування території Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Зрозуміло, що війна, кордон із Білорусією і висока замінованість території призупинила масовий туризм у Чорнобильській зоні. Проте навіть сьогодні, незважаючи на ризики та посилену охорону, нелегальні відвідування Чорнобильської зони продовжуються, хоча і в значно меншому масштабі.

Організаційно-правові засади туристичної діяльності в межах Чорнобильської зони формувалися, інтегруючись у правовий режим створеного у 2016 році Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника, однак пандемія та війна зупинила реалізацію цих заходів. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник – це унікальний об'єкт ПЗФ, бо є єдиною природоохоронною територією у світі, що розташована в радіаційно забрудненому районі.

Задля поступового відродження туризму і налагодження туристичних маршрутів з дотриманням вимог радіаційної безпеки у межах Чорнобильської зони потрібне чітке розуміння і неухильне дотримання юридичних приписів, які прийняті уповноваженими державними органами. Важливо забезпечити створення умов для організованого та ефективного туристичного відвідування Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника та інших видів рекреаційної діяльності у природних умовах з додержанням режиму охорони природних комплексів та об'єктів, а також режиму радіаційної безпеки. До природоохоронних та радіаційних причин обмеження відвідування Чорнобильської зони сьогодні додався комплекс інших чинників, зумовлених повномасштабним вторгненням росії на територію України.

Від початку повномасштабної війни Чорнобильська зона досі закрита для звичайних відвідувачів та туристів. Доступ мають тільки державні та військові делегації. Російські військові завдали значних збитків заповіднику, вирубуючи дерева для фортифікаційних споруд та копаючи окопи, що через високий рівень радіаційного забруднення поверхневого шару землі спричинило підвищення радіаційного фону на цій території. Крім того, відомі факти ушкодження інфраструктури ЧАЕС, руйнування та викрадення вартісного обладнання, яким здійснювався радіаційний і екологічний моніторинг, та інші наукові

дослідження у Чорнобильському радіаційно-екологічному біосферному заповіднику.

Після завершення війни ця територія знову зможе стати місцем туристичного відвідування, однак з дотриманням усіх радіаційних обмежень і винятково у межах маркованих стежок. Зростаюча динаміка туристичних потоків у період 2010-2021 років та високі показники фінансових надходжень для України внаслідок відвідування Чорнобильської зони іноземцями на рівні 22,6 мільйона євро у 2019 році свідчать про обґрунтовані перспективи відродження Чорнобильського туризму у повоєнний період через унікальну привабливість туристичних об'єктів, які майже у незміненому вигляді збереглися на місці найбільшої техногенної катастрофи на планеті.

Вважаємо, що вже зараз варто подбати про впровадження інноваційних підходів для залучення туристів до Чорнобильської зони відчуження. Серед таких сучасних інструментів можуть використовуватися віртуальні тури по місцях, де зберігається підвищений рівень радіаційного забруднення, зокрема, безпосередньо біля четвертого реактора ЧАЕС, де і відбувся вибух у 1986 році.

Важливою є розробка державної стратегії сталого туризму в Чорнобильській зоні відчуження. Необхідно прийняти окрему національну стратегію розвитку науково-освітнього, екологічного та меморіального туризму у межах Чорнобильського заповідника. При цьому визначити чіткі пріоритети: збереження біорізноманіття, контроль радіаційної безпеки, пам'ять про Чорнобильську трагедію і про російську окупацію, розвиток наукового туризму.

Після розмінування території Чорнобильської зони відчуження необхідно буде розвивати і покращувати транспортну інфраструктуру, забезпечити дотримання вимог безпеки та контрольованого доступу туристів. Потрібно посилити радіаційний моніторинг маршрутів, створити цифрову карту радіаційних рівнів для туристичних агентств і екскурсіводів, а також удосконалити систему їхньої електронної акредитації та сертифікації.

Список використаних джерел:

1. Івченко Л.О., Романова К. М. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7619>
2. Banaszkiwicz M. Tourism and Heritage in the Chornobyl Exclusion Zone. *Heritage, Tourism, and Community*. 2022. 229 p. DOI:10.4324/9781003189596
3. Anita Isalska. Chernobyl, site of nuclear disaster, now a tourist zone. CNN Travel: 26/04/2016. URL: <https://edition.cnn.com/travel/article/chernobyl-tourism/index.html>
4. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. Chornobyl Radiation and Ecological Biosphere Reserve. URL: <https://zapovidnyk.org.ua/index.php?fn=istor>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ПОСТРАЖДАЛИХ ПІСЛЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Чорнобильська катастрофа 1986 року стала однією з найбільших техногенних трагедій ХХ століття та спричинила довготривалі екологічні, соціальні й економічні наслідки для України. Значна частина територій зазнала радіоактивного забруднення, що негативно вплинуло на умови життя населення, рівень економічного розвитку регіонів та демографічну ситуацію. Незважаючи на те, що з моменту аварії минуло кілька десятиліть, проблема відновлення постраждалих територій залишається актуальною й сьогодні. Особливу небезпеку становить тривалий характер дії радіоактивних елементів. Зокрема, йод-131 має короткий період напіврозпаду, однак швидко потрапляє в організм людини через повітря та продукти харчування і накопичується у щитоподібній залозі. Натомість цезій-137 має значно довший період напіврозпаду (до 30 років), тому саме він визначає основну частину радіаційного навантаження на населення у довгостроковій перспективі.

Державна політика у цій сфері ґрунтується на нормативно-правових актах, які регулюють питання правового режиму забруднених територій внаслідок Чорнобильської катастрофи [1].

Однією з ключових проблем державної політики щодо відновлення постраждалих територій є недосконалість механізмів управління та координації між органами влади. Функції щодо подолання наслідків катастрофи розподілені між різними міністерствами, відомствами та місцевими органами влади, що нерідко призводить до дублювання повноважень або, навпаки, до прогалин у виконанні певних завдань. У результаті державні програми можуть реалізовуватись несистемно та без належного контролю ефективності. У сфері екологічного контролю ключову роль відіграє Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства, а також підпорядкована йому Державна екологічна інспекція України, яка здійснює державний контроль за дотриманням екологічного законодавства. Питання радіаційної безпеки та поводження з радіоактивними матеріалами також частково перебувають у віданні Державного агентства України з управління зоною відчуження, яке забезпечує реалізацію державної політики у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Через це виникає паралельне проведення перевірок або, навпаки, ситуації, коли кожен орган перекладає відповідальність на інший. У контексті саме відновлення постраждалих територій така інституційна розпорошеність повноважень набуває особливої проблемності, оскільки відновлювальні заходи охоплюють одночасно інфраструктурні, екологічні, безпекові та соціально-економічні аспекти.

Важливим чинником, який ускладнює реалізацію державної політики, є недостатнє фінансування. Бюджетні видатки, передбачені на соціальні виплати, медичні програми та заходи з розвитку територій, часто не відповідають реальним потребам. Крім того, у кризові періоди держава вимушена скорочувати фінансування соціальних програм, що призводить до погіршення соціального забезпечення постраждалих категорій громадян. Відсутність стабільного фінансування також знижує можливості відновлення інфраструктури та стимулювання економічної активності у цих регіонах [2].

Проблемою у контексті відновлення постраждалих територій залишається стан довкілля та порушених екосистем. Наслідки катастроф проявляються у деградації ґрунтів, забрудненні водних ресурсів, втраті біорізноманіття та порушенні природних балансів, що безпосередньо впливає на можливість безпечного та сталого повернення населення і господарської діяльності на такі території.

У Концепції комплексного відновлення і розвитку територій зони відчуження і зони безумовного відселення на 2021–2070 роки, розробленої експертами Професійної асоціації екологів України, прямо зазначається, що зона відчуження залишається великим відкритим джерелом іонізуючого випромінювання з нерівномірним розподілом радіонуклідів та наявністю значної кількості радіаційно небезпечних об'єктів, включаючи сховища радіоактивних відходів і понад 800 пунктів їх локалізації. Документ фіксує, що близько 91 % території залишається забрудненою цезієм-137 понад встановлені порогові значення, а зростання біодоступності стронцію-90 підсилює довгострокові ризики. Окремо підкреслюється деградація лісових екосистем: понад половини території зазнала пошкоджень або знищення лісів, накопичено близько 25 млн м³ радіоактивно забрудненої деревини, а понад 1800 пожеж спричинили вторинне радіоактивне забруднення через поширення попелу. Водночас відсутні ефективні механізми поводження з такими відходами, а також сучасна система оцінки радіаційного стану територій, що ускладнює планування відновлювальних заходів і підвищує ризик подальшої деградації екосистем [3].

У контексті сучасної державної політики особливого значення набуває питання удосконалення механізмів реалізації програм відновлення. Перш за все, необхідним є посилення координації між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Важливо забезпечити чітке визначення компетенцій, відповідальності та контроль за виконанням державних програм. Також актуальним є впровадження системи моніторингу та оцінки ефективності заходів, що дозволить виявляти проблеми реалізації програм на ранніх етапах.

Так, у Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного відселення на 2024–2032 роки передбачено здійснення постійного моніторингу реалізації державної політики, зокрема шляхом підготовки щорічних звітів, оцінки досягнення стратегічних цілей та виконання операційних планів на відповідних етапах. Координація діяльності центральних органів виконавчої влади та оцінка результатів реалізації Стратегії покладаються на Міністерство

економіки, довкілля та сільського господарства, що свідчить про необхідність інституційного забезпечення системного контролю та узгодженості дій у сфері відновлення територій [4].

Перспективним напрямом державної політики є стимулювання економічного розвитку постраждалих територій шляхом створення сприятливих умов для інвестицій. Це може включати податкові пільги для підприємств, які працюють у відповідних регіонах, розвиток інфраструктури, підтримку малого і середнього бізнесу, а також створення нових робочих місць. Важливо, щоб державна політика не обмежувалась лише соціальними виплатами, а була спрямована на довгостроковий розвиток і самодостатність територій [5].

Елементом державної політики у сфері відновлення постраждалих територій є створення природоохоронних об'єктів, спрямованих на екологічну реабілітацію та стабілізацію порушених екосистем. Зокрема, відповідно до Указу Президента України від 26.04.2016 р. № 174 було утворено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник на території зони відчуження, що зазнала радіоактивного забруднення. Основною метою його створення визначено збереження у природному стані типових природних комплексів Полісся, підтримання та посилення бар'єрної функції території щодо недопущення поширення радіонуклідів, стабілізацію гідрологічного режиму, а також реабілітацію забруднених земель. Крім того, функціонування заповідника спрямоване на формування наукової бази для дослідження процесів відновлення екосистем у радіаційно уражених умовах, що має важливе значення для забезпечення довгострокового та екологічно безпечного відновлення територій [6].

Отже, відновлення територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, залишається важливим напрямом діяльності держави. Основними проблемами є недостатнє фінансування, слабка координація органів влади, низький рівень соціально-економічного розвитку та складні медико-соціальні наслідки для населення. Подолання цих проблем можливе шляхом удосконалення механізмів управління, забезпечення прозорого фінансування, стимулювання економічного розвитку та активізації міжнародної співпраці. Ефективна реалізація державної політики у цій сфері є необхідною умовою для забезпечення стабільного розвитку постраждалих територій та покращення якості життя їх населення.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим території що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12#Text> (дата звернення 16.04.2026).
2. Горбата, Л. (2023) Нормативно-правове регулювання процесу відновлення територіальних громад в Україні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, 37. <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/37-2023/13.pdf>

3. Концепція комплексного відновлення і розвитку територій зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи на 2021-2070 роки. *Журнал ECOBUSINESS. Екологія підприємства* | *ecolog-ua.com*. URL: <https://ecolog-ua.com/news/konceptsiya-kompleksnogo-vidnovlennya-i-rozvytku-terytoriy-zony-vidchuzhennya-i-zony-bezumovnogo> (дата звернення: 13.04.2026).

4. Про схвалення Стратегії розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2024-p> (дата звернення: 13.04.2026).

5. Balonov M. I. The Chernobyl Accident as a Source of New Radiological Knowledge: Implications for Recovery Policy // *Journal of Radiological Protection*. – 2007.

6. Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника. *Указ президента України від 26.04.2016 р. № 174*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174/2016> (дата звернення: 13.04.2026).

Ковтун Дмитро Сергійович
*аспірант відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України
аспірант відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛІСІВ, ЗНИЩЕНИХ АБО ПОШКОДЖЕНИХ ВНАСЛІДОК ОКУПАЦІЇ ВІЙСЬКАМИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ

З початком збройної агресії росії проти України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, Україна зіткнулась з безпрецедентними викликами у сфері охорони лісів, оскільки українські ліси зазнали масштабної і системної шкоди. За офіційними даними, пошкоджено близько 3 млн га лісів, що становить майже третину всіх лісових площ країни, з них 690 тис. га потребують розмінування, що може тривати десятиліттями. 500 тис. га лісів опинилася під окупацією або в зоні бойових дій [1].

24 лютого по 31 березня 2022 року тривала окупація Чорнобильської зони. У зв'язку з цим значної шкоди було заподіяно лісовому фонду в межах території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. На основі аналізу даних супутникової зйомки за цей період виникло 30 осередків пожеж площею понад 8700 га. Із них 5000 га перелогів та майже 2500 га лісів, а також болота, згарища минулих років і покинуті населені пункти [2].

Внаслідок бойових дій та підпалів лісів і перелогів зони відчуження відбулося підвищення рівня радіоактивного забруднення повітря. Основними причинами поширення пожеж були: постійні обстріли та бомбардування з боку окупантів; погодні умови (підвищення температури повітря, відсутність опадів та наявність сухостою); відсутність повноцінної роботи системи охорони ландшафтів від пожеж у зоні відчуження та недопущення рятувальників до гасіння. Незважаючи на те, що окупація Чорнобильської зони закінчилася, велика кількість лісів знищені внаслідок розміщення бойової техніки, обстрілів та вибухів. Значна частина територій замінована та існує постійна небезпека для диких тварин, які гинуть та калічаються внаслідок детонації. Багато техніки, призначеної для гасіння місцевих пожеж було знищено та розкрадено [2].

Водночас у чинному законодавстві України відсутні окремі правові категорії: «ліс, пошкоджений бойовими діями» та «ліс, знищений бойовими діями». Це ускладнює не лише облік та оцінку завданої шкоди, а й унеможливорює повноцінну компенсацію збитків та включення вартості втрачених екосистемних послуг до репараційних позовів проти держави-агресорки.

Таким чином, питання правового статусу лісів, пошкоджених або знищених війною, є не лише проблемою природоохоронного характеру. Воно зачіпає фундаментальні аспекти екологічної політики, сталого розвитку, кліматичних зобов'язань, міжнародного співробітництва та національної безпеки. Саме тому дослідження цього питання має особливу актуальність, а розробка комплексного правового підходу та практичних рішень є стратегічним завданням для держави [3, с. 250].

Отже, існує нагальна необхідність у розробці та закріпленні у **законодавстві України категорій – «ліси, пошкоджені бойовими діями»** та «ліси, знищені бойовими діями», з урахуванням екосистемного підходу. Таке закріплення передбачає: визначення відповідного поняття; порядок обліку лісів, пошкоджених бойовими діями; особливості користування (зокрема, обмеження доступу); встановлення режиму розмінування та інші заходи щодо відновлення пошкоджених лісів.

З метою оптимізації правового захисту та відновлення пошкоджених або знищених лісів загалом та лісів, пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій зокрема, пропонуємо законодавчо закріпити поняття таких лісів, а саме:

Пошкоджений ліс – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок заподіяння йому такої шкоди, що значно погіршує його якість, зменшує цінність та призводить до часткової втрати/обмеження надання ним екосистемних послуг.

Ліс, пошкоджений внаслідок бойових дій – це ліс, що зазнав негативного впливу внаслідок бойових дій, тобто на такій лісовій ділянці внаслідок застосування вибухової зброї, пересування військової техніки, пожеж, мінування або інших бойових дій відбулося часткове або повне знищення деревної, чагарникової чи ґрунтової рослинності, деградація ґрунтів, забруднення токсичними речовинами, а також порушення екологічної

рівноваги, що призвело до часткової втрати/обмеження надання лісом екосистемних послуг.

Знищений ліс – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги.

Ліс, знищений внаслідок бойових дій – це ліс, що повністю припинив своє існування як екосистема, загинув, припинив своє існування за цільовим призначенням, припинив надавати екосистемні послуги внаслідок бойових дій.

Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні надати особливу категорію лісам, забрудненим боєприпасами, та встановити на їхніх територіях зони відчуження.

Для України імплементація зазначених вище категорій лісів дала б правову основу для: проведення оцінки екосистемних збитків; пріоритетного розмінування територій з найвищою екологічною цінністю (праліси, природоохоронні території); підготовки обґрунтованих репараційних позовів проти держави-агресорки [3, с. 251-252].

Список використаних джерел

1. Екологічна шкода від військової агресії Росії складає 3 трильйони. URL:

https://biz.censor.net/news/3403800/ekologichna_shkoda_vid_viyiskovoyi_agresiyi_rosiyi_skladaye_3_trylyiony_minpryrody.

2. Скиба Т.К. Екологічна небезпека лісових пожеж на територіях, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи. URL:

<https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/13880/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%83%20%D0%9B%D1%96%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B6%D1%96%20%D0%B2%20%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8.pdf>

3. Ковтун Д.С. До питання правового статусу лісів України, пошкоджених бойовими діями. *Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.)* / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 277 с. С. 249-253.

Лазовська Юлія Володимирівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

студентка 3 курсу денної форми здобуття освіти

першого (бакалаврського) рівня

вищої освіти спеціальності 081 «Право»

Навчально-наукового інституту права

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ШКОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Досвід подолання наслідків Чорнобильської катастрофи сформував парадигму міжнародного ядерного та екологічного права, яка базувалася на презумпції, що головним джерелом ядерної шкоди є технологічні аварії. Однак події в Україні з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну продемонстрували кризу інституційних механізмів забезпечення ядерної безпеки в умовах свідомої мілітаризації цивільних ядерних об'єктів під час війни [1].

Базовим принципом відшкодування ядерної шкоди є абсолютна відповідальність оператора установки, що підлягає обов'язковому фінансовому забезпеченню через міжнародні та національні страхові пули (ст. 33, 77 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [2], ст. IV Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду [3]).

Однак п. 3(а) ст. IV Віденської конвенції [3] та ст. 73 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [2] містять застереження: оператор звільняється від відповідальності, якщо ядерний інцидент є наслідком збройного конфлікту. Застосування цього «воєнного винятку» легально зупинило дію міжнародних механізмів страхування щодо окупованих об'єктів (зокрема, з боку Британського пулу ядерного страхування [4]). Відтоді у щорічних договорах обов'язкового страхування НАЕК «Енергоатом» страхове покриття ризиків щодо ядерних установок, які перебувають поза державним контролем, надається виключно з відкладальною умовою. Блокування інституту цивільної відповідальності перекладає фінансовий тягар ліквідації наслідків екологічної катастрофи на державу-жертву агресії. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність застосування механізму міжнародних репарацій.

Відповідно до звичаєвого міжнародного права, збитки, спричинені протиправними діями держави, підлягають повному відшкодуванню [5]. На нашу думку, деструктивний вплив на цивільні ядерні об'єкти внаслідок їх мілітаризації слід кваліфікувати як категорію екологічної шкоди, що виникла через незаконне застосування сили. Масштабне порушення імперативних норм міжнародного права позбавляє дії агресора імунітету *jure imperii* [6]. Попри консервативну позицію Міжнародного суду ООН щодо збереження юрисдикційних імунітетів у справах про порушення *jus cogens* [7], такий підхід формує підставу для цільового обмеження юрисдикційного імунітету суверенних активів порушника.

Право вето РФ у Раді Безпеки ООН унеможливлює використання класичних моделей відшкодування (як от Компенсаційної комісії щодо Іраку). Релевантною альтернативою є створення механізму на основі багатостороннього договору *ad hoc* (у розвиток Резолюції ГА ООН ES-11/5 [8]). Для розбудови такого інструменту доцільно використати модель, раніше запропоновану в міжнародно-правовій доктрині для загальних репарацій

(зокрема, О. Водяниковим [6]), та адаптувати її до специфіки ядерної шкоди. Так, інституційна архітектура має включати Трибунал для розгляду претензій та Компенсаційний фонд для їх виконання. Держави-учасниці автоматично визнаватимуть юрисдикцію Трибуналу щодо суверенних активів агресора на своїх територіях. Інтерес третіх держав в імплементації такого механізму має прагматичне підґрунтя: колективна конфіскація резервів порушника дозволяє уникнути фінансування наслідків катастрофи за рахунок платників податків країн-донорів.

Контрзаходи не можуть бути фінансовим фундаментом механізму через їх тимчасовий та зворотний характер [5, ст. ст. 49–53]. Перехід від іммобілізації активів до їх конфіскації вимагає окремого правового титулу, легітимізованого нормами багатостороннього договору [9, с. 38–40]. При цьому подолання конвенційного принципу *pacta tertiis* легітимізується тим, що збройна агресія та створення глобальних радіаційних ризиків є порушенням зобов'язань перед світовою спільнотою. Це дає право будь-якій державі застосовувати заходи примусу [5, ст. ст. 48, 54; 9, с. 24–28]. Договір *ad hoc* виступатиме координаційним інструментом для синхронної зміни кредитора державами-тримачами активів у межах їхнього національного права. Важливо, що таке переведення іммобілізованих резервів у формі боргових цінних паперів не буде дефолтом емітентів, оскільки зобов'язання з виплати основного боргу та відсотків залишаться незмінними.

Отже, досвід війни в Україні засвідчив фундаментальну прогалину в існуючій системі міжнародного ядерного права, яка виявилася неспроможною реагувати на ризики, пов'язані з мілітаризацією цивільних ядерних об'єктів. Застосування «воєнного винятку» фактично паралізувало механізми цивільної відповідальності та страхового покриття, перекинувши тягар відшкодування шкоди на державу-жертву. У цих умовах формування спеціального міжнародно-правового механізму репарацій на основі багатостороннього договору *ad hoc* постає не лише як політична, а й як юридично обґрунтована необхідність. Такий механізм має забезпечити ефективне подолання юрисдикційних бар'єрів, включаючи обмеження імунітету суверенних активів агресора, та створити інституційні інструменти для справедливого й повного відшкодування ядерної та екологічної шкоди, завданої внаслідок порушення норм *jus cogens*.

Список використаної літератури:

1. Fedchenko V. Nuclear security during armed conflict: lessons from Ukraine. Stockholm, 2023. 24 p. URL: https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-03/rpp_2303_ukraine_intl_security_0.pdf (дата звернення: 07.03.2026).
2. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-vr#Text> (дата звернення: 07.03.2026).
3. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду : Конвенція Міжнар. агентства з атом. енергії від 21.05.1963 : станом на

12 верес. 1997 р. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc500.pdf> (дата звернення: 07.03.2026).

4. Nuclear Risk Insurers leads renewal of nuclear third-party liability policy for Energoatom. *Nuclear Risk Insurers*. URL: <https://nuclear-risk.com/nuclear-risk-insurers-leads-renewal-of-nuclear-third-party-liability-policy-for-energoatom/> (дата звернення: 07.03.2026).

5. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : Статті Комісії міжнародного права ООН від 2001 р. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 08.03.2026).

6. Compensation Mechanism for Ukraine: An Option for Multilateral Action. *Opinio Juris*. 2022. URL: <https://opiniojuris.org/2022/05/13/compensation-mechanism-for-ukraine-an-option-for-multilateral-action/> (дата звернення: 08.03.2026).

7. Summary of the Judgment of International Court of Justice of 03.02.2012 in Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy: Greece intervening). P. 6–7. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/143/16899.pdf> (дата звернення: 08.03.2026).

8. United Nations General Assembly Resolution Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : Resolution of 14.11.2022 no. ES-11/5. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/5> (дата звернення: 08.03.2026).

9. Webb P. Legal options for confiscation of Russian state assets to support the reconstruction of Ukraine. Brussels : European Parliamentary Research Service, 2024. 75 p. DOI: 10.2861/453693.

Лебега Павло Валерійович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
аспірант кафедри екологічного права
Навчально-наукового інституту права*

ЕКОЛОГО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

Чорнобильська катастрофа стала не лише найбільшою техногенною аварією XX століття, а й фундаментальним викликом для правової системи, зокрема у сфері екологічного права. Її наслідки зумовили трансформацію підходів до розуміння еколого-правового статусу громадян, що охоплює систему їхніх екологічних прав, обов'язків та гарантій реалізації в умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я.

У філософсько-правовому вимірі Чорнобильська катастрофа актуалізувала питання про співвідношення людини, держави та природи. Вона продемонструвала обмеженість технократичної моделі розвитку та необхідність утвердження екологічного гуманізму як основи правового регулювання. Екологічні права людини почали розглядатися як невід'ємна складова

природних прав, що не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайних ситуацій [1].

Еколого-правовий статус громадян України визначається, насамперед, Конституцією України, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування шкоди, завданої його порушенням [2]. У контексті наслідків Чорнобильської катастрофи ці положення набувають особливого значення, оскільки значна частина населення зазнала впливу радіаційного забруднення.

Важливе значення для теоретичного осмислення еколого-правового статусу громадян мають наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників. Зокрема, питання змісту та структури екологічних прав людини, їх гарантій та механізмів реалізації досліджувалися у працях таких учених, як П. М. Рабінович, Ю. С. Шемшученко, В. І. Андрейцев, М. В. Краснова, В. В. Костицький, Г.І. Балюк та інших [1; 5–9].

Результати наукових досліджень за даним напрямом були опубліковані в окремих розділах підручників, навчальних посібників з екологічного права, тезах доповідей на конференціях та круглих столах, у статтях, монографічних та дисертаційних дослідженнях. Так, зокрема: 1) «Екологічні права та обов'язки громадян» (В.І. Андрейцев); 2) «Екологічні права та обов'язки громадян у системі об'єктів екологічного права» (Г.І. Балюк); 3) «Екологічні права, інтереси й обов'язки громадян» (Г.В. Анісімова) 4) «Судовий захист екологічних прав громадян України: довідник для суддів» (М.В. Краснова).

Особливу увагу науковці приділяють проблемам ефективності реалізації екологічних прав, що в умовах постчорнобильського суспільства набуває особливої актуальності.

Спеціальне законодавство, зокрема Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення», деталізує правовий статус громадян, які проживають або проживали на таких територіях. Воно встановлює систему пільг, компенсацій та соціальних гарантій, що є елементами реалізації їхніх екологічних прав [3].

Соціально-економічний аспект проблеми полягає у тривалих наслідках катастрофи, які проявляються у зниженні якості життя населення, деградації територій та необхідності значних бюджетних витрат на підтримку постраждалих регіонів.

Особливої уваги потребує питання доступу до екологічної інформації та участі громадян у прийнятті екологічно значущих рішень. Чорнобильська катастрофа продемонструвала негативні наслідки замовчування інформації та відсутності прозорості з боку держави [4].

Водночас наслідки Чорнобильської катастрофи спричинили не лише кризові явища, а й низку позитивних трансформацій у правовій та соціально-економічній площині. Насамперед, ідеться про формування сучасної системи екологічного законодавства України, яке значною мірою базується на пріоритеті захисту життя і здоров'я людини. Чорнобиль став імпульсом до закріплення на конституційному рівні права на безпечне довкілля та розвитку механізмів його гарантування.

Крім того, відбулося суттєве посилення ролі держави у сфері екологічного моніторингу, контролю та управління ризиками. Було створено спеціалізовані інституції, удосконалено системи радіаційного захисту та запроваджено практики довгострокового екологічного прогнозування.

Важливим позитивним результатом є також зростання рівня екологічної свідомості населення. Громадяни стали активніше реалізовувати свої екологічні права, зокрема право на доступ до інформації та участь у прийнятті рішень. Це сприяло становленню елементів екологічної демократії та розвитку громадянського суспільства.

На міжнародному рівні Україна інтегрувалася у систему глобальної екологічної безпеки, приєднавшись до ключових міжнародних договорів та стандартів. Це забезпечило імплементацію європейських підходів до захисту екологічних прав людини та підвищило ефективність національної правової системи.

Отже, Чорнобильська катастрофа стала каталізатором розвитку екологічного права в Україні та формування сучасного розуміння еколого-правового статусу громадян.

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів, 2007. 192 с. URL: https://vivpravo.at.ua/_ld/3/312_.-2007-_____-2.pdf
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80&ved=2ahUKEwibyp6srGUAXUnLhAIHRDIDz4QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw1zdlB5l4SEtvQE12YF5IIY> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/791%D0%B0-12&ved=2ahUKEwirmN-ts7GUAXXQHBAIHTx1EPAQFnoECA8QAQ&usg=AOvVaw0hSOSVPoZ5KMWRxLf_xNtY (дата звернення: 20.04.2026).
4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, 1998 р. (Орхуська Конвенція) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення 20.04.2026).
5. Шемшученко Ю.С. Екологічне право України: проблеми теорії і практики. К.: Наукова думка, 2005. 848 с.
6. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

7. Проблеми компенсації шкоди за екологічним законодавством України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.06 / Краснова Марія Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2010. - 34 с.

8. Костицький В.В. Екологічне право України: сучасний стан і перспективи розвитку. К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2010. 296 с.

9. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навч. посібник. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Чернівці: Кондратьєв А.В., 2020. 204 с.

Петруха Марія Олександрівна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
студентка факультету прокуратури*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ «ЧОРНОБИЛЬЦІВ» В УМОВАХ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ ВОЄНОГО СТАНУ

Проект Державного бюджету на 2026 рік передбачає збереження за Кабінетом Міністрів України повноважень щодо регулювання обсягів пенсійного забезпечення для окремих пільгових категорій. Зокрема, під можливе обмеження виплат потрапляють ліквідатори та постраждалі внаслідок аварії на ЧАЕС, а також військові пенсіонери, попри їхній особливий статус та заслуги перед державою [1].

Спроби обмежити пенсійне забезпечення ліквідаторам у 2026 році – у **сорокові роковини Чорнобильської трагедії** – є не лише порушенням Конституції, а й актом глибокої соціальної несправедливості. Ті, хто врятував світ від ядерної катастрофи, сьогодні змушені виборювати те, що належить їм за законом. З кожним роком героїв-ліквідаторів стає менше, і зазіхання на їхні гарантії – це вияв неповаги не лише до живих, а й до національної пам'яті про подвиг, що став частиною нашої історії.

Це не перший випадок порушення прав чорнобильців. Минулого року Конституційний Суд України розпочав розгляд справи за скаргою громадянки Денисової С.Ф. Вона оскаржувала статтю 45 Закону про Держбюджет на 2025 рік, яка фактично «перекроїла» правила виплат пенсіонерам, що проживають у зонах радіоактивного забруднення. За цим законом доплата (2361 грн) надається лише тим, хто жив або працював у зоні відчуження чи відселення безпосередньо в момент аварії (26.04.1986) або в період до 01.01.1993. А також дана норма забороняє виплату доплати за проживання в зоні відчуження чи відселення всім категоріям осіб, які не мали безперервного статусу жителя цих територій з моменту аварії: це стосується як нових мешканців, що переїхали або зареєструвалися в зазначених зонах після 26 квітня 1986 року, так і тих осіб, які після евакуації чи самостійного виїзду згодом вирішили знову повернутися на постійне проживання до цих забруднених районів [2].

Заявниця наголошує, що Закон про Державний бюджет є лише фінансовим планом і не має пріоритету над іншими законами. Відповідно, держава не має права використовувати бюджетний закон для призупинення або зміни норм спеціального законодавства, оскільки така практика суперечить правовим засадам України.

Із березня 2026 року в Україні оновлено мінімальні пенсійні виплати для ліквідаторів аварії на ЧАЕС з інвалідністю. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», для ліквідаторів аварії на ЧАЕС із встановленою інвалідністю запроваджено механізм розрахунку мінімальних пенсійних виплат (що включають усі надбавки та індексації, крім виплат за особливі заслуги), розмір яких безпосередньо залежить від показника середньої заробітної плати по країні за минулий рік і становить 100% від цього показника для осіб з інвалідністю I групи, 80% – для II групи та 60% – для III групи [3].

Так, з **01.03.2026** мінімальний розмір пенсійної виплати для осіб з числа учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС становитиме:

1. для осіб з інвалідністю I групи – 20653,55 грн.
2. для осіб з інвалідністю II групи – 16522,84 грн.
3. для осіб з інвалідністю III групи – 12392,13 грн.

Але все ж таки ідуть зміни в законодавстві, про що свідчать останні новини. 4 квітня в селі Зарічне на Рівненщині Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України провела виїзне засідання. Головними темами обговорення стали посилення соціальних гарантій для постраждалих від Чорнобильської катастрофи та актуальні питання експлуатації радіоактивно забруднених територій. На засіданні ТСК було проаналізовано поточні результати законотворчої діяльності, спрямованої на покращення пенсійного забезпечення та соціальних гарантій для ліквідаторів і потерпілих від аварії на ЧАЕС. Окрему увагу приділили механізмам верифікації проживання громадян у зонах радіоактивного забруднення та правовим аспектам забезпечення безкоштовним харчуванням школярів, які навчаються на цих територіях.

Міністр соціальної політики, сім'ї та єдності Денис Улютин повідомив про розробку проекту Закону, який змінить правила виплат за життя в зонах радіоактивного забруднення. Головна новація полягає у зміні законодавчої бази для цих доплат та розширенні кола отримувачів: на фінансову підтримку зможуть розраховувати всі ліквідатори Чорнобильської катастрофи, незалежно від стану їхнього здоров'я та наявності статусу особи з інвалідністю [4].

Ситуація навколо соціального захисту потерпілих від аварії на ЧАЕС у 2026 році характеризується гострим протистоянням між намаганнями уряду впровадити режим жорсткої економії через механізми ручного управління бюджетом та необхідністю збереження конституційних гарантій для ліквідаторів у сорокові роковини трагедії. Попри позитивну динаміку оновлення мінімальних виплат для осіб з інвалідністю нові норми бюджетного законодавства створюють суттєві ризики обмеження цих виплат та посилення вимог до верифікації місця проживання в зонах відчуження. Водночас робота

Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України та ініціативи Міністерства щодо розширення доплат на всіх ліквідаторів незалежно від наявності інвалідності свідчать про пошук компромісної законодавчої моделі, яка має на меті відновити соціальну справедливість і винести питання пільг за межі щорічних бюджетних маніпуляцій, підтвердивши статус України як правової держави, що шанує подвиг учасників ліквідації ядерної катастрофи.

Список використаних джерел:

1. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 19.11.2025 № 4100-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4100-20> (дата звернення: 06.04.2026).
2. Суд розглядав справу щодо конституційності положень Закону про Державний бюджет на 2024 рік: новина від 11.06.2024. *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/sud-rozglyadav-spravu-shchodo-konstytuciynosti-polozen-zakonu-pro-derzhavnyy-byudzheth-na>
3. Про внесення змін до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб : Закон України від 29 черв. 2021 р. № 1584-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 36. Ст. 306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1584-20#Text>
4. ТСК щодо захисту чорнобильців: Уряд підтримав ініціативу Мінсоцполітики щодо громадян, які проживають на забрудненій території : вебсайт. *Кабінет Міністрів України*. 2024. 15 берез. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tsk-shchodo-zakhystu-chornobyltsiv-uriad-pidtrymav-initsiatyvu-minsotspolityky-shchodo-hromadian-iaki-prozhyvaiut-na-zabrudnenii-terytorii>

Пивоваров Ярослав Вікторович

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
студент 1 курсу магістратури*

СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Спільна аграрна політика (САП) Європейського Союзу – це один із найбільш фундаментальних та складних стовпів європейської інтеграції, що еволюціонував від механізму забезпечення продовольчої безпеки повоєнної Європи до комплексної системи регулювання, спрямованої на сталий розвиток, кліматичну нейтральність та соціальну згуртованість.

Формування Спільної аграрної політики у 1962 році було зумовлене гострою потребою у подоланні дефіциту продовольства та необхідністю стабілізації доходів сільськогосподарських виробників у країнах, що входили до тодішньої Європейської економічної спільноти. На початковому етапі політика базувалася на трьох ключових принципах: єдності ринку, фінансовій

солідарності та перевазі спільноти, що передбачало пріоритетний доступ європейської продукції до ринків держав-членів порівняно з імпортованими товарами [1].

Першим масштабним зсувом у парадигмі САП стала реформа МакШаррі 1992 року. [2] Вона запровадила поступовий відхід від прямої підтримки ринкових цін на користь прямих виплат фермерам, що частково розірвало зв'язок між обсягами виробленої продукції та рівнем субсидування. Цей тренд було остаточно закріплено у стратегії «Порядок денний 2000», яка офіційно розділила САП на два функціональні «стовпи»: перший, спрямований на підтримку ринку та прямі доходи виробників, та другий, орієнтований на багатогранний розвиток сільських територій. Подальші зміни, зокрема реформа Фішлера 2003 року посилили акцент на відокремленні виплат від виробництва та впровадженні інструментів перехресної відповідності, що вимагало від бенефіціарів суворого дотримання екологічних стандартів та норм добробуту тварин [4].

Серед усіх змін, Реформа САП, що набула чинності 1 січня 2023 року, становить собою найбільш радикальну зміну системи управління аграрним сектором за останні десятиліття. [7] Замість уніфікованого підходу, де кожна держава-член виконувала ідентичні адміністративні процедури, ЄС запровадив «Нову модель реалізації». Ця модель переносить акцент із формальної відповідності правилам на досягнення конкретних результатів, вимірюваних спільними індикаторами. Його центральним правовим актом є Регламент (ЄС) 2021/2115, який встановлює правила підтримки стратегічних планів. Ця реформа розробила нову архітектуру САП, яка основана навколо дев'яти специфічних цілей (9 цілей у сферах економіки, екології та соціуму, що мають забезпечити інтегрований розвиток сектору. Ці цілі можна назвати орієнтирами для держав-членів при розробці їхніх стратегічних планів [8].

Такими цілями є: 1) підтримка життєздатного доходу; 2) підвищення конкурентоспроможності, впровадження інновацій та підвищення продуктивності праці; 3) покращення позиції фермера у ланцюгу доданої вартості через розвиток кооперації; 4) пом'якшення наслідків зміни клімату; 5) ефективне управління ресурсами, зокрема водою, ґрунтом та повітрям; 6) збереження біорізноманіття; 7) оновлення поколінь; 8) підтримка життєздатності сільських районів; 9) захист якості продуктів та здоров'я.

Щодо Інтеграції аграрного сектору України до САП то його основою є якраз Регламент (ЄС) 2021/2115, який визначає правила підтримки стратегічних планів держав-членів на період 2023–2027 років.

Основною проблемою інтеграції є те що цей Регламент вимагає від кожної країни розробки єдиного стратегічного плану, що охоплює обидва «стовпи» САП: прямі виплати (EAGF) та розвиток сільських територій (EAFRD). [5] Ця структура вимагає від України не лише адаптації законодавства, а й створення складних систем моніторингу та оцінки результатів. Наприклад екологічний аспект впровадження САП базується на концепції «умовності». Це означає, що отримання будь-якої підтримки залежить від дотримання фермером стандартів доброго

сільськогосподарського та екологічного стану земель (GAEC). Для України впровадження цих стандартів потребуватиме перегляду технологічних карт виробництва та значних інвестицій у навчання фермерів.

Важливо додатково зазначити що впровадження САП в Україні неможливе без врахування соціальної спрямованості аграрного права. Сучасна модель САП ставить людину та громаду в центр аграрної політики, що означає, що підтримка сільського господарства має сприяти не лише економічному зростанню, а й соціальній стабільності сільських територій, гендерній рівності та доступу молоді до ресурсів. Зокрема, Лариса Старікова наголошує на необхідності посилення соціального виміру українського законодавства, що корелює з цілями САП щодо створення робочих місць та соціальної інклюзії [3]. В умовах війни цей аспект набуває особливого значення, оскільки фермерські господарства часто є основою виживання громад.

Для того, щоб імплементувати пункти САП в українське законодавство, було розроблено Національну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року. Стратегія визначає яких цілей необхідно досягнути, серед яких інституційне зміцнення та прискорення узгодження правових актів зі стандартами ЄС у сферах санітарного та фітосанітарного контролю, модернізації агропродовольчого сектору, розвитку сільськогосподарського сектору. Особлива увага в Стратегії приділяється саме модернізації агропродовольчого сектору через розвиток переробки, інновацій та цифровізації.

Найбільш значним досягненням України на шляху до впровадження САП є створення та успішне функціонування Державного аграрного реєстру (ДАР). Значущість ДАР для впровадження САП полягає в тому, що він забезпечує прозорість та адресність допомоги, автоматично синхронізує дані з іншими державними реєстрами, зменшуючи бюрократичне навантаження та ризики шахрайства, а також запобігає корупційним ризикам. Згідно з «Українським планом» у рамках програми Ukraine Facility, до першого кварталу 2026 року через ДАР має розподілятися понад 80% усієї державної підтримки. Це є критичною передумовою для акредитації майбутнього Платіжного агентства – органу, який буде безпосередньо взаємодіяти з європейськими фондами EAGF (European Agricultural Guarantee Fund) та EAFRD (European Agricultural Fund for Rural Development) після вступу [6].

Список використаних джерел:

1. Кравченко Н.Б. Сучасний стан та перспективи Спільної аграрної політики Європейського Союзу. НУБІП. 2024. 121с.
2. Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України. 2005. 19с. <https://surl.li/uzxbcu> (дата звернення: 26.03.2026).
3. Старікова Л. Агрополітичний звіт. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). 2023. 37с.
4. Варшавська Н.Г Спільна аграрна політика ЄС: Генезис, основні

цільові орієнтири для України. [Електронний ресурс]
<https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/4813/4844>

5. European Parliament. Rural development and the CAP. 2025. URL:
<https://surl.li/cywufz>

6. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2025.
[Електронний ресурс]: <https://surl.li/wesoaj>

7. European Commission. The common agricultural policy at a glance.
2022. URL: <https://surl.li/togrhq>

8. Monika Zabrzeńska-Chaterera. Common Agricultural Policy 2023-
2027 – mid-term evaluation 2026. URL: <https://surl.lt/zswehg>

Подколзіна Софія Сергіївна

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
студентка факультету прокуратури*

КОЛІЗІЇ ТА ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК КАТАСТРОФИ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС

Чорнобильська катастрофа стала однією з наймасштабніших техногенних катастроф в історії людства, наслідки якої мають тривалий екологічний, економічний і, передусім, соціально-правовий характер. Одним із ключових обов'язків держави у постчорнобильський період стало забезпечення належного рівня соціального захисту осіб, які зазнали шкоди внаслідок цієї трагедії. Відповідно, було сформовано розгалужену систему законодавчих актів, спрямованих на гарантування пільг, компенсацій та інших видів соціальної підтримки постраждалих громадян.

Водночас сучасний стан правового регулювання у цій сфері характеризується наявністю численних колізій та прогалин, що істотно ускладнюють реалізацію гарантованих прав. Нерідко нормативно-правові акти суперечать один одному, містять нечіткі або застарілі положення, а також не враховують актуальні соціально-економічні умови. Це призводить до звуження обсягу соціальних гарантій, неоднакового застосування норм на практиці та зростання кількості судових спорів.

Відповідно до Конституції України, зокрема статті 16, на державу покладено обов'язок подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та забезпечення захисту громадян, які постраждали внаслідок неї. Аналогічні положення закріплено у ст. 1 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». З урахуванням зазначених конституційних та законодавчих гарантій, обґрунтованою є позиція щодо необхідності встановлення мораторію на внесення змін до переліку населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення. Такий підхід спрямований на недопущення необґрунтованого звуження обсягу прав осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи, а також на збереження належного рівня їх соціального захисту. Вказана позиція знайшла відображення у Пропозиції до проєкту Постанови Верховної Ради України № 9472 від 10.07.2023 р. [1].

Про системний характер порушень соціальних прав зазначеної категорії громадян свідчить значна кількість адміністративних справ, а також правові позиції Конституційного Суду України. Зокрема, громадяни України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, потребують додаткових гарантій соціального захисту (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021); обмеження чи скасування окремих пільг, компенсацій та їх гарантій, без відповідної рівноцінної їх заміни чи компенсації є недопустимим (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018); держава зобов'язана обґрунтовувати зміну законодавчого регулювання, зокрема, у питаннях обсягу пільг, компенсацій та гарантій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (рішення від 17 липня 2018 року № 6-р/2018, від 7 квітня 2021 року № 1-р(П)/2021). Отже, конституційно-правовий статус постраждалих осіб зумовлений специфічним характером наслідків Чорнобильської катастрофи, що вимагає неухильного виконання державою обов'язків щодо відшкодування завданої шкоди – фізичної, моральної та матеріальної. Водночас, навіть за умов можливості зміни законодавства, держава не повинна допускати звуження змісту та обсягу існуючих прав, а досягнутий рівень соціального захисту має бути збережений [2, с. 201].

Актуальною є проблема медичного забезпечення та оздоровлення. Незважаючи на формальну наявність державного фінансування, на практиці воно є недостатнім. Особи, які брали участь у ліквідації наслідків аварії, потребують системного та дороговартісного лікування, однак їхній фінансовий стан не дозволяє повною мірою скористатися навіть передбаченими пільгами. Додаткові труднощі виникають у зв'язку з реформуванням системи охорони здоров'я, зокрема зміною статусу спеціалізованих медичних закладів та відсутністю окремих програм чи договорів, спрямованих саме на обслуговування чорнобильців.

Окремої уваги заслуговує проблема соціальних гарантій у сфері поховання. В умовах високого рівня смертності серед постраждалих осіб законодавство не передбачає для ліквідаторів права на безоплатне поховання, що ставить їх у нерівне становище порівняно з іншими категоріями громадян, які мають особливі заслуги перед державою.

Аналіз нормативно-правової бази свідчить, що профільне законодавство, зокрема Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», виконується не в повному обсязі. Основними причинами цього є обмеженість бюджетних ресурсів, недосконалість правового регулювання та відсутність належного механізму реалізації встановлених гарантій. Водночас законодавчі ініціативи, спрямовані на покращення становища постраждалих, нерідко містять суперечливі положення або потребують доопрацювання, що ускладнює їх практичне застосування та суперечить принципу правової визначеності.

Показовим прикладом звуження змісту та обсягу прав постраждалих осіб є скасування у 2014 році низки соціальних виплат і доплат шляхом внесення змін до законодавства. Зокрема, було виключено норми, які передбачали доплати громадянам, що проживають або працюють на територіях радіоактивного забруднення. Однак Конституційний Суд України у своєму Рішенні Великої палати від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення підпунктів 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України», якими було скасовано відповідні соціальні гарантії. Цим рішенням Суд фактично підтвердив недопустимість звуження державою змісту та обсягу існуючих прав і гарантій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Водночас, незважаючи на відновлення конституційних гарантій, їх практична реалізація й надалі значною мірою забезпечується через судовий захист, що свідчить про наявність системних проблем у механізмі виконання рішень Конституційного Суду України.

Отже, сучасний стан соціально-правового захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, потребує системного вдосконалення. Пріоритетними напрямками мають стати усунення колізій і прогалин у законодавстві, забезпечення стабільності правового регулювання, підвищення рівня соціальних стандартів, а також створення ефективного механізму реалізації та захисту прав без необхідності звернення до суду. Водночас держава повинна гарантувати недопустимість звуження вже досягнутого рівня соціального захисту та забезпечити повне виконання взятих на себе конституційних зобов'язань перед постраждалими громадянами.

Список використаних джерел:

1. Пропозиції до проекту Постанови Верховної Ради України № 9472 від 10.07.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42136>
2. Балюк Г.І., Малюга Л.Ю., Ковальчук Т.Г. Чорнобильська катастрофа: соціально-екологічні правові проблеми. Минуле і сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 199-204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/42>
3. Національний інститут стратегічних досліджень. Проблеми соціального захисту чорнобильців та шляхи їх вирішення : аналітична доповідь. Київ, 2021. ст. 4 URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/centr-ekonomichnikh-i-socialnikh-doslidzhen-chornobil.pdf>
4. Конституція України : Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.03.2026)
5. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 № 796-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/796-12> (дата звернення: 08.03.2026)

6. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2–7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 17 липня 2018 року № 6-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text>

Сірик Анастасія Ігорівна

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
студентка 2 курсу денної форми*

*здобуття освіти першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»*

Навчально-наукового інституту права

Науковий керівник: *доцентка, кандидатка юридичних наук,*

доцентка кафедри екологічного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Позняк Еліна Владиславівна

ЗАКОНОДАВЧІ ВИМОГИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОСНОВА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

26 квітня 2026 року виповнюється 40 років, відтоді як населення України зазнало небезпечних радіаційних впливів, а значні території нашої країни були забруднені радіонуклідами. Ця трагедія мала довготривалі екологічні, економічні, соціальні, медичні та інші наслідки, які неможливо забути. Статистичні дані свідчать про те, що внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС постраждало 1 769 442 людини. На території України радіоактивного забруднення зазнали 2203 населені пункти, де на кінець 80-х років минулого сторіччя проживало близько 3 млн осіб. Зі сільськогосподарського користування було вилучено понад 5 млн гектарів родючих земель [1, с. 8].

У ст. 16 Конституції України передбачено, що забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [2]. У відповідності до ч. 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [3]. Зазначені конституційні норми створюють основу для формування правового режиму охорони, використання та відтворення радіаційно забруднених територій України, забезпечення екологічної безпеки в їх межах.

Існують різні підходи до визначення екологічної безпеки на доктринальному рівні. В.І. Андрейцев зазначає, що «екологічна безпека» розглядається у декількох понятійних значеннях: 1) як захист людини та навколишнього природного середовища від надзвичайної небезпеки; 2) як умова збереження здоров'я людей і забезпечення сталого соціально-економічного розвитку; 3) як гарантія попередження екологічних катастроф та аварій; 4) як баланс розвитку екосистеми [4, с. 6]. Екологічна безпека постає як елемент глобальної і національної безпеки, тобто як такий стан розвитку суспільних відносин в галузі екології, при якому системою державно-правових, організаційних, науково-технічних, економічних та інших соціальних засобів забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, режим використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища, безпечного для життя і здоров'я, попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для природних систем і населення [5, с. 91].

Г.І. Балюк та Т.Г. Ковальчук наголошують, що держава, яка дозволяє, хоч і потенційно, проте, небезпечний напрям людської діяльності та формує політику у сфері використання ядерної енергії, повинна законодавчо гарантувати своїм громадянам безпеку та дотримання їх прав. У контексті розширення змісту поняття екологічної безпеки йдеться, перш за все, про право громадян на життя у безпечних екологічних умовах, право на охорону здоров'я від імовірних негативних наслідків, пов'язаних з використанням властивостей ядерної енергії [6, с. 76].

Звертаючись до нормативно-правових визначень, маємо констатувати, що на законодавчому рівні такі терміни, як «радіаційна безпека», «радіаційний захист», «ядерна безпека», «радіаційна безпека під час поводження з радіоактивними відходами», «фізичний захист під час поводження з радіоактивними відходами», мають своє закріплення, зокрема в законах України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та «Про поводження з радіоактивними відходами». Наприклад, під радіаційною безпекою слід розуміти дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами та правилами з безпеки; а поняття «ядерна безпека» розглядається через призму дотримання норм, правил та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку [7].

Однак варто враховувати, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Можемо говорити лише про відносну безпеку, про захищеність тих чи інших цінностей від небезпек [8, с. 211]. З урахуванням викликів, з якими стикається населення України сьогодні, – воєнного стану, екологічних наслідків бойових дій, забруднення навколишнього природного середовища, мінування територій, викидів шкідливих речовин тощо, – слід визнати, що питання повної та безумовної безпеки, на жаль, має переважно декларативний характер.

Унаслідок Чорнобильської катастрофи в Україні сформувався окремий правовий напрям, призначення якого полягає у регулюванні статусу територій, що зазнали радіоактивного ураження. Виникнення такого правового напрямку

було обумовлено необхідністю встановлення чітких правил використання таких земель та забезпечення захисту населення від радіаційного впливу.

Правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, у широкому розумінні, можна визначити як спеціально встановлений державою механізм правового регулювання, використання, охорони та відтворення таких територій, який за змістом та сутністю передбачає поєднання екологічних обмежень, адміністративного контролю та соціально-захисних гарантій для населення.

У відповідності до ст. 169 Земельного кодексу України, до техногенно забруднених земель належать, зокрема, радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені землі, використання яких здійснюється з урахуванням спеціального правового режиму [9]. До територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, в межах України у відповідності до ст. 1 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», належать території, на яких виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад дозаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до опромінення населення понад 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань, спрямованих на необхідність обмеження додаткового опромінення населення [10].

Характерною ознакою такого правового режиму є встановлення суворого державного контролю й нагляду, значного обсягу імперативних вимог, заборон та обмежень господарської діяльності, особливо у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення. Законодавець не допускає можливості постійного проживання населення на таких територіях, вільного доступу до цих земель, здійснення виробничої діяльності без спеціальних дозволів. Ці території фактично виводяться з традиційного господарського обігу, що підтверджує їх особливий екологічно-правовий статус. З іншого боку, правовий режим не обмежується лише заборонними нормами, адже він також передбачає низку комплексних активних державних заходів, які націлені на зменшення наслідків радіаційного впливу. Йдеться про постійний дозиметричний контроль, екологічний і медико-біологічний моніторинг, заходи з фіксації та недопущення поширення радіонуклідів, забезпечення санітарної та екологічної безпеки територій, а також природне заповідання значної частини цієї території.

Аналізуючи чинний правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, можемо дійти висновку, що у сучасних умовах існує потреба в його суттєвому законодавчому осучасненні, актуалізації та концептуальному переосмисленні. Зважаючи на воєнний стан, який був запроваджений Україною 24 лютого 2022 року і який триває донині, варто згадати та погодитися з думкою Г.В. Балюк та Ю.П. Пахолок про те, що ядерне законодавство як міжнародне, так і вітчизняне у сфері, яка пов'язана з використанням ядерної енергії, є недосконалим і не дає адекватної відповіді на багато питань. Вчені наголошують на важливості

міжнародного акту про взаємовідносини ядерних держав [11, с. 152]. На нашу думку, такий підхід є необхідним з огляду на сучасні виклики, що постали перед нами і, своєю чергою, сприятиме формуванню дієвого механізму міжнародного співробітництва у сфері ядерної безпеки, мінімізації ризиків ядерних загроз, а також належному правовому реагуванню на нові небезпечні ситуації, пов'язані, зокрема, з воєнними конфліктами.

Г.І. Балюк та Т.Г. Ковальчук наголошують на тому, що ніхто і ніколи не проектував систему захисту роботи АЕС в умовах воєнних дій, так само, як і захист персоналу та населення від впливу іонізуючого випромінювання за обставин, що атомна електростанція захоплена в результаті воєнних дій. Це означає, що є необхідність законодавчо передбачати як превентивні, так і компенсуючі заходи з метою підвищення готовності АЕС до роботи в умовах воєнного стану [6, с. 78]. Виявлені недоліки механізму забезпечення дотримання правового режиму радіаційно забруднених територій України зумовлюють необхідність його системного оновлення, законодавчого вдосконалення та приведення у відповідність до сучасних умов державотворення і безпекових реалій.

На сучасному етапі розвитку Україна як незалежна та суверенна держава володіє значним науковим, технічним і кадровим потенціалом у сфері забезпечення екологічної та радіаційної безпеки. Особлива роль у цьому процесі належить вітчизняним ученим, інженерам, фахівцям у сфері будівництва та працівникам гідрометеорологічної служби, діяльність яких спрямована на здійснення постійного моніторингу стану довкілля, своєчасне виявлення змін у атмосферному повітрі, ґрунтовому покриві та водних об'єктах, а також оцінку потенційних екологічних ризиків у межах території України [1, с. 8].

Враховуючи зазначене вище, слід зробити висновок, що події, які пов'язані з аварією на Чорнобильській атомній електростанції, а також подальші дії уповноважених суб'єктів, спрямовані на усунення негативних наслідків цієї катастрофи і приведення радіаційно забруднених територій у належний стан, сприяли формуванню вагомого досвіду у сфері ядерної та екологічної безпеки. Ці обставини, способи і механізми реагування є так званими «уроками Чорнобиля», які назавжди залишили свій слід в історії нашої країни та свідомості людства. Правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення, попри те, що виконує основні покладені на нього функції з екологічної безпеки, однак все ще потребує свого вдосконалення. Маємо визнати, що результативність такого правового регулювання значною мірою залежить від того, наскільки нормативно-правові приписи відповідають тим сучасним умовам, в яких ми живемо. Варто переосмислити ефективність даного правового режиму, гармонізувати його до міжнародних стандартів та адаптувати до викликів воєнного стану. Саме такий підхід дозволить підвищити рівень екологічної безпеки та рівень захисту населення і навколишнього природного середовища України від ядерних і радіаційних загроз.

Список використаних джерел:

1. Дезірон О. Чорнобиль – 37 років трагедії, яка змінила світ, що важливо пам'ятати. *Чорнобильський науковий хаб: науково-практичний журнал*. 2023. № 4. С. 4-76. URL: <http://zapovidnyk.org.ua/hub/hub-4-2023-05.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).

2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80&ved=2ahUKEwibyp6srGUAXUnLhAIHRDIDz4QFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw1zdlB5l4SEtvQE12YF5IIY> (дата звернення: 20.04.2026).

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264-12> (дата звернення: 20.04.2026).

4. Андрейцев В.І. Науково-технічна і екологічна політика: діалектика правового забезпечення екологічної безпеки. Політика. Іновації. Приватизація. Екологічна безпека. Право (Проблеми оптимізації та екологізації законодавства України). Ексклюзивні нариси. К, 1996.

5. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. К.: Вентурі, 1996. 208 с.

6. Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83. Ч. 2. С. 75–83. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/13-1.pdf&ved=2ahUKEwiE6Yfc16yUAXW0BhAIHQ9GMJ0QFnoECBcQAQ&usg=AOvVaw1GgpB6zUZhoPudYg2lGziz> (дата звернення: 20.04.2026).

7. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 р. № 39/95-ВР. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/39/95-%D0%B2%D1%80&ved=2ahUKEwiD4Nf7s7GUAXVMBBAIHQgmL_cQFnoECBgQAQ&usg=AOvVaw27QZEz_PulFPRZCP5AGRNw (дата звернення: 20.04.2026).

8. Мельник П. В. До питання визначення екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 210-212. URL: lsey.org.ua (дата звернення: 20.04.2026).

9. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. №2768-III: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (дата звернення: 20.04.2026).

10. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27 лютого 1991 р. № 791а-XII. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://zakon.rada.gov.ua/go/791%D0%B0-12&ved=2ahUKEwirmN->

ts7GUAxXQHBAINTx1EPAQFnoECA8QAQ&usg=AOvVaw0hSOSVPoZ5KMWRxLf_xNtY (дата звернення: 20.04.2026).

11. Балюк Г. І. Пахолок Ю.П. Правове регулювання боротьби з ядерним тероризмом: національний та міжнародний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 85. Ч. 2. С. 147-153. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/11/23-1.pdf> (дата звернення: 20.04.2026).

Таранович Анна-Марія Богданівна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри екологічного права 2-го року навчання
Навчально-наукового інституту права

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗМІНУВАННЯ ЛІСІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ ОХОРОНИ, ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ВІДНОВЛЕННЯ

Через сорок років після Чорнобильської катастрофи ліси зони відчуження залишаються територіями з особливим правовим режимом. Водночас російська збройна агресія суттєво змінила характер загроз для цих лісів. До тривалого радіаційного забруднення додалися мінна небезпека, обмеження доступу до окремих лісових ділянок, ускладнення проведення лісоохоронних і протипожежних заходів. Саме сьогодні розмінування лісів Чорнобильської зони слід розглядати не як допоміжний технічний захід, а як первинну передумову їх охорони, екологічної та пожежної безпеки з можливістю їх відтворення.

Питання відтворення лісів у межах Чорнобильської зони набуває особливого значення саме тому, що йдеться не про звичайне лісовідновлення, а про діяльність на територіях із підвищеним рівнем екологічного ризику. За таких умов спочатку має бути проведено оцінку безпечності ділянок, їх фактичного стану та можливості подальшого використання, і лише після цього можуть вирішуватися питання відновлювальних заходів.

Яке правове підґрунтя вже існує для вирішення цієї проблеми? Конституція України покладає на державу обов'язок забезпечувати екологічну безпеку, підтримувати екологічну рівновагу та долати наслідки Чорнобильської катастрофи. Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» встановлює спеціальний режим відповідних територій. Лісовий кодекс України визначає загальні засади охорони і захисту лісів, зокрема від пожеж та іншого шкідливого впливу, а Закон України «Про протимінну діяльність в Україні» закріплює правові й організаційні основи протимінної діяльності. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 січня 2024 р. № 49-р схвалено Стратегію розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного

(обов'язкового) відселення на 2024–2032 роки. Крім того, на державному рівні затверджено комплексний план заходів із створення та відновлення системи пожежної безпеки на території зони відчуження [1].

Отже, у законодавстві вже є окремі норми, які стосуються розмінування, охорони лісів і спеціального режиму Чорнобильської зони, однак у цілісну систему вони поки що не складаються.

Як зазначається у науковій літературі, «процес екологічного оздоровлення радіоактивно забруднених територій складається із трьох елементів: наявність правової бази; наявність доступу до технологій, ресурсів та досвіду; визначення порядку та обсягу фінансування» [4, с.15]. Цей підхід стосується і лісів Чорнобильської зони, оскільки їх розмінування, охорона, забезпечення пожежної безпеки та подальше відновлення також потребують належної правової основи, доступу до спеціальних технологій і ресурсів, а також чіткого фінансового забезпечення. Саме відсутність цілісного поєднання цих елементів сьогодні ускладнює формування послідовного механізму розмінування лісових територій у межах Чорнобильської зони. Саме тому для врегулювання цієї проблеми потрібен спеціальний підзаконний акт, у якому слід чітко визначити, хто і в якій послідовності проводить розмінування лісових ділянок, як здійснюється їх подальше радіологічне та екологічне обстеження, коли допускаються лісоохоронні й протипожежні заходи та за яких умов можна переходити до відновлення таких територій. Саме це дало б змогу розглядати розмінування не як окрему технічну дію, а як необхідну правову передумову охорони і безпечного відновлення лісів Чорнобильської зони.

На цю проблему звертають увагу багато науковців, які обґрунтовують думку про те, що реформування лісового законодавства у післявоєнний період повинно бути спрямоване на відновлення та збереження природного потенціалу лісового фонду України [2]. Акцентується увага на необхідності належної фіксації, документування та обчислення шкоди, заподіяної лісовому фонду внаслідок збройної агресії РФ, оскільки без цього неможливе ефективне правове реагування на воєнні втрати у лісовій сфері [3].

Для лісів Чорнобильської зони ці висновки мають особливе значення, оскільки тут воєнні ризики поєднуються з радіаційним забрудненням та обмеженим доступом до частини територій. У спеціальному дослідженні щодо управління у сфері використання, охорони й відтворення лісів на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами, також підкреслюється, що без очищення таких територій неможливо забезпечити належну охорону лісів, попередження пожеж і проведення подальших лісогосподарських заходів [5].

Чому саме розмінування слід визнати передумовою відтворення лісів? Перш за все, тому що поки територія залишається потенційно небезпечною, неможливо повною мірою забезпечити ані охорону лісів, ані належне протипожежне реагування, ані безпечне відновлення пошкоджених ділянок. Правила відтворення лісів розраховані переважно на звичайні умови господарювання, тоді як воєнний і повоєнний контекст потребує гварнтування безпечності ділянок, їх екологічного стану, можливості природного поновлення та подальшого моніторингу.

Міжнародно-правовий вимір цієї проблеми також має значення. Протокол V до Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї стосується вибухонебезпечних залишків війни та покладає на держави відповідні зобов'язання після припинення активних бойових дій [1]. Крім того, International Mine Action Standards визначають міжнародні принципи та вимоги до безпечного здійснення протимінної діяльності [6]. Для України це означає, що розмінування лісів Чорнобильської зони має здійснюватися за чіткими процедурами, із належним маркуванням небезпечних територій, документуванням даних, визначенням пріоритетів і контролем якості робіт.

Актуальність цієї проблеми підтверджується і сучасною практикою. У травні 2025 р. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України повідомило про укладення меморандуму з UDS щодо співпраці у сфері гуманітарного розмінування, проєктів у лісовому та водному господарствах, а також розмінування територій Чорнобильської зони відчуження [1]. Це свідчить, що на рівні державної політики така потреба вже усвідомлюється, однак вона потребує належного нормативного забезпечення.

Отже, проблема розмінування лісів Чорнобильської зони має розглядатися не у вузькому технічному, а в комплексному еколого-правовому вимірі. Саме від належного правового врегулювання цього питання залежить можливість забезпечення охорони лісів, попередження пожеж, проведення безпечного екологічного обстеження територій та прийняття подальших рішень щодо їх відновлення. Поєднання радіаційного забруднення, мінної небезпеки, обмеженого доступу до лісових ділянок і підвищеного пожежного ризику свідчить про недостатність загальних норм протимінної діяльності та лісоохоронного законодавства для належного врегулювання таких відносин.

Саме тому доцільним є створення спеціального підзаконного механізму, який би комплексно поєднував вимоги екологічної безпеки, радіологічного контролю, пожежної безпеки, протимінної діяльності та подальшого моніторингу стану лісів. Лише за такого підходу розмінування стане реальною основою не лише для безпечного доступу до лісів Чорнобильської зони, а й для їх збереження та поступового відновлення.

Список використаних джерел:

1. Нормативно-правові акти наведено у відповідності до офіційного сайту Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.04.2025).

2. Місінкевич А. Особливості реформування лісового законодавства у післявоєнний період в Україні. *Університетські наукові записки*. 2025. № 5 (107). С. 75–85. DOI: 10.37491/UNZ.107.6. (<https://www.unz.univer.km>)

3. Ковтун Д. С. Шкода, заподіяна лісовому фонду України збройною агресією РФ: еколого-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 115–119. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2023.23.

4. Пахолок Ю. П. Екологічне оздоровлення радіоактивно забруднених територій як складова екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77, ч. 2. С. 15. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/u>.

5. Зібцев С. В., Сошенський О. М., Голдаммер Й. Г. та ін. Лісоуправління на територіях, забруднених вибухонебезпечними предметами. Київ: WWF-Україна, 2022. URL: <https://wwf.ua/?6479466%2Fforests> (дата звернення: 20.04.2025).

6. International Mine Action Standards (IMAS). <https://www.mineactionstandards.org> (дата звернення: 20.04.2025).